

КІРОВОГРАДСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА

С.Г. Мельничук

ПЕДАГОГІКА (Теорія виховання)

**Навчальний посібник для студентів
вищих педагогічних навчальних закладів**

Кіровоград – 2011

ББК 74.00

Мельничук С.Г. Теорія виховання. Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів: Кіровоград, ТОВ «Рекламне агентство РіК», 2011. – 308 с.

У навчальному посібнику розглядаються основні теми теорії виховання, подаються питання для самоперевірки рівня засвоєння навчального матеріалу, опорний конспект до кожної теми, а також перелік рекомендованої літератури.

Посібник складено відповідно до державного стандарту та програми з педагогіки для вищих педагогічних навчальних закладів.

Рецензенти: доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент АПН України **В.Г. Бутенко**;
доктор педагогічних наук, професор **В.К. Буряк**.

ISBN 5-7763-8477-X

© С.Г. Мельничук, 2011

ЗМІСТ

ТЕМА 1. СУТНІСТЬ, ЗМІСТ І ПРОЦЕС ВИХОВАННЯ.....	7
1.1. Сутність процесу виховання.....	7
1.2. Закономірності процесу виховання	9
1.3. Компоненти процесу виховання:	10
1.4. Специфіка виховного процесу	13
1.5. Рушійні сили процесу виховання.....	16
1.6. Конкретні якості виховання.....	17
1.7. Концепції виховання	19
1.8. Мотиви виховання	22
1.9. Зміст виховання	22
1.10. Зміст національного виховання.....	24
1.11. Форми організації процесу виховання	29
1.12. Принципи виховання.....	30
1.13. Критерії вихованості особистості	40
Перевір себе.....	41
Опорний конспект	42
Література.....	43
ТЕМА 2. ЗАГАЛЬНІ МЕТОДИ ВИХОВАННЯ.....	45
2.1. Поняття методу, прийому, засобу і форм виховання	45
2.2. Класифікація методів виховання.....	47
2.3. Методи формування свідомості та переконань (перша група методів).....	48
2.4. Методика підготовки і проведення етичної бесіди	55
Перевір себе.....	60
Опорний конспект	60
Література.....	61
ТЕМА 3. МЕТОДИ ОРГАНІЗАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ, СПІЛКУВАННЯ ТА ДОСВІДУ ПОВЕДІНКИ	62
3.1. Педагогічна вимога.....	63
3.2. Гра	68
3.3. Вправи.....	69
3.4. Привчання	70
3.5. Режим дня.....	70
3.6. Доручення.....	71
3.7. Створення виховуючих ситуацій	72

3.8. Перспектива в системі виховної роботи.....	73
3.9. Народно-педагогічні методи формування поведінки дітей.....	83
Перевір себе.....	84
Опорний конспект.....	84
Література.....	85
ТЕМА 4. МЕТОДИ СТИМУЛЮВАННЯ.....	86
4.1. Змагання.....	86
4.2. Заохочення.....	88
4.3. Покарання.....	92
4.4. Умови підвищення ефективності покарань.....	97
4.5. Метод «вибуху».....	99
4.6. Поради щодо застосування заохочень і покарань.....	102
4.7. Виховання учнів у навчальному процесі.....	103
Перевір себе.....	106
Опорний конспект.....	106
Література.....	107
ТЕМА 5. МЕТОДИ САМОВИХОВАННЯ.....	108
5.1. Сутність самовиховання.....	108
5.2. Правила організації самовиховання.....	110
5.3. Форми самовиховання.....	113
5.4. Організація самовиховання дітей у сім'ї.....	116
5.5. Перевиховання.....	117
Перевір себе.....	119
Опорний конспект.....	119
Література.....	120
ТЕМА 6. ОРГАНІЗАЦІЯ І ВИХОВАННЯ ДИТЯЧОГО КОЛЕКТИВУ.....	121
6.1. Сутність дитячого колективу.....	121
6.2. Типи дитячих колективів.....	126
6.3. Основні етапи (стадії) розвитку дитячого колективу.....	128
6.4. Шляхи створення і згуртування дитячого колективу.....	130
Перевір себе.....	138
Опорний конспект.....	138
Література.....	139

ТЕМА 7. РОБОТА ВЧИТЕЛЯ З БАТЬКАМИ УЧНІВ.....	141
7.1. Мета і завдання роботи	141
7.2. Вимоги до батьків.....	144
7.3. Основні форми роботи вчителя з батьками (індивідуальні та групові)	148
7.4. Відвідування сім'ї учнів.....	148
7.5. Запрошення батьків до школи	150
7.6. Листування з батьками учнів.....	151
7.7. Класні батьківські збори	152
7.8. Консультації. Вечори запитань і відповідей	159
7.9. Бесіди і лекції для батьків	160
7.10. Конференції по обміну досвідом виховання дітей	160
7.11. Ознайомлення батьків з педагогічною літературою	161
7.12. Робота з активом батьків.....	161
7.13. Основні народно-педагогічні традиції сімейного виховання	162
Перевір себе.....	163
Опорний конспект	164
Література.....	164
ТЕМА 8. РОЗУМОВЕ ВИХОВАННЯ УЧНІВ.....	166
8.1. Мета і завдання розумового виховання.....	166
8.2. Формування наукового світогляду	169
Перевір себе.....	171
Опорний конспект	171
Література.....	171
ТЕМА 9. МОРАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ	173
9.1. Завдання і зміст морального виховання	173
9.2. Шляхи і засоби морального виховання	178
9.3. Виховання дисциплінованості учнів	180
9.4. Екологічне виховання	181
9.5. Правове виховання	183
Перевір себе.....	184
Опорний конспект	185
Література.....	186
ТЕМА 10. ТРУДОВЕ ВИХОВАННЯ ШКОЛЯРІВ.....	187

10.1. Мета і завдання трудового виховання учнів	187
10.2. Основні види дитячої праці	188
10.3. Педагогічні вимоги до організації трудового виховання учнів.....	192
10.4. Методи трудового виховання	198
10.5. Трудове виховання в позакласній та позашкільній роботі.....	207
Орієнтовна тематика масових форм	208
Перевір себе.....	208
Опорний конспект.....	209
Література.....	210
ТЕМА 11. ЕСТЕТИЧНЕ ВИХОВАННЯ ШКОЛЯРІВ.....	211
11.1. Мета і завдання естетичного виховання.....	211
11.2. Основні поняття естетичного виховання	214
11.3. Художнє виховання у системі естетичного виховання.....	217
11.4. Основні функції мистецтва у педагогічному процесі	221
11.5. Принципи естетичного виховання	223
11.6. Естетичне виховання у процесі навчання	225
11.7. Естетичне виховання у позакласній виховній роботі.....	239
Перевір себе.....	244
Опорний конспект.....	246
Література.....	246
ТЕМА 12. ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ	248
12.1. Мета і завдання фізичного виховання	248
12.2. Основні форми фізичного виховання	250
Перевір себе.....	252
Опорний конспект.....	252
Література.....	252
Додаток № 1. ПРО БАТЬКІВСЬКИЙ АВТОРИТЕТ	254
Додаток № 2. ПРАВИЛА КУЛЬТУРИ ПОВЕДІНКИ.....	264
Додаток № 3. ВИМОГИ ДО ВЧИТЕЛЯ.....	229
ЛІТЕРАТУРА	306

ТЕМА 1. СУТНІСТЬ, ЗМІСТ І ПРОЦЕС ВИХОВАННЯ

ЗМІСТ

- 1.1. Сутність процесу виховання.
 - 1.2. Закономірності процесу виховання.
 - 1.3. Компоненти процесу виховання.
 - 1.4. Специфіка виховного процесу.
 - 1.5. Рушійні сили процесу виховання.
 - 1.6. Конкретні якості виховання.
 - 1.7. Концепції виховання.
 - 1.8. Мотиви виховання.
 - 1.9. Зміст виховання.
 - 1.10. Зміст національного виховання.
 - 1.11. Форми організації процесу виховання.
 - 1.12. Принципи виховання.
 - 1.13. Критерії вихованості особистості.
- Перевір себе.
Опорний конспект.
Використана література.

1.1. Сутність процесу виховання

Найвища цінність на Землі – вихована людина, гармонійно розвинена особистість. Саме тому найважливіше у світі – виховання. Передусім воно може успішно здійснюватися на основі знань з педагогіки.

Отже, педагогічна наука повинна відповісти на безліч складних питань, які стоять перед вчителем і вихователем.

Виховання є складовою частиною ідеології і культури суспільства, воно завжди має національний характер. Це категорія загальна, постійна й вічна. Вона виникла з появою людини й існуватиме доти, поки існують люди на Землі.

Виховання – надзвичайно складна наука, можливо, найскладніша з усіх наук, оскільки це наука про людину.

Безперечно, кожен має свою думку щодо виховання, і кожен по своєму правий.

Якби існувало таке суспільство чи держава, де всі члени мали б високий рівень вихованості, то життя людей за таких умов було б значно кращим, зникли б ряд функцій державних установ, які в сучасних умовах забезпечують економічну та суспільно-політичну діяльність.

Виховання – це, по-перше, соціально і педагогічно організований процес утворення оптимальних умов для формування людини як особистості. По-друге, це вплив вихователя на вихованця з метою формування в нього бажаних соціально-психічних і фізичних якостей.

Суспільство як соціальне об'єднання людей може існувати, діяти і розвиватися лише за умов цілеспрямованої і систематичної, організованої роботи по вихованню кожної особистості. Коли б цей процес зупинився, суспільство перестало б існувати, а людина не змогла б піднятися до рівня особистості. Ще Я. А. Коменський зауважував, що зневага виховання веде до загибелі людей, сімей, держав і всього світу. Тому виховання не варто розглядати лише як вплив на людину з метою використання її для задоволення меркантильних потреб, адже, в першу чергу, виховання за своєю спрямованістю є вираженням турботи про всебічний розвиток кожної людини, становлення її як вільної особистості.

Виховання – це організований, цілеспрямований процес формування всебічно, гармонійно розвиненої особистості. Організованим його вважаємо тому, що його забезпечують сім'я, дошкільні навчально-виховні заклади, школи, держава, громадські організації тощо.

Цілеспрямованим процесом називаємо тому, що він передбачає всебічний, гармонійний розвиток особистості, а це й становить його найвищу мету.

Всебічність передбачає розумове, моральне, трудове, естетичне і фізичне виховання. Гармонійність (від гр. harmonia – злагодженість, узгодженість у поєднанні чого-небудь) має забезпечити поєднання, злагодку, узгодження між названими вище

складовими. Отже, поняття всебічного і гармонійного виховання діалектично взаємопов'язані та взаємообумовлені.

Поняття «виховання» вживається як у широкому, так і вузькому розумінні. Виховання в широкому розумінні – це вся сума впливів на психіку людини: освіта, навчання, засоби масової інформації, радіо, кіно, телебачення, література, середовище, інтернет, вулиця, сім'я тощо. Всі вони різнопланово впливають на процес виховання.

Виховання у вузькому розумінні – планомірний вплив школи, сім'ї, виховних закладів на формування в учнів певних рис, якостей, властивостей тощо.

Отже, **виховання**, з точки зору суспільного розвитку, – це **провідна сфера діяльності** як окремої людини, так і людської спільноти в цілому. Завдяки вихованню людство забезпечує свою безсмертність у соціальному розвитку.

1.2. Закономірності процесу виховання

А.С. Макаренко наголошував, що "немає більш діалектичної науки, ніж педагогіка, і тому ні в якій іншій галузі дані досвіду не мають такого великого значення".¹ Виховання – це найбільш давня категорія. Можна говорити про те, що й представники тваринного світу уже займаються елементами виховання. Можливо, у тварин цей процес відбувається лише на рівні інстинктів, але він, безперечно, має місце у їх житті.

Людина займається вихованням на основі свідомої діяльності. Упродовж тисячоліть людство, залежно від національних особливостей, соціально-економічних потреб, природних факторів, накопичило величезний досвід у царині виховання. На основі такого досвіду склалися й певні закономірності процесу виховання.

Закономірності виховання – це стійкі й суттєві зв'язки між елементами виховного процесу, що забезпечують його ефективність.

Загальні закономірності виховання:

¹ Макаренко А. С. Твори: У 7-ми т. – Т. 5. – К.: Рад.школа, 1954. – С. 425.

- 1) виховання особистості відбувається лише у процесі її залучення до спілкування та різнобічної діяльності як активного учасника та організатора;
- 2) процес виховання будується на принципах гуманізму і демократизму, що забезпечують поєднання поваги до особистості та високих вимог до неї;
- 3) процес виховання опирається на позитивні якості особистості, на забезпечення їй радості успіху від діяльності та досягнутого результату;
- 4) виховання особистості найбільш ефективно в колективі і через колектив;
- 5) процес виховання залежить від єдності й узгодження педагогічних зусиль учителів, школи, сім'ї та громадськості;
- 6) ефективність виховання залежить від урахування вікових та індивідуальних особливостей учнів.

Успіх виховання вимагає реалізації всієї сукупності педагогічних закономірностей.

До структурних елементів процесу виховання належать: мета, завдання, зміст, форми, методи, засоби виховання, його результати, а також коригування результатів.

1.3. Компоненти процесу виховання:

- 1) свідомість особистості;
- 2) емоційно-почуттєва сфера;
- 3) навички і звички.

Свідомість – властивий людині спосіб ставлення до світу, який формується за допомогою виробленої системи знань. Свідомість є властивістю людського мозку. Завдяки свідомості людина регулює свою поведінку, впливає на поведінку інших людей, допомагає іншій людині пізнавати світ за допомогою понять тощо.

Почуття – форма суб'єктивного, особисто переживаного ставлення людини до явищ навколишньої дійсності, до інших

людей та їхніх вчинків, до самої себе і своїх дій. Короткочасні переживання називають емоціями (радість, обурення, смуток тощо), які можуть бути і стійкими (любов, повага, ненависть тощо). Почуття та емоції формуються у процесі пізнання і тісно пов'язані з діяльністю учнів.

Навички – це дії, складові яких у процесі формування виконуються автоматично. Це психічне новоутворення, завдяки якому людина спроможна виконувати певну дію раціонально, з належними точністю і швидкістю, без зайвих витрат фізичної і психічної енергії.

Звичка – особлива форма поведінки людини, яка виявляється у схильності до повторення одноманітних дій у схожих ситуаціях, а їх багаторазове повторення веде до автоматизації.

З урахуванням зазначених компонентів у процесі виховання важливо одночасно формувати свідомість та почуття і виробити навички та звички поведінки. Такий результат – це забезпечення умов для систематичного і планомірного впливу на інтелектуальну сферу вихованців (тобто, на їх свідомість), емоційно-почуттєву сферу (на їх емоції та почуття) і вольову сферу (на їх дії, поведінку). Якщо випадає, принаймні, один із цих компонентів, тоді процес виховання не досягає мети, набуває однобічного характеру. Тому одна із вимог до процесу виховання і всієї системи виховних заходів – всебічний вплив на особистість, одночасний вплив на свідомість, почуття та вироблення навичок і звичок.

Навички і звички – це стійкі форми дій і вчинків людини, що стали її складовою властивістю, потребою, невиконання яких викликає неприємні почуття. Свого часу К. Д. Ушинський відзначав, що добра звичка – це моральний капітал людини, добрі звички полегшують життя людини, а погані – його ускладнюють.

На основі психолого-педагогічних досліджень виділяються **основні ступені** (етапи) **формування особистості дітей**:

1) **Стимул** (зовнішній вплив). Ним може бути: діяльність певної особи, або окрема її властивість, моральне правило, літературний образ, педагогічний взірець, а також випадковий вплив – позитивний чи негативний. У всіх випадках стимул сприймається, перероблюється дитиною і одержує певну оцінку.

2) **Мотив** (внутрішній збудник). Формується у процесі свідомості і прийняття стимулу та може перетворюватись в акцію.

3) **Вибір програми дій і форми поведінки.**

4) **Реалізація мотиву в поведінці і перехід її у звичку,** що здійснюється у процесі різних видів діяльності як наслідок неодноразових повторень.

5) **Перетворення звичної форми поведінки у властивість особистості.**

Ми навели лише принципову схему формування певних властивостей особистості. Окремі ланки цієї схеми можуть бути зміщені, пересунуті в часі, але вироблення системи мотивів і звичної форми їх реалізації у всіх випадках буде носити постійно діючий характер. За цією схемою в дітей формуються певні звичні форми дій і поведінки: заняття спортом, музикою, малюванням, моделюванням, самовдосконаленням, вироблення у себе позитивних рис і якостей тощо.

Завдання вихователів – своєчасно орієнтувати вихованців на позитивні стимули і допомогти дитині спланувати й реалізувати програму формування особистості згідно з наведеною схемою.

Обставини, що ускладнюють процес виховання.

Виховання – надзвичайно складний процес, реалізація якого ускладнюється цілим рядом обставин, серед яких зазвичай виділяються такі:

– **співпадання** багатьох впливів на дитину (школа, сім'я, вулиця, неофіційні групи, кіно, радіо, телебачення, мікросередовище тощо);

– **наявність** у дітей певних, уже сформованих, поглядів, бажань, навичок, звичок, смаків;

– **важкість** розкриття внутрішнього стану учнів (нерідко учні самі не можуть знати, пояснити причину свого стану);

– **варіативність** (від латинського – зміна) результатів одного і того ж педагогічного впливу;

– **діяльний характер особистості дитини.**

Усі зазначені обставини повинні бути враховані у процесі виховної діяльності.

1.4. Специфіка виховного процесу

Процес виховання, що здійснюється у школі – **важлива складова всього педагогічного процесу**, який передбачає навчальну і виховну діяльність вчителів та учнів. Однак процеси навчання і виховання не слід ототожнювати, не дивлячись на те, що це єдиний і неподільний процес, адже навчальні програми і безпосередня організація процесу навчання містять могутній виховний потенціал. Разом з цим логіка виховання, як стверджував А. С. Макаренко, не повторює логіку навчання, вона має свої особливі завдання, зміст, принципи і методи.

Розглянемо основні специфічні особливості виховного процесу:

1. **Виховання** – це **багатофакторний процес**, він здійснюється не лише у школі, але й у сім'ї та позашкільних закладах. Великий вплив на формування свідомості, поведінки, на розвиток емоційно-почуттєвої та вольової сфери учнів здійснює література, мистецтво, кіно, радіо, телебачення, навколишня дійсність, офіційні, неофіційні групи тощо. В результаті такого різноманітного впливу в учнів формується не лише позитивний, а й негативний досвід.

2. **Виховання** – **тривалий процес**, який розпочинається ще до вступу дітей до школи і продовжується після закінчення школи. Один із представників французького матеріалізму XVIII ст. відзначав, що все його життя, власне кажучи, є лише одне тривале виховання. Досвід свідчить, що людина виховується і перевиховується і в зрілі роки, вона продовжує удосконалювати свій трудовий, моральний та естетичний досвід, поглиблює та вдосконалює свої знання, професійні навички тощо. Однак відомо, що центральна нервова система учнів відзначається високим рівнем пластичності сприйняття, що забезпечує умови для успішного формування та розвитку особистості. Тому саме в дитячі та юнацькі роки створюються сприятливі умови для спеціально організованого виховного процесу.

Про значну тривалість процесу виховання свідчить і те, що результати виховання можна виявити не відразу, на відміну від

результатів процесу навчання, при якому якість засвоєння знань одразу ж стають очевидною. Не можна за допомогою якихось швидкодіючих методів сформувавши в учнів потребу бути чуйними, скромними, бути добрими товаришами, друзями, чесними, правдивими тощо. Не завжди у вихованні можна розраховувати на швидкий успіх, особливо у перевихованні учнів.

Цю особливість виховного процесу завжди слід мати на увазі, адже виховання вимагає від учителя великого терпіння, толерантності та наполегливості.

3. **Виховання** носить **ступінчатий характер** і його можна умовно поділити на ряд етапів:

а) на першому ступені діти засвоюють початкові уявлення про поведінку у школі, на вулиці, в сім'ї, у них пробуджуються певні почуття і формуються найпростіші навички поведінки;

б) на другому ступені на основі початкових уявлень про норми і правила поведінки в учнів формуються етичні поняття, виробляються вміння і навички поведінки в певних ситуаціях, потреба дотримуватися етичних норм тощо;

в) третій ступінь характеризується формуванням переконань, вироблення стійких звичок поведінки, учні глибше усвідомлюють мотиви своєї діяльності, керуючись певними ідейними та моральними принципами.

Однак, як свідчить досвід, між цими ступенями немає різкої межі, а ступені процесу виховання не завжди співпадають з віковими періодами учнів. Нерідко рівень розвитку учнів одного й того ж віку не є однаковим, кожний з них проходить свій власний шлях становлення. Усвідомлюючи цю специфіку, вчитель повинен знати, на який елемент виховання слід звернути увагу.

4. **Виховання** має **концентричний характер**. Це означає, що у процесі виховання до одних і тих якостей особистості (норм, правил, свідомості тощо) доводиться повертатися неодноразово, але вже в ускладненому вигляді на наступному етапі. Зрозуміло, що на різних етапах виховання в центрі уваги вчителів може виявитися та чи інша якість учня. Наприклад, у молодших класах

завжди велику увагу приділяють вихованню елементарної дисциплінованості, в середніх – почуття відповідальності, у старшокласників – високого рівня свідомості, що обумовлюється моральними мотивами тощо.

5. **Виховання** – це двобічний та активний процес, його не можна обмежити лише педагогічним впливом вихователя на вихованця, вчитель повинен прагнути перетворити вихованців з об'єкта у суб'єкт виховання, спонукаючи учнів до самовиховання. Учень – не лише об'єкт, а й суб'єкт виховання, тому у процесі навчально-виховної діяльності школи необхідно звертати увагу на розвиток в учнів потреби до самовиховання, на організацію серйозної і тривалої роботи над собою.

6. **Організаційна робота** у процесі виховання займає велике місце з дитячим колективом. Процес виховання обов'язково передбачає організацію життя і діяльності учнів, формування належних стосунків в учнівському колективі, залучення батьків і громадськості до виховання дітей та організацію найрізноманітніших виховних заходів.

7. **Сьома специфіка процесу виховання** полягає в тому, що його результати мало помітні для зовнішнього сприйняття, вони не так швидко виявляються, як у навчальній роботі. У виховній діяльності досить важко визначити, яких саме якостей, навичок та звичок набули учні. Для цього потрібні тривалі спостереження за поведінкою учнів в різних ситуаціях та за різних обставин.

8. **Виховання** – це діяльність, що спрямована на майбутнє. У виховній діяльності слід враховувати не лише потреби сьогодення, а й перспективи суспільного розвитку, мати на увазі перспективні завдання, розуміти основні тенденції розвитку суспільства і відповідним чином організувати навчальний процес.

1.5. Рушійні сили процесу виховання

Діалектика виховного процесу полягає в його суперечностях (протиріччях). Саме тому виховний процес спрямований на розв'язання суперечностей між вимогами, які висуваються до вихованців, та їх готовністю до виконання поставлених вимог, рівнем їх розвитку і вихованості.

Суперечності, які складають рушійну силу виховання, можуть бути зовнішніми і внутрішніми, а їх вирішення сприяє просуванню процесу виховання до нових цілей. Однією із зовнішніх суперечностей виховного процесу є суперечність між вимогами до учня та поведінкою самого учня, його неготовність або небажання виконувати поставлені вимоги, суперечність між його реальними даними і вимогами до його поведінки і діяльності, між зовнішніми впливами: внутрішніми прагненнями, між впливами сім'ї, школи, подвір'я, вулиці, засобів масової інформації, між організованим впливом школи і стихійним впливом оточення, між вимогами окремих учителів тощо.

До внутрішніх суперечностей належать суперечності між прагненнями, потребами, бажаннями учнів та можливостями (способами) їх задоволення. Якщо потреба задовольняється певним предметом або дією і в необхідних розмірах, то суперечність знімається на ранніх етапах. Але нерідко буває і так, що потреба задовольняється не відразу і не повною мірою, то за таких умов виникає суперечність, яка породжує напругу.

Будь-яка суперечність між тим чи іншим способом повинна бути розв'язана, оскільки вона існуватиме то тих пір, поки не вичерпає себе.

Розв'язуючи суперечності, особистість піднімається у своєму розвитку, набуває нових якостей, у неї формується готовність розв'язувати складніші завдання, оволодівати значно складнішими способами діяльності і поведінки. І, навпаки, рух особистості зупиняється, якщо суперечність продовжує існувати, затухає і загострюється, аж до зникнення причин, які її породили. Наприклад, учень потрапляє у групу учнів-курців, які пропонують йому викурити цигарку. В учня виникає

суперечність (протиріччя): з одного боку, він усвідомлює шкідливість куріння і можливих санкцій батьків, а з другого, – його спокушає настирлива пропозиція з боку групи учнів розпочати куріння. Ця суперечність може мати для учня позитивну і негативну розв'язку. Якщо учень в силу своєї переконаності, рівня вихованості знаходить силу волі і відмовляється від куріння, то в нього формується позитивна риса поведінки, і навпаки. Таким чином, учень, розв'язавши суперечність, що виникла перед ним, у позитивному плані, забезпечує можливість для формування в нього позитивної риси поведінки.

Подібні ситуації в житті учнів зустрічаються досить часто, і таких прикладів можна навести безліч. Тому завдання виховання полягає і в тому, щоб сформувати в учня вміння, здатність протистояти негативним впливам середовища.

1.6. Конкретні якості виховання

Науковець І.П. Підласий (Педагогіка початкової школи. – М., 2001) стверджує, що добре організоване виховання повинне підготувати людину до виконання трьох головних ролей у житті – громадянина, працівника, сім'янина.

Істотний внесок у формування цих якостей вносить початкова школа, адже саме вона допомагає розвинути значну кількість конкретних якостей людини.

I. Громадянські якості:

- виконання громадських обов'язків – почуття відповідальності перед країною, суспільством, батьками;
- почуття національної гордості і патріотизму;
- повага до Конституції держави, органів державної влади, Президента України, державних символів (герб, прапор, гімн);
- відповідальність за долю держави;
- громадська дисципліна і культура спільного проживання;

- бережне ставлення до національних багатств країни, мови, культури, традицій;
- громадська активність;
- дотримання демократичних принципів;
- бережне ставлення до природи;
- повага прав і свобод інших людей;
- активна життєва позиція;
- правосвідомість і громадська відповідальність;
- почуття, правдивість, милосердність, співчуття;
- відповідальність за свої справи і вчинки;
- інтернаціоналізм, повага до людей інших країн.

II. Якості сучасного працівника:

- дисциплінованість і відповідальність;
- працездатність та організованість;
- загальні та економічні знання;
- політичні знання;
- творче ставлення до праці;
- наполегливість, прагнення швидко і якісно виконувати доручену справу;
- професійна гордість, повага до майстерності;
- свідомість, увічливість, акуратність;
- досвід трудової діяльності;
- емоційно виробнича культура;
- естетичне ставлення до праці, життя, діяльності;
- колективізм, уміння спільно працювати;
- ініціатива, самостійність;
- готовність плідно працювати на благо країни, суспільства;
- діловитість та винахідливість;
- відповідальність за результати праці;
- повага до людей праці, майстрів виробництва та ін.

III. Якості сім'янина:

- працездатність, відповідальність;
- тактовність, увічливість, культура спілкування;
- уміння тримати себе в товаристві;
- акуратність, гігієнічні навички;
- здоров'я, звички до активного способу життя;

- уміння організувати і проводити дозвілля;
- знання правових норм, законів;
- елементарні знання практичної психології, етики;
- готовність до шлюбу та виконання сімейних обов'язків;
- повага до батьків, людей похилого віку.

Як бачимо, вчителям не доводиться щось вигадувати, залучати додаткові змістовні елементи виховання, а спрямовувати виховну роботу на формування перерахованих якостей. При складанні перспективного плану виховної роботи необхідно орієнтуватися на формування в учнів якостей майбутнього громадянина, працівника, сім'янина, спираючись на орієнтовану тематику. Кожний вчитель і вихователь водночас повинен творчо підходити до формування конкретних елементів зазначених якостей, враховуючи мету, конкретні умови і рівень вихованості учнів.

Основу виховання в початкових та старших класах становить формування всебічно та гармонійно розвиненої особистості, тому виховний процес повинен орієнтуватися на виховання життєво важливих якостей громадянина, працівника, сім'янина.

1.7. Концепції виховання

Концепція /від лат. conceptio – сукупність, система/ – це система поглядів на ті чи інші явища, процеси; спосіб розуміння, тлумачення певних явищ та подій; основна ідея будь-якої теорії. Концепції складаються залежно від особливостей розвитку в тому чи іншому суспільстві соціально-політичних тенденцій. В історії розвитку суспільства виокремлювалися різні концепції виховання. Зупинимось лише на тих, які отримали більш-менш чітке означення у 20-му столітті.

1. **Прагматизм** /неопрагматизм/ /від гр. pragma – дія, діяння/ – суб'єктивно-ідеалістичне вчення, за яким цінність понять, суджень, інших знань про об'єкти оточуючої дійсності визначаються практичними наслідками для людини від дій, що

базуються на цих знаннях. Прагматисти абсолютизують практичне призначення людського пізнання.

2. **Неопозитивізм** ігнорує світоглядні аспекти наукових знань, підносить до принципу плоский емпіризм. Прихильники цієї концепції принижують роль теоретичних знань, заперечують об'єктивні закони моралі, обумовленість їх особливостями національного розвитку, соціальними потребами.

3. **Екзистенціалізм** /від лат. *existentia* – існування/ – суб'єктивно-ідеалістична течія у філософії 20-го століття. Екзистенціалізм протиставляє людині суспільство як щось вороже, що руйнує внутрішній світ індивіда, його свободу. Колектив, як компонент суспільства, оголошується ворогом індивіда, бо прагне нібито перетворити його в "стадну тварину", нівелювати членів суспільства. Моральні норми розглядаються ними як продукт "саморефлексії", як вираження абсолютної "свободи волі" поза будь-якими вимогами суспільної доцільності.

4. **Неотомізм** представляє філософську доктрину католицизму, яку започаткував у 13 столітті італійський релігійний діяч Фома Аквінський /Фома – Tomas/. Зусиллями Ватикану, починаючи з середини 19 століття, томізм відроджено у формі неотомізму. Неотомізм, як католицька філософія, претендує на теоретичне осмислення проблем освіти і виховання від імені всього християнства. Неотомісти вбачають "кризу сучасної цивілізації" /особливо в царині духовності/ у тому, що люди відійшли від релігійної моралі, порвали своє буття з Богом, дбають лише про особисті земні потреби. Неотомісти переконані, що поза вірою в Бога, поза релігією не існує повноцінної моральності. Морально-духовне виховання ґрунтується на релігійній етиці, тому і вихід людства та окремої людини з «духовної кризи» прихильники неотомізму вбачають у поверненні до лона релігії.

5. **Монархічно-релігійна концепція** була домінуючою у царській Росії та й інших державах з монархічним устроєм. В основі її лежали три постулати: служіння церкві, монархові й «отечеству». Тому вся система виховання була спрямована на формування у співгромадян морально-духовних якостей, які

відповідали б цим основним постулатам: слухняність, покора, сумирність, готовність принести себе в жертву заради царя, Бога і «отечества». Монархічно-релігійна концепція не сприяла розвитку демократизму, була гальмом формування вільної особистості, насаджувала тоталітаризм.

6. Тоталітарно-класово-партійна лежала в основі організації суспільного життя громадян у тоталітарних державах 20 століття /Радянський Союз, фашистська Німеччина, Іспанія доби франкізму та ін./. На її основі утверджувалася класово-партійна мораль поза опорою на загальнолюдські морально-духовні цінності, без урахування національних особливостей, природи людини. Загрозливого розповсюдження набрали тоталітаризм, так зване "казармене виховання", що зумовлювало морально-духовне нівелювання особистості, цілеспрямована робота по соціальній селекції з метою "вирощення" нового виду людини – "homo soveticus" – із психологією манкуртів, людей без власного "Я", слухняних гвинтиків гігантської машини, в якій систематично здійснювався духовний геноцид.

7. Концепція демократично-національного виховання. Ця концепція якнайповніше відповідає природі людини і її прагненню до вільного розвитку і повноцінного життя. В її основі лежать кілька постулатів: оволодіння загальнолюдськими морально-духовними цінностями, збереження і розвиток духовних надбань свого народу, поважне ставлення до інших народів, визнання влади законів, демократизм суспільно-громадських відносин, створення оптимальних умов для всебічного розвитку кожної особистості з урахуванням її потенціальних можливостей, інтересів та потреб.

Кожну з названих концепцій навряд чи можна зустріти в автономному рафінованому вигляді в системі виховання тієї чи іншої країни. Та все ж з поступовим крахом у світі тоталітарних систем, повернення людства від насильства технократичних впливів до демократичних відносин, гуманітарних витоків все ширші позиції завойовує концепція демократично-національного виховання.

1.8. Мотиви виховання

Мотиви виховання. Під мотивами розуміють внутрішні збудники, які спонукають особистість до певних дій і вчинків. Відомо, що будь-яка діяльність є мотивованою, чим вищий рівень мотивації, тим ефективність виконання дій, вчинків, вироблення будь-яких навичок, звичок у поведінці значно підвищуються. Оскільки основою формування мотивів виступає стимул (зовнішній збудник), то завдання педагога полягає в тому, щоб підставляти певні стимули для формування мотивів, розуміючи сутність кожного мотиву.

Американський психолог Е. Масяру визначив піраміду потреб людини, всі компоненти якої внутрішньо програмують виховний процес і виступають у ролі мотивів виховання.

- Потреби естетичні (краса, упорядкованість, симетрія, системність, охайність, гармонія);
- Потреба у знаннях і розумінні (допитливість, знання, усвідомлення оточуючого);
- Потреба самовдосконалення (бажання стати кимось, знайти своє призначення, прагнення до успіху);
- Потреби в оцінці й повазі (престиж, статус у колективі, визнання, увага, достоїнство, розуміння);
- Потреби у спілкуванні, прихильності і любові (сім'я, друзі, приналежність до певної групи однодумців);
- Потреби безпеки, захисту від насилля і погроз (соціально-економічна стабільність, наявність праці, захищеність);
- Фізіологічні потреби в їжі, воді, теплі, рухах, здоров'ї, житті, сні, захистові від дії стихійних сил.

1.9. Зміст виховання

Мета і зміст виховання обумовлюються потребами суспільно-економічного розвитку. Займаючись такою складною сферою діяльності, як виховання, потрібно мати чітку програму.

Процес виховання має характер наступності і безперервності. Тому наступні покоління мають використовувати духовні надбання попередніх поколінь, багатство загальнолюдських і національних морально-духовних цінностей. Але зміст виховання передусім має будуватися на національних засадах. «Головна мета національного виховання, – зазначено в Державній національній програмі «Освіта», – набуття молодим поколінням соціального досвіду, успадкування духовних надбань українського народу, досягнення високої культури міжнаціональних взаємин, формування у молоді незалежно від національної належності особистісних рис громадян Української держави, розвиненої духовності, фізичної досконалості, моральності, художньо-естетичної, правової, трудової, екологічної культури»².

Визначаючи програму виховання, варто окреслити її змістовні компоненти:

- формування національної свідомості, любові до рідної землі, свого народу, бажання працювати задля розквіту держави, готовності її захищати;
- забезпечення духовної єдності поколінь, виховання поваги до батьків, жінки-матері, культури та історії рідного народу;
- формування високої мовної культури, оволодіння українською мовою;
- виховання шанобливого ставлення до культури, звичаїв, традицій усіх народів, що населяють Україну;
- виховання духовної культури особистості; створення умов для вільного вибору нею світоглядних позицій;
- утвердження принципу загальнолюдської моралі; правди, справедливості, патріотизму, доброти, працьовитості та інших добродійностей;
- формування творчої, працелюбної особистості, виховання цивілізованого господаря;
- забезпечення повноцінного фізичного розвитку дітей і молоді, охорони та зміцнення їх здоров'я;

² Державна національна програма «Освіта» / «Україна ХХІ століття»). – К.: Райдуга, 1994. – С.15.

- виховання поваги до Конституції, законодавства України, державної символіки;
- формування глибокого усвідомлення взаємозв'язку між ідеями свободи, правами людини та її громадською відповідальністю.
- забезпечення високої художньо-естетичної освіченості й вихованості особистості;
- формування екологічної культури людини, гармонії її відносин із природою;
- розвиток індивідуальних здібностей і талантів молоді, забезпечення належних умов для їх реалізації;
- формування у дітей і молоді вміння міжособистісного спілкування та підготовки їх до життя в умовах ринкових відносин.

Для реалізації програми необхідно мати виховний ідеал. Це той духовний маяк, який освітлює магістральний шлях соціалізації кожної особистості впродовж всього життя. Виховним ідеалом нашої молоді має бути служіння Батьківщині, своєму народові на засадах загальнолюдських і національних морально-духовних цінностей.

1.10. Зміст національного виховання

Відомо, що наука в цілому, а педагогіка зокрема єдина для всіх країн світу, але загальної теорії і практики виховання, спільної для всіх країн світу, не існує. Кожен народ з урахуванням характерних національних рис творить власну систему виховання, розробляє зміст, форми, методи, мету, завдання, принципи тощо.

Під **змістом виховання** розуміють систему знань, умінь і навичок, поглядів і переконань, якостей і рис особистості, стійких звичок поведінки, якими потрібно оволодіти і які відповідають поставленій меті і завданням виховання, тобто, формування всебічно, гармонійно розвиненої особистості.

Національне виховання – це виховання дітей на культурно-історичному досвіді рідного народу, на його традиціях, звичаях та обрядах, багатомілітарній виховній мудрості. Зміст, мета, завдання та шляхи і засоби реалізації національної системи виховання визначаються «концепцією національного виховання».

Розглянемо визначені Концепцією основні шляхи і засоби національної системи виховання.

Національна система виховання ґрунтується на засадах родинного виховання, народної педагогіки, на принципах наукової педагогіки, що увібрали в себе кращі надбання національної виховної мудрості. Вона містить ідейне багатство народу, його морально-естетичні цінності, трансформовані в засобах народної педагогіки, принципах, формах і методах організації виховного впливу на молодь (теоретичні аспекти), а також постійну і систематичну виховну діяльність родини, громадянських (державних) навчально-виховних закладів, організацій (практичний аспект).

Шляхи і засоби реалізації національної системи виховання

Мета і завдання національної системи виховання полягають у тому, щоб учні глибоко і всебічно оволоділи змістом освіти, який має втілювати національні та загальнолюдські цінності і реалізуватися такими основними шляхами:

1. Рідна мова. Українська мова – одна з найдавніших і найрозвиненіших мов світу. За популярністю на планеті вона у другому десяткові мов світу, а за кількістю своїх носіїв український народ посідав друге місце серед слов'янських народів. Українською мовою розмовляє також багатоміліардна закордонна діаспора. Це мова високорозвиненої науки, літератури, мистецтва, народної творчості. Українська мова надзвичайно багата лексично, граматично та інтонаційно, через те здатна виконувати велику культурно-, духовно- і народотворчу історичну роль. Багатющі засоби рідної мови виражають

природні, соціальні і національні особливості українців. Українська система виховання реалізує аксіому: нормальне навчання і виховання підростаючих поколінь можна забезпечити лише рідною мовою. При цьому створюються найсприятливіші (психологічні, фізіологічні та інші) умови для розвитку і саморозвитку як окремої особистості, так і всієї нації.

Отже, найперша, найголовніша і найнеобхідніша умова реалізації як української, так і будь-якої іншої національної системи виховання, – це навчання рідною мовою.

2. Рідна історія. Українська система виховання ґрунтується на фактах, відомостях, наукових знаннях історії Батьківщини – України. Рідна історія розкриває найцінніше духовне багатство – знання про виникнення, становлення і розвиток рідного народу, нації. Вивчаючи історію України, вихованці глибоко засвоюють духовність рідного народу і народів, які здавна живуть на території республіки. Всебічне знання рідної історії – невичерпне джерело історичної пам'яті, історичного мислення учнів.

3. Природа рідного краю. Однією з причин порушення єдності людини з природою було те, що нехтувалися численні засоби національної системи виховання, спрямовані на формування в молоді екологічного світобачення, відчуття гармонії природи і людини. Традиційна система виховання спрямовує учнів на глибоке усвідомлення того, що відображена у свідомості українців рідна природа (жива і нежива) є «корінням», «фундаментом» національної духовності і культури. Географічні, біологічні та інші чинники природи зумовили національну специфіку українців, зокрема й національний спосіб мислення.

Народна виховна мудрість стверджує, що любов до всього живого на землі починається з раннього дитинства від чутливого сприймання великої таємниці флори і фауни рідного краю, пізнання втаємниченої «душі» природи, її одухотворення тощо. Наш народ має величезний досвід виховання дітей в душі любові до природи.

4. Фольклор. Це один з найважливіших компонентів народної духовності. У ньому – першовитоки оригінального світосприймання, самобутнього тлумачення явищ природи і

людського життя. У думах, піснях, прислів'ях і приказках, скоромовках, лічилках та інших фольклорних перлинах у високопоетичній і глибоколіричній формі відображено весь культурно-історичний, мистецький шлях українського народу. У фольклорі – вся доля України: періоди високих піднесень і трагічних падінь, національно-визвольних і соціальних збурень, відчайдушної гайдамаччини і звитяжної козаччини, сторінки масового героїзму, зневіри і випадків зради, епохи творчої праці і мистецького пізнання дійсності, оманливих надій та ілюзій.

Український народ – один з найпісенніших народів світу. Пориною в естетично принагідний народнопісенний світ, учні усвідомлюють, що пісня – незмінний супутник життя кожного українця, вона супроводжує його від народження до домовини. Фольклорне виховання становить серцевину національної системи виховання.

5. Національне мистецтво. Система національного виховання використовує, практично, невичерпні можливості народного і професійного мистецтва у формуванні людини-гуманіста. Історична енергія народу, міць, багатство і краса його національного духу трансформувалися й акумулювалися в різноманітних видах і жанрах мистецтва – пісенного, музичного, танцювального, декоративно-прикладного тощо. У процесі виховної роботи учні переконуються, що мистецькими традиціями перейняті всі сфери життя, діяльності, побуту і дозвілля народу.

Мистецтво, як могутній засіб виховання, цінне тим, що воно концентровано в естетичній формі матеріалізує непомітний для ока і часто незбагнений для розуму національний дух – вищий прояв творчого генія народу.

6. Народний календар. Це система історично обумовлених дат, подій, свят, традицій, звичаїв і обрядів, що їх у повній послідовності відзначає весь народ протягом року. Народний календар – енциклопедія культури побуту і дозвілля народу, могутній гармонійний комплекс емоційно-естетичних засобів виховання підрастаючих поколінь. Стосовно молоді, то народний календар виконує роль природовідповідника програми

національного виховання. Кожна дата, свято, урочистість народного календаря рясніють традиціями і звичаями, пов'язаними з природою рідного краю, а також з природою самої людини. Великий виховний зміст дат, свят народного календаря полягає в тому, що в їх основі – трудова діяльність народу, її різноманітні види залежно від пори року.

7. Національна символіка. Народ виробив багату символіку, що формувалася протягом століть і стосувалася істотних моментів, доленосних подій в житті української нації, держави, духовності. Символіка містить важливий філософський, політичний, ідейно-моральний та естетичний зміст.

Українська національна символіка (герб, прапор, гімн та ін.) виконує функції консолідації нації в єдине історичне ціле, об'єднання споконвічних українських земель в єдину суверенну державу.

8. Родинно-побутова культура. В основі родинно-побутової культури лежить глибока і всеперемагаюча материнська і батьківська любов до дітей, шанобливе ставлення до бабусі й дідуся, інших родичів. Зміст родинно-побутової культури становить народне розуміння краси і моралі, що виявляється в гуманному ставленні до людей і природи, вшануванні національних героїв, продовженні творчих родинних традицій, у дбайливому веденні господарства, піклуванні про дітей.

Родинно-побутова культура – це збереження рідної мови, виконання заповітів батьків і дідів, вивчення свого родоводу, історії народу, розвиток рідного мистецтва, життя за нормами моралі та етикету. Постійне поглиблення дітьми знань з фольклору, народної музики, вміння вишивати одяг, рушники, виготовляти національне вбрання – усе це сприяє розвитку української родинно-побутової культури. Її піднесення на вищий рівень зміцнюватиме сім'ю.

9. Народні традиції. Традиції (звичаї, обряди, норми і правила поведінки, що переходять з покоління в покоління) поділяються на культурні, духовні, моральні, трудові, сімейно-побутові. Народні традиції – фундамент, на якому будуються

міцні ідейні та моральні цінності: ідеали, світогляд, світосприймання, норми і правила моральної поведінки. Традиції, звичаї та обряди об'єднують минуле, сучасне й майбутнє народу.

1.11. Форми організації процесу виховання

Форми організації процесу виховання – це заходи, що втілюють у собі зміст виховної діяльності.

За допомогою проведення певних заходів реалізується мета, завдання, зміст, методи і прийоми виховної роботи. Слід відзначити, що окремі методи можуть виступати у ролі організаційних форм. Наприклад, лекція може виступати як метод і як форма організації. У практиці виховної діяльності, склалися такі форми організації.

Форми організації виховання, які втілюють зміст виховної діяльності. Наведемо деякі з них:

1. Класний час керівника.
2. Бесіда на етичну тему.
3. Зустріч з цікавими людьми.
4. Перегляд та обговорення фільму, телепередачі тощо.
5. Доповідь, лекція для старшокласників.
6. Дитячі ранки.
7. Рольова гра до вивчення правил поведінки.
8. Заняття з вивчення правил дорожнього руху.
9. Похід, екскурсія на виробництво.
10. Відвідування виставок, музеїв.
11. Змагання, гра.
12. Благодійна акція.
13. Олімпіади, конкурси.
14. Суспільно-корисна праця.
15. Класні збори.
16. Відзначення знань учнів, дитячих традицій (перший та останній дзвоник, Новий рік).
17. Естетична вікторина.
18. Читацька конференція.

19. Екологічні рейди, зелений патруль.
20. Чергування.
21. Збір лікарських рослин.
22. Збір дитячих організацій.
23. Похід тощо.

Отже, позакласна виховна робота у школі проводиться у формі спеціально організованих і постійно діючих виховних справ. **Виховні справи** – це форма організації конкретної діяльності учнів. Умовно відповідно до мети і призначення можна виділити такі виховні справи: етичні, соціально орієнтовані, естетичні, пізнавальні, спортивно-фізкультурні, трудові, екологічні та ін.

Їх реалізація забезпечує колективний підхід до виховання учнів.

1.12. Принципи виховання

Принципи (лат. основа, першооснова) виховання – це основні вихідні положення, керівне начало, на які педагог орієнтується з метою кращої організації виховного процесу; це фундамент змісту, форм, методів і прийомів виховного процесу.

У педагогіці не існує єдиної класифікації принципів виховання, різні автори класифікують їх по-різному, але всі вони відповідають науково-педагогічним вимогам, мають об'єктивну основу, базуються на основі узагальненого педагогічного досвіду виховання.

Процес виховання ґрунтується на таких принципах: народності, демократизації, природовідповідності, гуманізації, неперервності, індивідуалізації й диференціації, єдності виховання та життєдіяльності, етнізації, послідовності і систематичності, культуровідповідності.

У кожному з названих принципів виховання акумулюються певні вимоги, на які треба зважати, організовуючи виховний процес. Розглянемо ці вимоги.

1. **Принцип народності** передбачає єдність загальнолюдських і національних цінностей; забезпечення

національної спрямованості виховання; оволодіння духовними багатствами свого народу – мовою, традиціями, звичаями, національно-етнічною культурою; шанобливе ставлення до національних надбань тих народів, які мешкають в Україні.

2. Принцип демократизації вимагає подолання авторитарного стилю виховання; забезпечення співробітництва вихователів і вихованців; урахування думки колективу й кожної особистості; визнання особистості як вищої природної і соціальної цінності; формування колективу на засадах волі і прагнень його членів; в цілому формування вільної особистості.

3. Принцип природовідповідності спрямований на врахування багатогранної природи людини, особливостей її анатомо-фізіологічного і психічного розвитку з урахуванням віку і статі.

4. Принцип гуманізації передбачає створення оптимальних умов для інтелектуального і соціального розвитку кожного вихованця; виявлення глибокої поваги до людини; визнання природного права кожної особистості на свободу, на соціальний захист, на розвиток здібностей і вияв індивідуальності, на самореалізацію фізичних, психічних і соціальних потенцій, на створення соціально-психічного фільтру проти руйнівних впливів негативних факторів навколишнього природного і соціального середовища; виховання у молоді почуття гуманізму, милосердя, доброчинності.

5. Принцип неперервності впливає з того, що виховання є багатогранним і багатофакторним процесом, який не обмежується ні часовими, ні віковими рамками; виховання здійснюється з часу народження дитини і триває впродовж усього її життя; соціальне і природне середовище й діяльність особистості так чи інакше впливають на формування певних якостей; процес навчання – важливий фактор виховання як через зміст навчального матеріалу, так і через організацію такої діяльності.

6. Принцип індивідуалізації та диференціації: врахування у навчально-виховному процесі індивідуальних особливостей фізичного, психічного і соціального розвитку особистості;

застосування засобів впливу на особистість з урахуванням її індивідуальних фізичних і соціально-психічних властивостей; моделювання на основі індивідуальних потенціальних можливостей групових та індивідуальних програм розвитку, стимулювання фізично-оздоровчої, предметно-практичної, навчально-пізнавальної, соціально-комунікативної, орієнтаційно-оцінної діяльності вихованців.

7. Принцип єдності виховання і життєдіяльності: процес виховання – це не відокремлена сфера діяльності окремих людей, він становить цілісну систему організації життєдіяльності дітей і дорослих у сім'ї, школі, на виробництві, в соціально-природному середовищі; кожен компонент такої діяльності певним чином впливає на формування тих чи інших якостей особистості; організовуючи будь-який вид діяльності, необхідно турбуватися, щоб вона несла в собі виховний потенціал.

8. Принцип етнізації передбачає наповнення процесу виховання національним змістом, спрямованим на формування національної свідомості і національної гідності; створення умов для дітей усіх національностей, що є громадянами України, навчатися рідною мовою, вивчати традиції, звичаї, обряди свого народу; забезпечувати умови для відчуття етнічної причетності до свого народу, його культури, формування рис національної ментальності; виховувати в молоді почуття соціальної відповідальності за збереження, примноження і продовження етнічної культури.

9. Принцип послідовності і систематичності: покликаний забезпечувати певний вплив на особистість дитини з урахуванням її вікових можливостей і розвитку, поступово розширювати систему вимог до діяльності; забезпечувати доцільну єдність вимог до вихованця з боку вихователів /членів сім'ї, учителів та ін./; створювати оптимальні умови для вияву самостійності вихованця під час розв'язання виховних завдань, дбаючи про розумне дотичне педагогічне керівництво.

10. Принцип культуровідповідності передбачає невід'ємний зв'язок виховання з культурними надбаннями всього людства і зокрема свого народу: знання загальнолюдських

багатств у царині культури, особливостей розвитку і становлення національної культури та її взаємозв'язок із загальнолюдською; знання історії свого народу, його культури; забезпечення духовної єдності та спадкоємності поколінь.

Класифікація принципів виховання на основі гуманістичної педагогіки

Відомо, що у світовій практиці виховання існують два діаметрально протилежні погляди на виховання, за якими визначається авторитарне та гуманістичне виховання.

Авторитарне (авторитарний – заснований на сліпому підкоренні віці) базується на авторитеті влади дорослих над дітьми.

Гуманітарні (від лат. – людський, людяний) визнає права і свободу особистості, щастя, розвиток, захист її гідності тощо.

На основі гуманістичного підходу до виховання виділяють таку систему принципів гуманістичного виховання:

- особистісно-орієнтований підхід;
- поєднання особистісної і громадянської спрямованості виховання;
- зв'язок виховання з життям;
- опора на позитивне у вихованні;
- єдність виховних впливів.

1. Особистісно-орієнтований підхід передбачає опору у вихованні на особисті якості вихованця, його вікові, індивідуальні особливості, врахування особистісних характеристик та потенційних можливостей.

Принцип вимагає, щоб вихователь:

1) постійно вивчав і добре знав індивідуальні особливості темпераменту, риси характеру, погляди, смаки, звички своїх вихованців;

2) знав рівень сформованості таких якостей, як образ мислення, мотиви, інтереси, установки, спрямованість, ставлення до життя, праці, життєві орієнтації, плани тощо;

3) допомагав учневі усунути причини, які гальмують його зусилля у досягненні певної мети;

4) постійно опирався на власну ініціативу, активність учня та їх стимулювання;

5) поєднував виховання із самовихованням;

6) розвивав самостійність, ініціативу самодіяльності тощо;

Комплексна реалізація цих вимог дає можливість більш повно здійснити особистісно-орієнтований підхід до виховання. Деякі вчителі помилково вважають, що особистісно-орієнтованого підходу потребують лише так звані «важкі» учні, порушники правил, забуваючи при цьому про так званих «благополучних». Звичайно, «важкі» діти вимагають більшої уваги, але не слід забувати й інших учнів, які теж потребують значної уваги дорослих.

2. Принцип особистісної та громадянської спрямованості виховання. Передбачає організацію всієї виховної діяльності відповідно до державної стратегії виховання і скеровує діяльність вихователів на формування соціально орієнтованого типу особистості. Орієнтир у цій справі – «Доктрина національно виховання» та інші державні документи про освіту.

Досвід свідчить, що до громадських процесів дитина залучається з раннього дитинства, тому і громадянське виховання починається з цього періоду з урахуванням віку та розвитку дитини. Уже в початковій школі діти легко сприймають і засвоюють такі поняття, як «уряд», «конституція», «влада», «закон», «авторитет», «відповідальність», «герб», «прапор» тощо.

3. Зв'язок виховання з життям, працею. Вимагає від педагогів активної діяльності у двох основних напрямках: 1) досить широкого та оперативного ознайомлення учнів з громадською і трудовою діяльністю людей та змінами, що відбуваються у цих сферах; 2) залучення учнів до різних видів громадсько-корисної діяльності та залучення їх до реальних життєвих процесів. Цей принцип є одним із головних, адже відомо, «що школа життя – краща школа виховання», вона допомагає особистості, яка перебуває на етапі становлення,

оволодіти життєвим досвідом, сформувати необхідні уміння і навички поведінки, спілкування, діяльності тощо.

Цей принцип може бути реалізований за допомогою:

- усвідомлення дітьми ролі і місця праці в житті кожної людини і суспільства;

- виховання у дітей поваги до людей праці, які створюють духовні та матеріальні цінності.

- розвитку в учнів здатності, бажання працювати для задоволення власних потреб та на громадську користь;

- розуміння учнями загальних основ виробництва;

- формування бережливого ставлення до природи та суспільної власності, небайдужості до проявів безгосподарності, безвідповідальності, розкрадання суспільної власності, варварського ставлення до природи.

Відповідно до цих умов вчитель розробляє план виховної роботи на уроках та позаурочній діяльності. Зокрема, виробляє програму вимог, працює з батьками, залучає учнів до різних видів суспільно-корисної діяльності, здійснює екскурсії в природу, на виробництво, залучає до посиленої трудової діяльності, самообслуговування тощо.

4. Опора на позитивне у вихованні. Вимоги принципу опори на позитивне у вихованні полягають у тому, що вчитель виявляє позитивні риси і якості учня і, спираючись на них, розвиває інші, ще недостатньо сформовані, або негативні якості, прагнучи довести їх до відповідного рівня та гармонійного поєднання.

Вчителі, вихователі наполегливо шукають, навіть у погано вихованого учня, ті позитивні риси, якості, на які можна опиратися при вихованні інших позитивних якостей.

Педагогічний досвід свідчить, що немає дітей, у яких були б лише «негативні», або лише «позитивні» якості. Нерідко позитивні якості учня (доброта, щедрість, чуйність, любов до тварин, природи та ін.) можуть співіснувати з негативними (лінощі, обман, невитриманість тощо).

З метою реалізації цього принципу бажано дотримуватися таких правил:

1. Співпраця, терпіння, зацікавлення в долі учня дає позитивні результати. Конфронтація, боротьба вчителя з учнями, протиставлення позицій, сил між вчителем та учнями неможлива.

2. Не потрібно акцентувати увагу лише на недоліках у поведінці учня. Якщо часто нагадувати учням про їх недоліки, то вони починають втрачати віру в себе, у свої сили і можливості. Головне – виявляти і розвивати позитивні риси, не бути скупими на компліменти, щиро авансувати майбутні позитивні зрушення, як засіб стимулювання.

3. У вихованні завжди вигідно опиратися на позитивні інтереси учнів (пізнавальні, естетичні, любов до природи, тварин тощо), за допомогою яких можна розв'язати багато питань трудового, морального, естетичного, фізичного виховання. Головне – знайти провідний фактор у виховній діяльності.

5. Єдність виховних впливів. Передбачає координацію зусиль школи, сім'ї та громадськості, вимагає, щоб усі, хто причетний до процесу виховання, діяли спільно, ставили перед вихованцями погоджені вимоги, допомагали один одному, доповнюючи і посилюючи педагогічні впливи.

Якщо така координація відсутня, то сподіватися на успіх важко, тому для її забезпечення необхідно дотримуватися таких вимог:

1. Особистість виховується під впливом сім'ї, тому слід досягати того, щоб вимоги, які висуває вчитель, були єдиними і не спричинювали виникнення протиріччя між вчителем та сім'єю.

2. Потрібно підтримувати і здійснювати зв'язок з родиною учня, спиратися на неї при вирішенні всіх виховних завдань, погоджуючи усі виховні дії.

3. При розв'язанні конфліктів між вчителем і сім'єю необхідно посилатися не на те, що роз'єднує, а на те, що об'єднує виховні зусилля.

4. Створення та оприлюднення єдиної системи виховання, єдиних вимог як на уроках, так і в позаурочний час, урахування та необхідність опиратися на раніше набуті позитивні якості, норми поведінки. Особливо це важливо у виховній роботі з

молодшими школярами, у яких сформовані деякі якості в дитячих дошкільних закладах.

Отже, гуманістичне виховання спрямовує навчальний процес відповідно до принципів особистісно-орієнтованого підходу; забезпечує поєднання особистої і громадської спрямованості; зв'язок виховання з життям, працею; опору на позитивне у вихованні; єдність виховних впливів. Саме ці принципи значною мірою відповідають вимогам «Конвенції ООН про права дитини», до якої приєдналася й Україна.

б. Відповідність виховного процесу віковим особливостям. Виховний процес не може будуватися без урахування віку вихованців. Дитинство, отрочество і юність пред'являють свої права на життя. Кожна з цих вікових стадій потребує особливих обставин для розвитку дитини, і тому виховний процес має якомога точніше і тонше узгоджуватися з потребами віку підростаючого покоління.

Урахування вікових особливостей у виховному процесі означає, по-перше, глибоке розуміння того, в якому стані перебувають пізнавальні можливості школяра, який рівень його інтелектуального, вольового розвитку, його емоційної сфери, на що можна опиратися у процесі виховання, чого слід чекати від факторів, які діють на нього.

По-друге, вихователь спирається на набутий фонд знань, умінь, навичок, на багатогранний досвід дитини певного віку. Виховний процес повинен, образно кажучи, не плентатися у хвості за розвитком, а забігати вперед, прокладати шляхи тим новоутворенням, які вже перебувають у зоні найближчого розвитку дитини (дослідження Л.С. Виготського).

По-третє, врахування вікових особливостей вимагає від учителя, щоб до формування особистості дитини він підходив з позицій оптимальних, навіть високих вимог. Він не повинен орієнтуватися на слабкість, розраховувати на те, що дитина підросте і тоді стане розумнішою, а, спираючись на можливості віку, ставити такі вимоги, виконуючи які, вихованець неухильно, крок за кроком просувався б у становленні своєї особистості, вносив би якісні зміни, поліпшення в життя. Скажімо, активний

вплив на навколишню дійсність, хай навіть в елементарній формі (наприклад, у трудовій діяльності), доступний уже дошкільникам.

Які ж можливості і вікові особливості мають відобразитись у виховному процесі?

Молодші школярі. Якщо говорити про молодших школярів, то тут доцільно підкреслити такі вікові особливості, як емоційна активність, прагнення до конкретної діяльності, що завершується безпосереднім, а не віддаленим результатом, схильність наслідувати обрані взірці. Звідси надзвичайно велика сила прикладу, активний процес вироблення звичних форм поведінки й організація діяльності, яка має точний приціл на вирішення конкретного завдання, що обмежується нетривалим часом.

Підлітковий вік. В отрочстві з'являються такі важливі новоутворення, як прагнення бути дорослим (дослідження Д.Б. Ельконіна, Т.В. Драгунової), активізується розвиток критичного мислення і ставлення до поведінки та вчинків навколишніх, бажання бути самостійним, вийти з-під опіки, виконувати різні функції нарівні зі старшими товаришами (юнаками, дівчатами). Характеристика підліткового віку як складного і суперечливого, в якому дитячість, потяг до ласки, усього дорослого поєднуються з «колючістю», інколи з навмисною бравадою і грубістю, ускладнюється ще й явищем акселерації.

Виховний процес загострюється частими критичними і навіть конфліктними ситуаціями, з яких, природно, необхідно знаходити доцільний педагогічний вихід. Опора на почуття дорослості потребує стрункої системи заходів, що передбачають ускладнення діяльності підлітка, залучення його до різних видів діяльності дорослих, оприлюднення позитивних результатів його соціально корисної діяльності, а також організації таких дій, в яких сам підліток зміг би відігравати важливу роль (радити, організовувати окремі заходи, піклуватися не тільки про малят, а й про дорослих). Враховуючи підвищену вразливість підлітка, у виховній роботі з ним слід обачно оперувати засобами, що

вважають самолюбство, супроводжуються різкими вимогами тощо.

Юність. Рання юність характеризується не тільки вдосконаленням пізнавальної діяльності (діалектичний характер мислення, керування власною навчальною діяльністю), а й зростанням соціальної зрілості, пов'язаної з прагненням юнаків і дівчат розбиратися в політичному житті країни, брати активну участь у трудовій діяльності сім'ї, школи, підприємства, мати визначену громадську позицію. Складність виховної роботи з учнями цього віку полягає в тому, що тут значно розширюється сфера вільного спілкування, на основі чого відбувається довільний вибір діяльності, не дуже доступний виховним впливам. Природне зростання самостійності при цьому ніби відділяє вихованців від вихователів. Нові інтереси, переживання старанно приховуються від вихователів, а будь-які спроби дорослих дізнатися про них докладніше розцінюються юнаками і дівчатами як замах на їхню самостійність.

Критичні ситуації у виховному процесі через це набирають інколи форми не короткочасних спалахів, пов'язаних з конфліктами, а більш чи менш затяжних ситуацій, подеколи навіть дуже стійких. Причина їх – у стосунках, що склалися з дорослими на основі обдуманих критичних оцінок, а інколи й громадської думки в юнацьких колективах про того чи іншого вчителя. В роботі з учнями цього віку істотною рисою виховного процесу має стати постійна турбота про правильний стиль стосунків вихователів і вихованців, визначення найсприятливішої і найдоцільнішої позиції дорослого в юнацьких колективах, залучення самих учнів до виховної роботи, допомога їм в організації самовиховання.

Таким чином, побудова виховного процесу немислима без ґрунтового знання психології кожного вікового етапу, без виділення в системі виховної роботи тих важливих впливів, що пов'язані з новоутвореннями та особливостями кожного віку.

1.13. Критерії вихованості особистості

Критерії оцінки виховання – це ознаки, на основі яких можна робити висновки про рівні вихованості людини, оцінити результати виховного впливу.

Складність процесу виховання зумовлена тим, що результати цієї роботи не завжди винагороджують вихователя в очікуваний час. Проходять роки, і лише потім проростають такі довгождані зерна виховного впливу педагога на особистість. Вони проростають у вигляді її вихованості. Що ж є критерієм означення вихованості?

Критерій вихованості кожної особистості – це не лише знання нею законів, правил, норм поведінки, а й **особливості конкретних дій відповідно до визнаних норм і правил**. Такі критерії не можуть бути універсальними, адже в кожному конкретному соціальному середовищі є свої норми і правила, а, отже, і рівень означення вихованості людини. У кожному разі необхідно зважати на вік, рівень соціального досвіду тощо. Можна дещо наближено визначити рівні вихованості, як високий, середній, низький. Вкажемо на ознаки прояву у процесі діяльності певних фізичних і соціально-психічних якостей, що характерні для різних рівнів вихованості.

I. ВИСОКИЙ РІВЕНЬ ВИХОВАНOSTI

1. Сформованість наукового світогляду, прагнення до вдосконалення оточуючого середовища.
2. Розуміння власного «я» з точки зору фізичного і духовного розвитку.
3. Розумова активність.
4. Сформованість високих ідеалів.
5. Вміння у сфері інтелектуальної праці.
6. Почуття обов'язку.
7. Національна гідність.
8. Високий професіоналізм.
9. Прояв доброти, чуйності, гуманізму, милосердя.
10. Великодушність і справедливість.

11. Почуття відповідальності.
12. Висока етична культура.
13. Свісність.

II. СЕРЕДНІЙ РІВЕНЬ ВИХОВАНОСТІ

1. Спостережливість.	8. Сором'язливість.
2. Вразливість.	9. Розсудливість.
3. Енергійність.	10. Людяність.
4. Працьовитість.	11. Скромність.
5. Щедрість.	12. Ентузіазм.
6. Відвертість.	13. Сміливість.
7. Наполегливість.	14. Гордість.

III. НИЗЬКИЙ РІВЕНЬ ВИХОВАНОСТІ

1. Пасивність.	12. Сварливість.
2. Лінощі.	13. Чванливість.
3. Неуважність.	14. Жадібність.
4. Підступність.	15. Непостійність.
5. Забіякуватість.	16. Неслухняність.
6. Ревнощі.	17. Паління.
7. Самолюбство.	18. Запальність.
8. Егоїзм.	19. Грубість.
9. Пияцтво.	20. Нахабство.
10. Нерішучість.	21. Наркозалежність.
11. Скупість.	22. Замкнутість.

Перевір себе

1. Поясніть сутність процесу виховання?
2. Що означає виховання в широкому і вузькому розумінні? Наведіть приклади.
3. Чому процес виховання вважається організованим і цілеспрямованим? Що таке всебічність і гармонійність процесу виховання?
4. Що таке закономірності процесу виховання? Види.

5. Яка сутність компонентів виховання: свідомість, емоційно-позитивна сфера, навички і звички?
6. Які основні етапи формування особистості? Який зміст цих етапів (ступенів)?
7. Які обставини ускладнюють процес виховання?
8. Яка специфіка виховного процесу?
9. Що становить рушійну силу процесу виховання? Наведіть приклади, доведіть Ваше твердження.
10. Перерахуйте компоненти (конкретні якості) виховання: громадянина, працівника, сім'янина.
11. Що таке мотиви виховання? Назвіть основні мотиви.
12. Назвіть основні концепції виховання.
13. Що таке зміст виховання?
14. Що таке зміст національного виховання?
15. Назвіть основні типи і засоби національного виховання.
16. Що таке принципи виховання?
17. Порівняйте, співставте подані в посібнику два підходи щодо класифікації принципів. Знайдіть спільне, найбільш важливе у кожній класифікації.
18. Розкрийте критерії вихованості особистості.
19. Проаналізуйте сутність принципів виховання і складіть 5-8 правил їх реалізації.

Опорний конспект

Теорія виховання – частина педагогіки, що вивчає виховний процес.

Виховання – організований цілеспрямований процес формування всебічно гармонійно розвиненої особистості, або: **ВИХОВАННЯ** – спеціальна організовано керована контрольована взаємодія вихователів і вихованців, спрямована на досягнення мети виховання.

Закономірності виховання – стійкі та суттєві зв'язки між елементами виховного процесу, що забезпечують його ефективність.

Рушійна сила виховання – суперечності (протиріччя) між новими потребами і можливістю їх задоволення.

Етапи формування особистості: 1) стимул; 2) мотив; 3) вибір програми дій і форми поведінки; 4) реалізація мотиву в поведінку і перехід її у звичку; 5) перетворення звичної форми поведінки у властивість особистості.

Мотиви виховання – внутрішні імпульси, що спонукають особистість до діяльності.

Зміст виховання – система знань, умінь, навичок, поглядів і переконань, якостей і рис особистості, стійких звичок поведінки, якими потрібно оволодіти і які відповідають поставленій меті та завданням виховання.

Національне виховання – це виховання на культурно-історичному досвіді рідного народу, на його традиціях, звичаях, обрядах, багатовіковій виховній мудрості.

Принципи виховання – основні виховні положення, на яких ґрунтується теорія і практика виховання.

Класифікація принципів – це вибудована за певною ознакою система принципів. Спираючись на класифікацію, вчитель не лише ясно уявить собі всю їх систему, але й краще зрозуміє їх призначення та характерні ознаки.

Критерії оцінки виховання – ознаки, на основі яких можна робити висновок про рівні вихованості людини, оцінити результати виховного впливу.

Література

1. Державна національна програма "Освіта" /"Україна ХХІ століття"/. – К.: Райдуга", 1994.
2. Концепція національного виховання //Освіта. – 1994. – 26 травня.
3. Ващенко Г. Виховний ідеал. – Полтава: Полтавський вісник, 1994.
4. Гапон Ю.А. Виховання як соціальний процес. – Запоріжжя – Донецьк, 1992.

5. Сухомлинський В.О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості // Вибрані твори: В 5-ти т. – Т I. – К.: Рад. школа, 1976.
6. Подласый И.П. Педагогика начальной школы. – М., 2001.
7. Карпенчук С.Г. Теорія і методика виховання. – К.: «Вища школа», 1997.
8. Омеляненко В.Л., Мельничук С.Г., Омеляненко С.В., Педагогіка. Ч.I і II. – Кіровоград: РВЦ КДПУ ім. В.Винниченка, 2000. – 272 с.
9. Концепція ООН Про права дитини.
- 10.Макаренко А.С. Методика виховної роботи. – К.: «Радянська школа», 1990.

ТЕМА 2. ЗАГАЛЬНІ МЕТОДИ ВИХОВАННЯ

ЗМІСТ

2.1. Поняття методу, прийому, засобу і форм виховання.

2.2. Класифікація методів виховання.

2.3. Методи формування свідомості та переконань.

2.4. Методика підготовки і проведення етичної бесіди.

Перевір себе

Опорний конспект

Література

2.1. Поняття методу, прийому, засобу і форм виховання

У загальному розумінні метод – це спосіб, шлях досягнення передбаченої мети. Під методом виховання розуміють спосіб впливу вихователя на свідомість, волю і поведінку вихованця з метою формування у нього стійких переконань і певних норм поведінки.

Правильним буде і таке визначення: під методом виховання розуміють способи взаємозв'язаної діяльності вихователів і вихованців з метою формування в останніх поглядів, переконань, навичок і звичок поведінки (Фіцула М.М.).

Інші науковці визначають методи виховання як сукупність засобів і прийомів, за допомогою яких вихователь впливає на психіку вихованця відповідно до поставленої мети – формування і розвиток у нього конкретних почуттів, мотивів, здібностей, умінь і ставлення, готовності обрати кращий вибір (Нечипуренко, с.54).

«Методи виховання – шляхи і способи спільної, взаємопов'язаної діяльності вихователів і вихованців з метою досягнення виховних цілей» (Болдырев, с.80).

Під методом розуміють також найбільш ефективний, найкоротший шлях досягнення найкращих виховних результатів (Ярмаченко, с.28).

Не дивлячись на різні підходи до визначення методів виховання, спільне для них полягає в тому, що вони спрямовані

на досягнення поставленої мети, а саме формування всебічно гармонійно розвиненої і суспільно-активної особистості з науковим світоглядом, з високими моральними якостями, яка вміє і прагне працювати, духовно багатой і фізично досконалою.

Цій меті підпорядковані й усі загальні методи виховання. Практика виховання використовує, перш за все, традиційні методи і прийоми, якими користувалися попередні покоління, саме вони і складають загальні методи виховання. У руках учителя вони можуть бути ефективними або малоефективними, тому перед вихователем завжди стоїть завдання вдосконалення та пошуку нових шляхів, які б максимально відповідали конкретним умовам виховання, дозволяли б швидше і з меншими зусиллями досягати передбачуваного результату. Конструювання, вибір і доцільне використання методів виховання – вершина педагогічної майстерності вчителя.

Складова методів – **прийоми виховання**, які визначають шляхи реалізації вимог методів. Методи і прийоми виховання тісно між собою пов'язані і в конкретних педагогічних ситуаціях можуть замінювати один одного. Наприклад, етична бесіда у певних педагогічних ситуаціях може виступати як метод і як методичний прийом.

З метою забезпечення дієвості методів і прийомів використовують **засоби виховання**. До засобів виховання належить усе, що сприяє раціональній організації виховної роботи: слово, методичні посібники, підручники, художня література, мистецтво, наука, музика, спорт, радіо, телебачення, кіномистецтво, комп'ютер тощо.

У виховній діяльності школи поряд із засобами широко використовуються **форми і види організації**, тобто, сукупність засобів і прийомів залучення учнів до різноманітних видів діяльності (збори, бесіди, інформації, екскурсії, прогулянки, походи, класний час, чергування, змагання, зустрічі, дитячі ранки, свята тощо).

Виховна робота з учнями сприяла виникненню і розвитку значної кількості методів, тому виникла необхідність їх класифікації за **певними ознаками**, **призначенням**, **способами**

впливу на людину. У педагогічній літературі у процесі розвитку педагогіки як науки реалізувалися різні підходи до класифікації методів виховання.

2.2. Класифікація методів виховання

Класифікація методів – це побудована за певними ознаками система методів, згідно з якою вони поділяються на 4 групи.

Важливо підкреслити, що немає методів хороших і поганих, ефективних або неефективних. Усе залежить від того, як їх використовує вчитель, як він володіє сукупністю всіх методів. Важливі методи і авторитарної, й гуманістичної педагогіки, всі вони необхідні, всі можуть бути як ефективними, так і малоефективними залежно від спрямованості рівня педагогічної майстерності вчителя, конкретної педагогічної ситуації.

Зупинимося на найбільш поширеній у педагогіці класифікації методів виховання, на основі якої усі методи поділено на такі чотири групи.

Перша група – методи формування свідомості і переконань особистості: пояснення, розповідь, бесіда, переконування, навіювання, приклад, лекція, диспут, конференція, інформації.

Друга група – методи організації діяльності, спілкування та формування досвіду суспільної поведінки: гра, режим, доручення, вправи, привчання, тренування, педагогічна вимога, громадська думка, створення виховуючих ситуацій, перспектива.

Третя група – методи стимулювання: гра, змагання, романтика, заохочення, покарання та вербальні методи заохочення.

Четверта група – самовиховання: самостереження, самоаналіз, самопереконання, самозобов'язання, самохвалення, самоосудження.

В основі першої групи методів лежить слово вчителя – найбільш важливий інструмент навчально-виховної діяльності. В.О. Сухомлинський стверджував, що слово – це ніби той місток,

через який наука виховання переходить у мистецтво, майстерність.

2.3. Методи формування свідомості та переконань (перша група методів)

Методи формування моральної свідомості та переконань пов'язані з моральною освітою. За допомогою цих методів учителі досягають засвоєння дітьми знань про мораль, норми і правила поведінки, формують систему моральних понять, оцінок, уявлень. Традиційно ці методи науковці називали методами переконання.

До цієї групи методів належать переконування, розповідь, пояснення, етичні бесіди, навіювання, приклад, диспут, лекція, перспектива, інформації.

СУТНІСТЬ ОСНОВНИХ МЕТОДІВ ФОРМУВАННЯ СВІДОМОСТІ І ПЕРЕКОНАНЬ:

переконування, переконання, розповідь, пояснення, навіювання, приклад, диспут, лекція, перспектива, інформація, етичні бесіди

1. Переконання – це не просто моральні поняття, не просто знання про моральні норми і правила поведінки, це поняття, які стали стійкими потребами особистості у поведінці.

Функція методів полягає не лише у поясненні і засвоєнні учнями тих чи інших моральних понять, вимог, уявлень, фактів, вона значно складніша, а її мета – сформувати в учнів правильні моральні оцінки, такі моральні судження, які б відклалися у їх свідомості у вигляді системи морального світогляду.

Переконування – це метод виховання, що передбачає навмисний, цілеспрямований вплив на свідомість, волю і почуття вихованців з метою формування у них свідомого ставлення до дійсності, моральних переконань, певних норм і правил поведінки, або ж гальмування негативних рис характеру і поведінки.

Значення переконування полягає в тому, що воно сприяє розвитку у вихованця свідомого ставлення до своїх дій, поведінки, допомагає розуміти суспільний смисл і значимість його власних зусиль у загальній діяльності, навчає самостійно та правильно оцінювати свої вчинки і поведінку.

Переконання, як результат переконування, формуються у процесі засвоєння учнями ідейно-політичних, моральних, естетичних норм та всієї системи знань про природу, суспільство і людське мислення.

Як показала практика, переконувати можна за допомогою різних прийомів: словом, ділом, тому переконування буде ефективним, якщо воно використовується у поєднанні з іншими методами виховання, зокрема, шляхом проведення бесіди, пояснення, лекції, диспуту, використання конкретного життєвого прикладу, факту, події, певної педагогічної ситуації, громадської думки тощо.

Домагаючись максимального виховного впливу цього методу на виховання, його проведення повинно відповідати таким вимогам: урахувати вікові та індивідуальні особливості учнів, бути логічно послідовним, максимально доказовим, будуватися на певних принципах, правилах, конкретних прикладах і життєвих фактах, вихователь повинен бути глибоко переконаним вірити у зміст і силу того, про що він повідомляє (наприклад, про шкідливість гризти нігті, курити).

Слід розрізняти два поняття: переконування і переконання. Переконування – це процес виховання, а переконання – це результат виховання.

2. Розповідь, тобто живе слово вчителя, його переконаність, захоплення, емоційність завжди були і залишаються дієвим чинником соціального, морального, естетичного і трудового виховання дітей. Розповідь може стосуватися найрізноманітніших тем: життя школи, села, міста, країни, важливі події країни, оцінка кінофільму, досягнення в галузі науки, культури, мистецтва, спорту тощо. Головне, щоб розповідь була життєво актуальною для учнів, щоб її зміст і форма вираження викликала в учнів відповідну реакцію, моральну довіру тощо. Розповідь, як метод виховання,

широко використовується у виховній роботі з молодшими школярами.

3. Пояснення передбачає розкриття сутності норм і правил поведінки у школі, вдома, громадських місцях, театрі, кіно, на лоні природи тощо. У процесі пояснення вчитель на основі інформації про важливі події духовного і матеріального життя суспільства акцентує увагу учнів на формування у них свідомого ставлення до навколишньої дійсності, громадських, моральних і трудових обов'язків, людських стосунків тощо.

Мета пояснення – розкрити соціальний, моральний, естетичний зміст тих чи інших подій, явищ, вчинків, допомогти учням сформувати адекватні оцінки поведінки, людських стосунків тощо.

Наприклад, учитель, починаючи працювати з першокласниками, пояснює правила поведінки у класі, школі, на перервах, необхідність дотримуватися чіткого режиму дня у школі й дома, необхідність старанно працювати, дотримуватися правил дорожнього руху тощо. Вчитель пояснює учням молодшого, середнього і старшого віку про шкідливість звичок, таких, як куріння, вживання алкоголю, наркотиків, про користь фізичної культури, спорту, участі у різних видах суспільно-корисної, культурно-масової та інших видах діяльності.

Такий вид роботи вчителя довготривалий, вимагає від нього терпіння, наполегливості, обов'язкового врахування вікових та індивідуальних особливостей вихованців.

4. Навіювання (від латин. слова – сугестія, навчання, навіювання) – це психологічний вплив вихователя на виховання або групу вихованців, що розрахований на безпосереднє сприйняття і прийняття слів, висловлених у них думок і волі.

У багатьох народних прислів'ях та приказках відзначається велика сила навіювання на формування в особистості людини тих чи інших якостей та поглядів. Навіювання за допомогою слова (радіо, телебачення, газети, журнали та інші ЗМІ) відіграє велику роль у політичній, передвиборчій, комерційній та інших видах діяльності не лише у школярів, а й у дорослого населення.

Сутність усіх видів навіювання докладно розкрито у навчальному посібнику Зязюна І.А. «Основи педагогічної майстерності» (К., 1987 р.), а також у навчальному посібнику Карпенчук С.П. «Теорія і методика виховання» (К., 1997 р.).

Елементи навіювання проявляються в усіх актах навчально-виховного процесу, тому в педагогіці виникла нова галузь науки про використання навіювання у педагогічному процесі – сугестопедія.

Учитель-вихователь повинен володіти всіма видами навіювання: прямим педагогічним навіюванням, опосередкованим педагогічним навіюванням, самонавіюванням, релаксопедією.

Пряме педагогічне навіювання характеризується тим, що слово вчителя виражається у вимогливій формі, без аргументації, і спрямоване на відповідну поведінку або дію учнів: команда, наказ, настанова тощо. У більшості випадків застосовується як заохочувальний засіб типу: «Я переконаний, що тобі під силу виконати це завдання». «Запам'ятайте, я більше нагадувати не буду», «Ти дуже здібний хлопчик і можеш прекрасно навчатися», «Ви завжди повинні бути ввічливими, чесними, правдивими», «Ти чудово виконав доручення учнів класу, ти чудовий хлопець» і т.д.

Одночасно вчитель повинен пам'ятати, що навіювання може мати і негативний вплив на учня, іноді формувати в учня почуття неповноцінності: «Я бачу, що ти вже ніколи не виправишся», «Ти ніколи не одержиш позитивної оцінки», «Ти завжди говориш дурниці, ніколи не думаєш, про що говориш. Сідай!» тощо. Таким чином, не аналізуючи сказаного, всупереч своєму бажанню, вчитель та нерідко й батьки можуть навіяти учневі небажаний стан.

Опосередковане навіювання також спрямоване не беззаперечно прийняття інформації, але навіювання подається не в наказовій формі, а у вигляді певного випадку, прикладу, натяку, які сприймаються учнем і відображаються в його поведінці. Слід відзначити, що опосередковане навіювання краще сприймається учнем, ніж пряме. Наприклад: «Який чудовий і як гарно

навчається твій брат у 9 класі», «Які чисті й акуратні підручники у нашої Галини», «Як гарно доглядають за квітами у сусідньому класі» тощо.

5. Приклад – це метод виховання, який у руках кращих учителів завжди виступає дієвим методом виховання школярів. Цей метод може бути ефективно використаний у виховній діяльності учнів різного вікового періоду. Його висока ефективність особливо важлива у виховній роботі з молодшими школярами і підлітками. Ця категорія учнів завжди прагне бути дорослими, і тому такі діти намагаються наслідувати приклад дорослих, особливо тих людей, яких вони поважають. Прагнення до наслідування пояснюється тим, що в дітей ще досить бідний життєвий досвід, ще не сформовані стійкі навички у поведінці.

Приклад – це метод виховання, який передбачає організацію взірця для наслідування з метою успадкування кращих рис і якостей певних людей. Прикладом для виховання можуть бути: батьки, інші рідні і близькі дитини; учителі-вихователі; історичні національні персонажі; особистості, які оточують вихованців у щоденному житті; літературні персонажі, діячі науки і культури та ін. Важлива місія професійного вихователя у пошуках ідеального прикладу полягає в тому, аби особа, персонаж, що має послугувати прикладом для вихованця, була по-справжньому носієм морально-духовних цінностей.

6. Лекція – це системний виклад певної проблеми у доступній і розгорнутій формі. Відомо, що лекція, як метод виховання, використовується у старших класах під час організації позакласної та позашкільної роботи. У навчальній роботі практикується урок-лекція, крім того вчителю часто доводиться виступати з лекціями перед батьками, своїми колегами на методичних семінарах, методичних об'єднаннях учителів, науково-практичних конференціях, перед громадськістю тощо.

Виховна ефективність лекції залежить від багатьох чинників: оригінального викладу проблеми, нестандартного стилю мислення, власного ставлення до матеріалу лекції, залучення до тексту лекцій життєвих фактів, подій, елементів бесіди, дискусії, створення

проблемних ситуацій, використання наочності, сучасних технічних засобів, комп'ютерної техніки тощо.

Структура більшості лекцій містить три етапи: **підготовчий, виклад змісту лекції, заключну частину.**

Підготовчий етап передбачає: вибір теми, визначення основної мети, складання плану лекції, відбір і вивчення відповідної літератури, збір матеріалу з різноманітних джерел за допомогою вирізок, записів, інформації з газет, журналів, інтернету тощо.

Виклад змісту лекції містить: вступ, виклад основного змісту, заключну частину. Вимоги до вступу: чіткість, лаконічність, зосередження уваги на основних ідеях лекції.

Викладові основного змісту відводиться найбільша частина лекції, в якій педагог у логічній послідовності, всебічно, глибоко, доказово, переконливо, емоційно розкриває основні її положення, намагаючись задіяти інтелектуальну, емоційно-почуттєву та вольову сферу слухачів. У цій частині викладач може використати різноманітні методи і прийоми: індукцію, дедукцію, проблемний виклад, аналогію, залучення сучасних технологій навчання і виховання.

Заключна частина – останній етап викладу змісту лекції. До неї ставляться такі ж вимоги, як і до вступу.

Мета заключної частини: підсумок, закріплення та емоційне підсилення вражень учнів від змісту лекції, мотивація учнів до глибокого подальшого вивчення проблеми, рекомендації вчителя щодо висновків та їх використання у житті, відповідь на запитання тощо.

Показники ефективності лекції: реакція слухачів на хід і завершення лекції; виникнення багатьох питань до лектора, виникнення дискусій, доповнень, наведення прикладів тощо.

7. Диспут (з лат. – розмірковувати, дискутувати) – це один із методів формування переконань і свідомої поведінки за допомогою суперечки, дискусії у процесі вербального спілкування. Як правило, у процесі диспуту відбувається зіткнення різних, іноді протилежних точок зору на певну проблему з метою правильного її розв'язання.

Диспут як метод виховання використовується у виховній роботі у старших класах під час розгляду більшості проблем, які хвилюють молодь: дружби, товаришування, кохання, смислу життя, вибору професії, сутності обов'язку, свободи, відповідальності, щастя, патріотизму тощо.

Теми для диспуту можуть бути дуже різними, наприклад, прочитання книги, перегляд кінофільму, уроки літератури, народознавства, правознавства, окремі факти, явища, події тощо. У диспуті виділяються три етапи: підготовчий, основний і підсумковий.

8. Інформація як метод виховання широко використовується у виховному процесі у вигляді класної години, години класного керівника, які у більшості шкіл проводяться щотижнево в кожному класі. Її мета полягає в інформуванні учнів про визначні події, які відбуваються у школі, місті, селі, країні, світі. Такі інформації проводять учителі з широким залученням до справи учнів. Бажано, щоб зміст інформації і форма її подачі були цікавими для учнів, активно впливали на почуття та емоції, викликали бажання доповнити, обговорювати інформацію тощо.

У практиці виховної роботи визначилися три види проведення інформації:

1) оглядова – при якій подається інформація з різних галузей науки, культури, спорту, життя країни про визначні події тощо;

2) тематична – присвячена окремій тематиці з різних сфер життєдіяльності;

3) оперативна – проводиться тоді, коли учням слід терміново повідомити про визначні події з життя країни, світу, школи, міста, зі сфери науки, культури, техніки, про політичні події, космічні відкриття, результати шкільних, всеукраїнських конкурсів, олімпіад, спортивні міжнародні перемоги, нагороди вчителів школи, визначні досягнення випускників шкіл у різних галузях тощо.

2.4. Методика підготовки і проведення етичної бесіди

Етична бесіда як метод виховання широко використовується для розширення кола уявлень і понять учнів у сфері суспільного життя, науки, культури, техніки, фізичної культури і спорту, етики й естетики за допомогою безпосереднього спілкування вчителя та учнів.

Досвід виховної роботи у школі свідчить, що бесіда є найбільш популярним багатоваріантним методом, досить ефективним методом впливу педагога і колективу на особистість учнів.

Головним у бесіді повинні бути факти, явища, події, окремі епізоди, вчинки окремих осіб тощо, які розкривають моральний, естетичний, соціальний зміст суспільного життя класу, школи, міста, держави тощо. Бесіда дає можливість учням у доступній формі сприйняти, зрозуміти, узагальнити та обдумати моральний, естетичний і соціальний досвід на основі наведених конкретних фактів.

Зауважимо, що науковець Карпенчук С.Г. класифікує бесіди на фронтальні або групові; індивідуальні, прогнозуючі і не передбачувані (Карпенчук С.Г. Теорія і методика виховання. – К., 1997. – С.107).

Педагог під час підготовки до проведення бесіди повинен передбачити її виховний вплив на учнів, відповідним чином його змодельовати.

У практиці виховної роботи широко використовуються етичні бесіди, особливо в початкових класах, які часто присвячуються важливим питанням дотримання правил і норм поведінки, фактам, що розкривають моральний зміст поведінки: забули відвідати хворого товариша, сварки, обман тощо.

Структура більшості бесід може складатися з таких етапів:

І етап. Обґрунтування теми бесіди. Мета – підготувати учнів до бесіди як життєво важливої, а не штучно надуманої справи. Це підготовчий і досить важливий етап, адже від нього залежить активність учнів в обговоренні поставленої проблеми.

На цьому етапі вчитель пропонує матеріал для обговорення (першоджерело), яким може бути: ситуація із життя класу, школи, конкретний факт, явище, подія, оповідання з підручника чи художньої книги, кінофільм, телепередача, журнальна або газетна стаття і т.п. Бажано, щоб у матеріалі для обговорення були позитивні і негативні факти, оцінки тощо.

В початковій школі як першоджерело часто використовуються статі з дитячих газет, журналів, факти моральної поведінки, дитячих телепередач, казки, особливо казки В.О. Сухомлинського, в яких розкривається моральний зміст фактів, явищ, подій, життєвих ситуацій, стосунків між батьками і дітьми, питання екологічного виховання тощо.

II етап. Розв'язання поставленої у бесіді проблеми (питання) шляхом проведення діалогу з дітьми, формулювання запитань і відповідей на них. Учитель на основі ознайомлення учнів зі змістом першоджерел ставить перед ними питання в такій формі, щоб діти самостійно приходили до моральних висновків, узагальнень, оцінок тощо. Завдання вчителя – спрямувати, в разі потреби доповнювати, коригувати хід бесіди, але найбільше прагнути до того, аби більше говорили самі учні, щоб усі учні були залучені до діалогу, активізувати діяльність кожного учня.

III етап. Підведення підсумків та ухвалення конкретної програми дій. Провідну роль на цьому етапі відіграє вчитель, його заключне слово, в якому він узагальнює результати обговореної в бесіді проблеми і передбачає програму дій відповідно до змісту і мети бесіди, тобто, щоб моральна норма, до якої учні прийшли у процесі бесіди, могла бути реалізована в поведінці і діяльності дітей.

Наприклад, після завершення бесіди про бережливе ставлення до шкільного обладнання діти вирішують прибрати у класі, обгорнути та підклеїти підручники, економити електроенергію, не псувати парти та інші засоби навчання; після бесіди про занесені до Червоної книги рідкісні рослини вирішується питання їх охорони тощо.

У початкових класах при проведенні бесіди бажано будувати її індивідуальним шляхом – від конкретного прикладу, вчинку – до узагальнення, до самостійного висновку.

Приклад проведення бесіди.

Директор школи аналізував перший урок молоді вчительки, проведений нею в 1 класі.

Бесіду вчителька присвятила питанню обов'язків щодо однокласників, друзів. Директор після проведення бесіди зауважив: «По-перше, все, що Ви говорили, правильно. Треба дружити, треба допомагати один одному, не ображати слабких тощо. Ви навели цікаві приклади. Звичайно, дещо з Ваших настанов, побажань відклалось у дитячому розумові і серцях. Але, – наголосив директор, – ніколи не треба забувати, що слово треба не дуже переконливо звучить для дітей, і зловживати ним не слід.

По-друге, якщо діти що-небудь одержали від Вашої бесіди, то Ви нічого не одержали, адже учні мовчали».

Пролунав дзвінок. Директор запропонував учительці: «Дозвольте, Маріє Іванівно, я продовжу бесіду у Вашому класі, а Ви спостерігайте за дітьми».

Директор. Діти, на минулому уроці Марія Іванівна проводила бесіду з вами про дружбу. Цікаво, а до школи у кожного з вас були друзі?

Учні. Були! Були!

Директор. Підніміть руки, у кого були друзі. Так, у всіх були друзі. Ви і тепер з ними дружите? Чи, може, хто-небудь роздружився?

Учні. Роздружились! Роздружились!

Директор. Підніміть руки, хто роздружився. Ого! Майже половина класу. Цікаво, чому ви роздружились? Ось ти, хлопчику, чому ти роздружився?

Учень. А він відібрав у мене кольорову кульку і не віддає. Я побіг за ним і як дав йому. Він заплакав. Тато каже: «Треба давати здачі».

Директор. А ти, дівчинко, чому роздружилась?

Учениця: Вона прозвала мене плаксою і мама сказала: «Ти з нею не дружи».

Директор. А ти, хлопче, чому роздружився?

Учень. Тому, що Петька жадний. Я йому все даю, а він – нічого. Він навіть без дозволу бере.

Інші відповіді були також безпосередні, щирі.

Директор. Виходить, діти, що ви не винні в тому, що роздружилися, а ваші друзі. А, може, хто-небудь із вас винен? Подумайте?

Після невеликої паузи руки підняли троє учнів. Директор звертається до хлопчика, який вдарив товариша за те, що він відібрав у нього кулю.

Учень. Тато сказав: «Коли б'ють, тоді потрібно здачі давати». А він не бив, а лише відібрав кулю. А я вдарив. Так не можна.

Учениця: Я сказала, що вона украла, а коробочка знайшлася. Тепер вона не хоче дружити. Мама сказала: «Ти сама винна».

Учень. Сергійко хворий, а я його назвав «слабосильний».

Директор. Що, по-вашому, треба зробити, щоб ніколи-ніколи не роздружитися?

Крики учнів. Треба, щоб все було правильно! Не наговорювати! Не бути жадібним! Не обзивати! Не битися!

Як бачимо, до бесіди були активно залучені учні всього класу.

Нерідко у виховній роботі з учнями учитель покликаний проводити **індивідуальні бесіди**, які для вчителів-початківців видаються особливо складними. Нерідко такі бесіди проводяться у зв'язку з порушеннями учнями дисципліни, встановленого порядку, тому вчителеві доводиться у цих випадках розв'язувати ситуацію експромтом, часто без попередньої підготовки, що вимагає від нього відповідного володіння всіма методами впливу на особистість учня. Такі випадки вимагають від учителя великого терпіння. По-перше, слід уважно вислухати пояснення самого учня. Тут майстерність учителя полягає в тому, щоб засобами впливу на особистість учня дитина довірилась учителю, розкрила свою душу. Обираючи вид бесіди у таких екстрених ситуаціях, учитель

повинен добре знати і враховувати індивідуальні особливості учня. Тут можна використати деякі поради А.С. Макаренка, що розкриті ним у праці «Педагогіка індивідуальної дії» (А.С. Макаренко. Методика виховної роботи. – К.: Рад.школа, 1990. – С. 232-236).

Один із активних прийомів – це «атака в лоб». А.С. Макаренко пише, що коли хлопчик зробив поганий вчинок, щось огидне, то педагог про це говорив прямо: «Ти зробив поганий вчинок». А.С. Макаренко вважає, що у таких випадках розмова найменше допомагає, але це слід робити щиро, просто, відверто, нічого не приховуючи, і говорити те, що насправді думаєш.

Використовується й інший прийом. Учень скоїв поганий вчинок, про який довідався вчитель. У цій ситуації вчитель не веде з учнем ніякої розмови щодо скоєного, але призначає йому час для індивідуальної бесіди після уроків, чи на інший день. Це дає можливість учневі обдумати та оцінити свій вчинок. Учень з'являється у призначений час і вчитель запитує: Ти зрозумів? Учень відповідає – Так. Учитель: Іди і більше таких речей не дозволяй.

Більш ефективними є індивідуальні бесіди за наперед розробленою програмою. Такі бесіди проектується вчителем з метою пропедевтики щодо поведінки учнів, їх участі в різних видах діяльності, з метою сприяти розвитку задатків, їх здібностей, інтересів, талантів тощо. Індивідуальні бесіди в разі потреби можуть торкатися проблем режиму дня, сімейного виховання, дружби, товаришування, впливу на учня вулиці, подвір'я, попередження шкідливих звичок і т.п.

У педагогічній науці сформульовані такі правила індивідуальної бесіди: не намагайтесь говорити лише самому; при виникненні бажання перервати розмову стримуйте себе; покажіть свою зацікавленість і повну повагу до учня; уважно слухайте учня, спокійно реагуйте на висловлювання учня і тоді, коли Ви з ним не погоджуєтесь; сліdkуйте за основною думкою учня, прагніть зрозуміти хід його думок тощо.

Перевір себе

1. Що таке методи виховання?
2. Що таке прийом виховання?
3. Що таке засіб виховання?
4. Що таке форми організації виховання?
5. Що таке класифікація методів виховання?
6. Які ви знаєте групи методів виховання?
7. Які методи належать до 1 групи?
8. Які методи належать до 2 групи?
9. Які методи належать до 3 групи?
10. Які методи належать до 4 групи?
11. Що таке переконування?
12. Що таке розповідь як метод виховання?
13. Що таке пояснення як метод виховання?
14. Що таке бесіда як метод виховання?
15. Які етапи проведення бесіди?
16. Що таке навіювання як метод виховання?
17. Що таке приклад як метод виховання?
18. Що таке лекція як метод виховання?
19. Що таке диспут?
20. Що таке інформація як метод виховання?

Опорний конспект

Під методом виховання розуміють способи взаємозв'язаної діяльності вихователів і вихованців з метою формування в останніх поглядів, переконань, навичок і звичок поведінки (Фіцула М.М.).

Прийоми виховання – це складові, які визначають шляхи реалізації вимог методів. Методи і прийоми виховання тісно між собою пов'язані і в конкретних педагогічних ситуаціях можуть замінювати один одного.

Засоби виховання – все, що сприяє раціональній організації виховної роботи: слово, методичні посібники, підручники,

художня література, мистецтво, наука, музика, спорт, радіо, телебачення, кіномистецтво, комп'ютер тощо.

Форми організації – сукупність засобів і прийомів залучення учнів до різноманітних видів діяльності (збори, бесіди, інформації, екскурсії, прогулянки, походи, класний час, чергування, змагання, зустрічі, дитячі ранки, свята тощо).

Класифікація методів – це побудована за певними ознаками система методів, згідно з якою вони поділяються на 4 групи.

Література

1. Подласый И.П. Педагогика начальной школы. – М.: Владос, 2001.
2. Азаров Ю.П. Искусство воспитывать. – М.: Просвещение, 1985.
3. Болдырев Н.И. Методика воспитательной работы в школе. – М.: «Просвещение», 1974.
4. Болдырев Н.И. Классный руководитель. – М.: «Просвещение», 1971.
5. Галузинський В.М., Євнух М.Б. Педагогіка. – Рівне, 1996.
6. Педагогіка. /за ред.Баранова С.П. та ін. – М.: «Просвещение», 1981.
7. Педагогіка / за ред.Ярмаченка М.Д. – К.: Вища школа, 1986.
8. Макаренко А.С. Методика виховної роботи. – К.: «Радянська школа», 1990.
9. Омеляненко В.Л., Мельничук С.Г., Омеляненко С.В. Педагогіка, Ч.І, ІІ. – Кіровоград, 2004.
10. Карпенчук С. Теорія і методика виховання. – К.: Вища школа, 1997.

ТЕМА 3. МЕТОДИ ОРГАНІЗАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ, СПІЛКУВАННЯ ТА ДОСВІДУ ПОВЕДІНКИ

ЗМІСТ

- 3.1. Педагогічна вимога.
- 3.2. Гра.
- 3.3. Вправи.
- 3.4. Привчання.
- 3.5. Режим дня.
- 3.6. Доручення.
- 3.7. Створення виховуючих ситуацій.
- 3.8. Перспектива в системі виховної роботи.
- 3.9. Народні-педагогічні методи формування поведінки дітей.
- Перевір себе.
- Опорний конспект.
- Література.

Особистість формується під час різних видів діяльності. **Діяльність** – це важлива форма прояву активного ставлення людини до навколишньої дійсності, до людей, до природи тощо. Правильно, раціонально організована діяльність учнів – це той фундамент, на якому будується виховний процес, усі види роботи. Зокрема, колективна діяльність учнів – це справжня школа життя, коли активно засвоюються знання, уміння, виробляються навички, які необхідні у праці, громадському житті, коли діти засвоюють навички поведінки у школі, сім'ї, громадських місцях тощо.

Під час різноманітних видів діяльності найбільш успішно розвивається свідомість учнів, інтенсивно накопичується досвід, збагачуються почуття, формується відповідальність, відбувається інтенсивне збагачення життєвого, трудового досвіду.

Отже, школа, сім'я повинні з самого раннього періоду залучати дітей до найрізноманітніших видів діяльності: художньої, трудової, спортивно-масової, ігрової, навчальної, екскурсійної тощо.

Педагогічна наука і передовий педагогічний досвід запропонували школі ефективні методи організації діяльності, спілкування та організації поведінки: педагогічна вимога, гра, вправи, привчання, режим, доручення, створення виховних ситуацій, перспективна тощо.

3.1. Педагогічна вимога

Вимога – метод педагогічного впливу на свідомість вихованця з метою викликати, стимулювати або загальмувати окремі види його діяльності. А.С. Макаренко надавав особливого значення методу вимог у системі виховного впливу на особистість. Його педагогічним кредо була установка: якомога більше вимоги до людини і якомога більше поваги до неї. Ця педагогічна аксіома є важливою передумовою виховання законослухняних громадян і становлення правового суспільства, в якому править закон. На основі розумної безкомпромісної вимоги педагога до вихованців поступово формується вміння і готовність особистості вимагати від себе. Тому А.С. Макаренко мав підстави стверджувати: "Чим яскравіше, конкретніше визначене право вимогливості, тим менше доводиться вимагати, тим природніше виникає загальний стиль".

Діалектичне поєднання методу вимог з методами переконування та прикладу забезпечує формування людини гідної дії.

Вимога відіграє особливо суттєву роль на початковому етапі виховної роботи з колективом чи окремою особистістю, у процесі організації нових видів діяльності.

Вимоги можуть бути безпосередніми й опосередкованими. **Безпосередня вимога** спрямована на тих вихованців, від яких педагог домагається конкретних дій. **Опосередкована вимога** спрямована на інших учнів, колектив, які можуть трансформувати вимогу на конкретну особистість. Застосування тих чи інших видів вимог залежить від педагогічних ситуацій та особливостей стосунків між вихованцем і вихователем.

Пряма вимога. Вимога може бути прямою, якщо звернення педагога має чітку конкретну вказівку на певну дію і виражене в рішучій наполегливій манері за формулою: «Роби так і лише так» /«Візьми зошит з домашнім завданням і йди до дошки», «Прибери дбайливо класну кімнату».

У процесі використання прямих вимог необхідно дотримуватись певних правил.

1. Вимога має бути позитивною, тобто, стимулювати вихованців до певних вчинків, а не забороняти, гальмувати їхні дії.

2. Пряма вимога має бути однозначною, зрозумілою, конкретною, носити інструктивний характер.

3. Будь-яка пряма вимога має бути виконана і доведена до позитивного кінця.

4. За результатами дбайливого й відповідального виконання певної вимоги вихователь має схвалити дії вихованця, цим самим формуючи у нього впевненість в діяльності і стимулюючи його до позитивних вчинків.

Непряма вимога виражена завуальовано і розрахована на дію внутрішніх психологічних стимулів, пов'язаних з переживаннями, почуттями вихованців. Можна виділити три групи непрямих вимог: позитивні вимоги /прохання, довіра, схвалення/, нейтральні вимоги /порада, натяк, умовна вимога, вимога в ігровому оформленні/, негативні вимоги /осуд, недовіра, погроза/.

Розглянемо сутність названих видів непрямих вимог.

Вимога-прохання в добре організованому колективі – це досить дієвий засіб впливу на особистість і ґрунтується на довірі між вихователями й вихованцями. Вона виступає внутрішнім стимулом вихованця до позитивної діяльності. А.С. Макаренко зазначав: «Прохання тим відрізняється від інших видів звернення, що воно дає дитині цілковиту волю вибору. Його треба вимовляти так, щоб дитині здавалося, ніби вона виконує прохання з власного бажання, не спонукана до цього ніяким примусом. Треба сказати:

– У мене є до тебе прохання. Хоч це й важко, і в тебе всякі інші справи...

...Форму прохання найкраще застосовувати в тих випадках, коли ви добре знаєте, що дитина прохання ваше охоче виконає».

Вимога-довіра – так само дієвий виховний засіб. Він стимулює внутрішні сили особистості, яка починає відчувати важливість і корисність своїх дій, бажання виправдати довір'я педагога, прагнення утвердити себе в колективі. Наприклад, класний керівник організовує учнів на генеральне прибирання класної кімнати. Перед усім класом звертається до шестикласника: «Сергійку, доручаємо тобі на завтра забезпечити усіх нас господарським знаряддям /відра, ганчірки, миючі засоби та ін./. Ти в нас гарний господар» тощо.

Вимога-схвалення спрямована на стимулювання вихованців до позитивних дій. Оскільки у дітей молодшого і середнього шкільного віку недостатньо сформований психологічний механізм самооцінки, тому так важливо підтримати вихованця, формувати в нього впевненість у власних силах і правильності своїх дій. Скажімо, на уроці фізики учні самостійно розв'язують задачі. Учитель проходить між рядами, спостерігає за роботою учнів. Зупиняється біля Дмитра, який не завжди відзначається дбайливістю. Але на цей раз учитель побачив певну старанність учня. Учитель голосно зауважує: «Сьогодні ти старанно працюєш. Молодець. Працюй так і далі».

Вимога-порада – це звернення до свідомості вихованця, яке містить певні рекомендації вихователя для самостійного прийняття вихованцями рішення щодо доцільності того чи іншого вчинку. Це дає вихованцеві можливість вибору, стимулює його самостійність. Учні 5-го класу на пришкільній ділянці обкопують дерева. Учитель спостерігає за працею учнів. Один учень дещо недбайливо ставиться до роботи. Класний керівник підійшов до нього і зауважив: «Миколо, на мій погляд, ти ображаєш яблуньку. Я радив би тобі копати глибше і робити ширші круги».

Вимога-натяк є прихованою формою стимулювання дій вихованця. Ця вимога ґрунтується на довірливих взаєминах між

педагогом і вихованцем та передбачає врахування його індивідуальних особливостей. На початку уроку учитель мови дав учням самостійну роботу. Не всі учні розпочали свою діяльність. Учитель, не називаючи нікого конкретно, говорить: «Мені здається, що дехто ще на перерві».

Умовна вимога полягає в тому, що певний вид діяльності, приємний для вихованця, виступає своєрідним стимулом діяльності особистості щодо виконання небажаного або значно важчого доручення. Мама звертається до п'ятирічної Наталочки, яка грається з ляльками: «Наталочко, якщо ти швиденько складеш усі іграшки на полицю, підемо гуляти на вулицю. Бачиш, як там гарно!».

Вимога в ігровому оформленні використовується в тих випадках, коли доводиться виконувати нецікаві доручення та долати труднощі, нерідко пов'язані з утомою вихованців. Гра в житті дітей є важливим стимулом їх діяльності. Гра захоплює дітей, викликає радість, сприяє виникненню емоційних почуттів задоволення від виконання навіть непривабливих справ, але які досить важливі в житті колективу. Учні 6-го класу в одноденному поході. Дещо стомилися. Класний керівник поділив клас на 4 загони, в кожному загоні обрали командира, розробили різні маршрути, якими загони мають добратися до визначеного місця, де на переможців чекав сюрприз-подарунок.

Вимога-осуд використовується у тих випадках, коли негативна оцінка тих або інших дій вихованця відіграє роль психологічного гальма для його негативних дій, вчинків і стимулює до позитивних дій. Два хлопчики після уроків прибирають класну кімнату. Але роблять це невдало, лише розмазують по підлозі бруд. Черговий учитель звертається до них: «Так працювати не можна. негайно поміняйте воду і все зробіть дбайливо!»

Вимога-недовіра використовується у тих випадках, коли інші не дають бажаних результатів. Якщо вихованець відчуває частково втрату довіри з боку товаришів, педагога, він психологічно переживає свій стан в колективі. При розумному використанні вимоги шляхом вираження недовіри з'являється

внутрішній стимул до подолання негативізму у власних діях. Та вдаватися до цієї вимоги треба досить обережно, вибірково, аби не стимулювати вихованців до вироблення почуття байдужості. Семикласники готуються до свята Мама. Два хлопчики, Сергій та Андрій, переважно безвідповідально ставляться до виконання своїх доручень. На цей раз спостерігається те ж саме. Класний керівник зауважує: «Хлопці, ви знову хочете бути утриманцями. Ми вилучаємо вас із справи. Так і скажемо мамам: «Сергій та Андрій не поважають своїх мам»».

Вимога-погроза спрямована на гальмування негативних дій, вчинків вихованців через попередження їх про позбавлення можливості займатися приємним видом діяльності, користуватися певними правами членів колективу. Погроза – це крайній вид вимог, досить тонкий інструмент впливу педагога на вихованців.

У 8 класі учні Юра та Ігор недбайливо повелися з партою, і в неї відламалась одна стійка. Класний керівник звертається до вихованців: «Якщо до завтрашнього дня не полагодите парту, будете на всіх уроках працювати стоячи, а ваші батьки ремонтуватимуть парту».

У процесі застосування непрямих вимог необхідно дотримуватися певних правил:

- враховувати індивідуальні та вікові можливості вихованців;
- вимоги мають бути реальними та посильними для дітей;
- кожна вимога повинна бути спрямована на залучення особистості до конкретної діяльності;
- не торкатись особистих таємниць вихованців;
- не принижувати гідність особистості.

Отже, система вимог у поєднанні з методами переконування і прикладу – це важливий інструмент формування у вихованців переконань і слугує основою формування свідомої поведінки.

3.2. Гра

Гра – один із досить поширених видів людської діяльності взагалі, а в діяльності дітей займає особливе місце, це один із засобів фізичного, розумового і морального виховання. А.С. Макаренко вважав, що в дитинстві гра є нормою, що дитина повинна завжди грати, навіть тоді, коли вона виконує серйозну роботу, а відомий педагог С.Т. Шацький вважав, що гра –це життєва лабораторія дитинства. Розрізняють ігри-дозвілля, при яких діти грають за власним бажанням, та педагогічні ігри, які використовуються педагогом для розв'язання конкретних навчально-виховних завдань.

Коллективні розважальні ігри можна поділити на 2 групи:

1. Творчі ігри: сюжетно-рольові, конструкторські, ігри-драматизації, ігри-жарти, ігри-розіграші.
2. Ігри за встановленими правилами: хороводні, рухливі, настільні і спортивні.

Кожна з цих ігор має значний, притаманний їй, розвивальний і виховний характер.

У виховній роботі з молодшими школярами досить ефективні ігрові ситуації.

Наприклад, учитель помітив в учня прояви егоїстичних рис характеру. У розробленій грі вчитель ставить учня в таку ситуацію, коли він, як старший, повинен турбуватися про малят, забезпечити їх іграшками. Ця ситуація допоможе зрозуміти помилкову поведінку учня.

Ігрові ситуації, як і самі ігри, допомагають учителеві виробити навички і звички культури поведінки, почуття відповідальності, дружби, товаришування, взаємодопомоги тощо.

Учитель здійснює підготовку до відвідування театру. Це буде колективний вихід, і вчитель хоче переконатися, чи вміють учні поводити себе у театрі. Для цього він організовує для дітей ігрову ситуацію «В театр», опитує, хто був у театрі, хто продає в театр білети, як знайти своє місце в театрі відповідно до квитка, як пройти на вказане місце, якщо воно посередині ряду і т.д. Гра «В театр» допомагає вчителю виявити в учнів уміння і навички,

навчити їх правильно і культурно поводити себе в театрі. Аналогічні ситуації вчитель може створити в разі потреби. Наприклад, гра «Як підготувати для гостей стіл!». Учні в цій грі виставляють чашки, ложки, виделки тощо відповідно до правил поведінки за столом тощо.

3.3. Вправи

Вправи в широкому розумінні – це організація життя, розумної, цілеспрямованої і різнобічної діяльності дітей, привчання їх до виконання прийнятих у суспільстві норм і правил поведінки. Вони містять багаторазове повторення певних дій і вчинків. А. С. Макаренко визначав, що виховання є не що інше, як вправи у різних вчинках. В результаті виконання вправ виробляються уміння і навички, здобуваються нові знання, розвиваються розумові здібності, збагачується життєвий досвід.

К. Д. Ушинський вважав, що завдання виховання – формування характеру, а характер складається з природних задатків і набутих у житті переконань і звичок.

Для формування міцних навичок і звичок під час організації виконання вправ і привчання вчитель повинен дотримуватися таких правил:

- учні повинні розуміти суть і значення тих якостей, які ми можемо виховати;
- вимоги до учнів для вироблення у них навичок і звичок формувати в коротких і чітких фразах;
- на кожному відрізку часу цих правил повинно бути якомога менше;
- висунута вчителем вимога повинна бути неухильно виконана;
- при виробленні навичок і звичок у процесі привчання уникати поспішностей.

Звички і навички поведінки – це результат багаторазового повторення образу дій, певних нервових зв'язків між організмом людини і середовищем.

І. П. Павлов акцентував увагу на тому, що наше виховання і навчання, всякого роду дисциплінування, різноманітні навички і звички становлять довгі ланцюги умовних рефлексів.

3.4. Привчання

Привчання – це своєрідне продовження вправ, але з більш чітко вираженими елементами обов'язковості і примусу, передбачає організацію планомірного і регулярного виконання учнями певних дій з метою формування певних звичок у поведінці. Досвід свідчить, що дитину потрібно не стільки повчати щодо необхідності правильно себе поводити, а систематично привчати до розумової поведінки. Як у навчанні, так і в позакласній виховній роботі діти привчаються до загальноприйнятого порядку, до організації робочого місця за партою, вдома, у виконанні домашніх завдань, виконанні режиму дня тощо. Привчання складається з ряду послідовних дій: показу, як виконується та чи інша дія (як сидіти за партою, користуватися класною дошкою, чергувати в класі, прибрати зі стола і т.п.), закріпленням правильних дій під безпосереднім наглядом учителя або батьків.

3.5. Режим дня

Режим дня для дитини в школі і сім'ї виконує функцію вправ і привчання. Чітка організація життя і діяльності учня протягом доби допомагає учням сформувати внутрішньо динамічний стереотип (стійка система зв'язків у корі головного мозку), який лежить в основі вироблення навичок і звичок. Чим суворіший і чітко визначений режим, тим краще він формує внутрішній динамічний стереотип поведінки учнів – особливо це має значення для молодшого школяра, у якого ще не сформовані такі якості, як організованість, дисципліна, воля і наполегливість.

Режим дня в школі і сім'ї, чіткий розподіл видів діяльності протягом доби, тижня, примушуючи учнів повторювати і закріплювати позитивні дії і вчинки, керувати своїми бажаннями (хочеться погуляти у футбол, але треба спочатку виконати домашнє завдання і т.п.), допомагає дитині виробити систему позитивних звичок.

Учитель разом з батьками допомагає дитині скласти режим дня, передбачивши заняття в школі, час на дорогу до школи, час відпочинку, час виконання домашніх завдань тощо. Багато значить те, щоб у домашньому робочому куточку чи кімнаті поряд з розкладом уроків був вивішений режим дня учня та здійснювався контроль за його дотриманням, особливо на початковому етапі.

3.6. Доручення

Система громадських доручень привчає учнів жити і працювати за законами колективу, відчувати свою причетність до конкретних справ у класі, школі і суспільстві. Система шкільних доручень допомагає сформувати в учнів відповідальне ставлення до дорученої справи, працездатність, любов до праці, почуття і відповідальність перед колективом тощо.

Учитель з першого дня вступу дітей до школи залучає їх до виконання окремих трудових завдань типу: «Костику, роздай дітям зошити», «Олю, віднеси в бібліотеку книги, які ми прочитали», «Сергійку, допоможи мені закріпити наочність», «Діти, акуратно обгорніть підручники» і т.п.

Діти виконують обов'язки санітарів, які перевіряють санітарний стан класу, учнів, які прийшли до школи (руки, взуття, акуратність одягу, слідкують за чистотою в класі тощо). Квіткарі слідкують за квітами, доглядають, поливають їх.

Доручення в початковій школі можуть мати різнобічний характер: відвідати хворого товариша в лікарні; допомагати товаришам у навчанні; виготовити іграшки для дитячого садочка; прикрасити до Нового року класну кімнату; зібрати гербарій,

лікарські трави, насіння дерев, кущів; ремонт підручників; догляд за живими класними куточками і т.п.

Не кожне доручення сприяє вихованню відповідальності в учнів.

Щоб доручення виконували свою виховну функцію, необхідно дотримуватись таких умов:

- учні повинні знати про громадське значення доручень, розуміти важливість і необхідність їх для колективу;
- враховувати інтереси, нахили і можливості дитини;
- допомогти дітям виконувати доручення, навчити його виконувати;
- домагатися зміни доручень, щоб кожна дитина пройшла через систему доручень.

3.7. Створення виховуючих ситуацій

Функцію вправ і привчання виконують спеціально організовані педагогічні ситуації, у яких учні проявляють себе. У процесі розв'язування виховуючих ситуацій в учнів формується здатність уявляти себе на місці іншої людини, подумки бачити і «програвати» ситуації за неї, приймати за неї більш розумні рішення тощо. Цей метод формується на освітній засаді, що позитивний досвід поведінки учнів виробляється (поряд з іншими виховними методами) у процесі конкретних життєвих ситуацій, які зустрічаються в житті дітей на кожному кроці: образа з боку однокласників, бійка хлопчиків, образа на вчителя за нібито занижену оцінку, крадіжка грошей, неоправдане звинувачення тощо.

У практиці виховної роботи використовуються спеціально створені виховуючі ситуації.

Учні молодшого і середнього шкільного віку із зацікавленням обговорюють уявні ситуації, які спрямовані на те, щоб учень дав кожній з них свою оцінку, визначив свою поведінку, позиції тощо. Ситуації можуть бути реальні, вербальні та стосуватися вільного вибору.

За своєю сутністю ситуації – це вправи вільного вибору, виконуючи які учень постає перед необхідністю обрати певне рішення з кількох можливих його варіантів: поступитися чи не потупитися місцем у транспорті; знайшли 100 гривень, які можуть бути дії учнів: знайти власника, повідомити міліцію; поділитися між собою і т.д. Створення та розв’язання ситуації сприяє накопиченню у школярів морального досвіду, виробленню умінь і навичок поведінки. У виховному процесі молодших школярів найбільш ефективними виявилися ігрові ситуації.

3.8. Перспектива в системі виховної роботи

«Справжнім стимулом людського життя є завтрашня радість».

А.С. Макаренко

Загальновизнаним у нашій країні та багатьох країнах світу є те, що педагогічна система виховання А.С. Макаренка належить до розряду унікальних, у якій знайшли своє втілення зміст, форми, методи, прийоми та засоби втілення тогочасних завдань щодо виховання (а також і перевиховання) дітей і молоді. Відомо, що в останній час до ідей, теорії і практики А.С. Макаренка ставляться іноді критично, а дехто навіть заперечує цінність педагогічної спадщини видатного вітчизняного педагога.

Упродовж тривалого часу навколо педагогічного досвіду А.С. Макаренка велася дискусія, яка певною мірою триває і зараз, щодо можливостей упровадження його в загальноосвітніх школах та школах іншого типу, де мають місце умови, відмінні від тих, у яких працював педагог. Аргументи для цього були різні: «У Макаренка діти були зовсім інші, тому їм була потрібна його педагогіка», «Макаренко був геній, а ми хто?», а деякі заявляли, що Антону Семеновичу було легше, тоді час був такий – загальне піднесення, ентузіазм, патріотичні поривання тощо.

Але незважаючи на деякі критичні зауваження, а іноді й несприйняття його досвіду, творчі вчителі, керівники навчальних закладів переконалися в життєвості його теорії і практики навчання та виховання.

Фахівцям у галузі педагогіки, які роблять ті чи інші заяви щодо неможливості використання досвіду А.Макаренка у виховному процесі загальноосвітньої школи, переконливу відповідь подає сам педагог у своїй праці «Методи виховання». Він зауважує: «Багато хто вважає мене фахівцем у роботі з безпритульними. Це неправда. Я всього працював 32 роки, з них 16 років у школі і 16 років з безпритульними. Правда, у школі все своє життя я працював в особливих умовах – у заводській школі, що перебувала під постійним впливом робітничої громадськості...

Так само і моя робота з безпритульними зовсім не була спеціальною роботою. По-перше, як робочу гіпотезу з перших днів своєї праці з безпритульними встановив, що ніяких особливих методів щодо безпритульних вживати не треба; по-друге, мені вдалося за дуже короткий час довести безпритульних до стану норми й дальшу роботу з ними проводити як з нормальними дітьми».

Працюючи в останній період своєї діяльності в комуні ім. Дзержинського під Харковом, А.С. Макаренко підкреслює, що він мав нормальну звичайну десятирічну школу, де колишні безпритульні нічим не відрізнялися від нормальних дітей. Навчально-виховний процес у його школі був насичений великою кількістю додаткових виховних впливів, тому, як підкреслює А.С. Макаренко «Мої практичні висновки можуть стосуватися не тільки безпритульних важких дітей, а й усього дитячого колективу, і отже, усякого працівника на фронті виховання».

Надзвичайно цінним для теорії і практики виховання є те, що А.С. Макаренко розробив і перевіряв на практиці цілу систему методів виховного процесу, теоретично й методично їх обґрунтував. Позиція педагога: «Як можна більше вимоги до особистості, і як можна більше поваги до неї», а також метод паралельної педагогічної дії одночасно спрямовані на колективний та індивідуальний вплив на колектив, на самого себе. Отже, при

цьому особистість стає не об'єктом, а суб'єктом виховання, що є важливим і цінним для досягнення поставленої мети виховання.

Нас, зокрема, цікавить проблема впровадження у систему навчально-виховної роботи школи макаренківського досвіду-принципу перспективних ліній як учителями, так і студентами педагогічних університетів.

Відомо, що у своїй праці «Перспектива» А.С. Макаренко стверджує: «Справжнім стимулом людського життя є завтрашня радість». Це істина, яка не потребує доказів, адже кожна людина живе очікуванням цієї радості й мобілізує свої зусилля на її досягнення як в особистому житті, так і в масштабах усієї країни. Особистісні перспективи розвитку та суспільства завжди були стимулом у житті й очікуванням позитивних змін у всіх видах життєдіяльності.

А.С. Макаренко підкреслює, що перспектива, тобто ця завтрашня радість, є одним із найважливіших об'єктів педагогічної діяльності. Завдання вихователів полягає у тому, щоб спочатку організувати саму радість, «викликати її до життя і поставити як реальність» і поступово перетворювати простіші види радості в більш складні, у більш важливі для людини. При цьому педагог підкреслює, що в такому процесі відбувається «цікава лінія: від найпростішого, примітивного задоволення до найглибшого почуття обов'язку».

Педагог вважає, що виховати людину – це означає виховати в неї перспективні шляхи. Одночасно він рекомендує методику цієї роботи, яка полягає у тому, що вихователі покликані організувати нові перспективи, використати наявні й поступово підставляти більш цінні.

Заслуговує на увагу влучне зауваження А. Макаренка про те, що причина невдачі багатьох дитячих закладів, шкіл, колоній полягала в тому, що в їхній діяльності не були визначені чіткі, зрозумілі перспективи.

Значною мірою це стосується і будь-якого державного устрою, керівники котрого покликані спільно з політичними партіями, громадськістю на науково-практичному рівні

окреслювати чіткі, зрозумілі перспективи поступального розвитку суспільства, пов'язуючи їх з перспективою кожного громадянина.

Відомо, що А.С. Макаренко виділив 3 види перспектив, які у виховній роботі з дітьми можна використати безпосередньо в учнівському колективі: близька, середня і далека перспективи.

Близька перспектива розрахована на невеликий проміжок часу. Вчитель, керівник дитячого закладу покликані організувати таку близьку перспективу, щоб очікуваний завтрашній день був наповнений успіхом, радістю, життєвим задоволенням у всіх сферах дитячої діяльності. Роботу з організації близької перспективи слід проводити регулярно і в різноманітних формах.

Середня перспектива полягає у проєкті колективних справ, дещо невизначених у часі. Таких подій у життєдіяльності не повинно бути багато. У початкових класах це може бути: екскурсія до культурно-історичних центрів, новорічне свято, кінець навчального року, підготовка до свята «Прощай, школо, – здрастуй, літо!», участь у загальношкільних заходах, літній відпочинок, відзначення певних подій тощо. Середня перспектива має певне значення лише тоді, якщо до неї готуються заздалегідь, якщо до її реалізації залучаються всі учні класу, якщо їм надається особливого значення, пропонуються різні варіанти, звіти про підготовку і т.п.

Далека перспектива пов'язана з майбутнім своєї школи, держави, вибором професії, її наявність характерна для дорослої людини.

Вивчення передового педагогічного досвіду вчителів початкових класів, а також виховна робота студентів під час проходження педагогічної практики у школі, особливо в літніх таборах праці та відпочинку дає підстави стверджувати, що організація виховної роботи щодо постановки й організації перспективи є дієвим виховним засобом щодо власне виховання та згуртування дитячого колективу молодших школярів.

Досвід свідчить, що в роботі з молодшими школярами, які ще нездатні надовго наперед накреслювати свої прагнення й інтереси, важливо, як підкреслює А.С. Макаренко, використувати близьку

оптимістичну перспективу. Він говорить, що роботу по організації близької перспективи потрібно проводити в найрізноманітніших формах і регулярно.

Однією з близьких перспектив молодших школярів є добре вивчений урок. Дитина, яка добре підготувала домашнє завдання, завжди йде до школи з гарною перспективою. Тому перед учителем стоїть важливе завдання: навчити дитину вчитися, озброїти її знаннями, вміннями й навичками навчальної діяльності. Адже учень не завжди йде до школи з невивченим уроком з причини лінощів або небажання навчатися, а нерідко й тому, що в нього ще недостатньо сформовані вміння оволодівати знаннями. Учень, у якого не сформовані навчальні вміння і навички, йде до школи і зі школи пригніченим, у нього відсутня радісна перспектива як у школі, так і після повернення додому; у школі він не одержує радості від оцінки його навчання учителем, а дома – від санкцій з боку батьків. Нерідко такі учні, не маючи радісних перспектив у школі та вдома, знаходять собі задоволення на вулиці, іноді потрапляючи в негативне дитяче середовище, яке не ставить перед ними інтелектуальних вимог і не завжди позитивно впливає на їхнє становлення і виховання.

Саме тому вчителі початкових класів повинні завжди піклуватися про формування в учнів умінь і навичок навчальної діяльності, котрі становлять одну з важливих умов очікування перспективи як завтрашньої радості.

Досвід використання перспектив у виховній роботі з молодшими школярами, вчителями та студентами-практикантами свідчить, що ця робота легка, цікава й ніяких труднощів не становить, вона вимагає тільки наявної майстерності учителя. Наведемо лише деякі приклади.

Учитель оголошує, що через два тижні відбудуться батьківські збори, на які запрошуються батьки й охочі бабусі та дідусі. Разом за активної участі учнів, учитель розробляє план проведення зборів: виступ класного хору, окремі номери художньої самодіяльності, виставка кращих зошитів, виробів з ручної праці, виготовлених малюнків на уроках образотворчого мистецтва, аплікацій тощо. Організовуючи все це, учитель

враховує, що кожному учневі буде приємно і радісно брати участь у концертній програмі, а також коли батьки матимуть змогу побачити їх зошити, вироби, малюнки, номери художньої самодіяльності та почують приємні слова на їх адресу щодо навчання і виховання. Отже, заплановані батьківські збори стануть для учнів, як близька перспектива, на котру вони не просто пасивно чекають, «склавши ручки», а активно долучаються до реалізації, у результаті чого зростає загальна активність кожного, старанність, формуються колективістські переживання, прагнення, згуртовується дитячий колектив. Учні прагнуть краще виготовити різні вироби, підготувати малюнки, зошити, книги і т.п. Методика цієї роботи полягає в тому, аби при досягненні поставленої перспективи вихователь зумів визначити нові перспективи та організувати учнів на їхні досягнення.

У реалізації близької перспективи А.С. Макаренко накреслює необхідний у кожному навчальному закладі так званий перспективний мінімум, який передбачає таке: добре обладнаний клас, школа, тепло в кожній кімнаті, добра їжа, повна захищеність дитини від свавілля і самодурства старших, привітний простий тон взаємин між учнями та вчителем тощо. Без такого перспективного мінімуму, вважає А.С. Макаренко, важко уявити собі правильну виховну роботу, «очікування завтрашньої радості».

У досвіді роботи вчителів початкових класів на основі вчення А.С. Макаренка про близьку перспективу простежуються такі найбільш поширені форми виховної роботи: прощання з букварем, підготовка до дитячих ранків, до Нового року, днів Збройних сил, жіночого свята 8 Березня, Дня Перемоги, 1 Травня, останнього дзвоника, різного виду прогулянок, екскурсій, поїздок, виконання суспільно корисної роботи, оформлення класної кімнати, квітників, допомога в оформленні ігрових майданчиків у дитячому садку, збір лікарських рослин, збір насіння дикорослих рослин, дні зустрічей з визначними людьми, учасниками ВВВ тощо.

Як зазначалося вище, А.С. Макаренко радить, що роботу з організації близької перспективи слід проводити регулярно і в найрізноманітніших формах. Вона не створює особливих труднощів. Досить, наприклад, оголосити, що через 10 днів

відбудеться зустріч учнів класу з випускником школи – переможцем олімпійських ігор, або учасником Великої Вітчизняної війни тощо, як у класі підвищиться перспективне радісне почуття, виникнуть плани організації цих заходів, виникнуть різноманітні задуми тощо, звичайно, за умови активної організаторської роботи вчителя.

Будь-яка, іноді навіть невелика радість, котру вчитель поставив перед колективом на початку, підносить учнівську бадьорість, згуртованість, прагнення до дії. А.С. Макаренко підкреслює, що іноді потрібно поставити перед колективом важке, важливе завдання, а іноді й просте дитяче задоволення: через тиждень усім класом покатаємося з гірки на санчатах, проведемо екскурсію до музею, картинної галереї, відзначимо за чашкою чаю дні народження і т.п.

Приклад організації близької перспективи в 4 класі, яку реалізувала студентка-практикантка випускного курсу КДПУ у вересні.

Форма заходу: прогулянка до осіннього лісу (вересень).

Вихователь наголосила, що значна частина учнів класу виявила бажання здійснити прогулянку до Чорного лісу й звернулася до учнів з проханням висловити свої побажання щодо змісту й форми проведення самої прогулянки. На основі висловлених учнями значної кількості пропозицій практикантка за активної участі дітей склала план її проведення, який був затверджений учнями демократичним способом за допомогою відкритого голосування. План розроблено на основі інтерактивної технології.

Для активізації та залучення безпосередньо всіх учнів класу до підготовки такої прогулянки як близької перспективи учнів розподілили на групи, котрі були названі експедиціями.

I група – ботаніки. Перед ними стояло завдання дослідити рослинний світ лісу: дерева, кущі, гриби, трави тощо й підготувати виступ у вигляді невеличкої цікавої доповіді перед учнями класу. Повідомити, які рослини лісу занесені до Червоної книги, які рідкісні рослини ростуть у лісі, які з них необхідно оберігати тощо. Підібрати з підручника, газет, журналів вірші, пісні, оповідання про рослинний світ лісу.

II група – зоологи. Вони досліджували тваринний світ лісу, вивчали й доповідали про види тварин, птахів, комах, які населяють територію лісу, які з них є рідкісними або занесені до Червоної книги, які з них необхідно оберігати, розкривали їхнє значення для нормальної життєдіяльності рослинного і тваринного світу лісів.

III група – літературно-фольклорна. Члени цієї групи збирали пісні, вірші, оповідання, спогади батьків про історичне минуле лісу, про партизанський рух під час Вітчизняної війни, загадки, приказки, складали найпростіші ребуси, кросворди, також підготували кілька пісень для виконання всім класом та прочитали вірші про красу лісу.

IV група – спортивно-ігрова. Головним завданням цієї групи було підібрати різноманітні спортивні ігри різного характеру: ігри з м'ячем, ігри-схованки, ігри воєнізованого виду тощо. При їхній підготовці за рекомендацією вчителя були використані різні навчально-методичні посібники для початкової школи.

V група – господарники. До неї входили, в основному, хлопці класу, вони повинні були продумати рецепти підготовки солдатської каші, підібрати продукти, необхідний кухонний посуд, обладнання тощо.

Групи були гетерогенними, тобто, у складі були хлопчики і дівчатка, активні й пасивні, об'єднувалися за принципом добровільності, обиралися лідери груп тощо. Поставлена перед класом близька перспектива, розрахована на двотижневий термін, стала важливим чинником щодо піднесення загальної активності кожного учня, згуртованості, бадьорості, підвищився оптимізм перспективного почуття.

Виховна сила й цінність такого перспективного заходу полягала в тому, що діти не пасивно чекали його проведення, а активно долучилися до його підготовки й проведення, і відповідно, одержали надзвичайно велике задоволення, а в процесі його підготовки в них формувалися певні вміння, навички, які можуть бути корисними в їхньому майбутньому житті й навчанні.

Звичайно, таку ж прогулянку до лісу можна було б провести без попередньої підготовки, без постановки близької перспективи, і діти також одержали б певне задоволення, але виховний ефект

був би менш цінним у виховному плані, оскільки учні не були б залучені до участі в підготовці, а пасивно б чекали самої прогулянки. Постановка ж перспективи перед класом, як свідчить досвід, значно підвищує виховний ефект запланованого заходу, а головне – це важлива акція у згуртуванні колективу, у дружбі, товаришуванні, взаємодопомозі.

Як стверджує А.С. Макаренко, перспективні лінії мають цікаву особливість, «Вони привертають увагу людини загальним виглядом задоволення, але цього задоволення ще нема. У міру руху до нього виникають нові завтрашні плани, тим більше привабливі, чим більше зусиль докладено для подолання різних перешкод». Саме тому дітям необхідно дати змогу прагнути саме до таких задовольень, які вимагають деякого докладання зусиль, праці, необхідно організувати таку близьку перспективу, таке загальне прагнення до завтрашнього дня, які були б наповнені активними зусиллями колективу учнів класу, школи тощо.

Виходячи з цього, організаторам виховної роботи, вчителям бажано глибоко усвідомити зміст, мету, завдання та методику використання перспективи в навчально-виховній роботі з учнями.

На основі свідомого критичного використання педагогічної спадщини А.С. Макаренка щодо методики організації близької перспективи з учнями початкових класів можна будь-який захід продумати в перспективному плані.

Окрім того А.С. Макаренко розкриває зміст та методику організації середньої перспективи, котра, як колективна подія, дещо відсунута в часі. Навіть дорослі люди в деякому віддаленні чекають радісних, приємних подій: відпустка, поїздка, підвищення по роботі, а для дітей такі приємні перспективи ще більш важливіші. К.Д. Ушинський відзначав, що дитина живе очікуванням радості від свята до свята, і таких свят у школі повинно бути не так і мало. А.С. Макаренко у свою чергу зауважує, що таких подій протягом навчального року повинно бути не так багато, 2-3 на рік. Він відзначає, що середня перспектива матиме значення лише тоді, якщо до подій готуються завчасно, якщо їм надається особливого значення, коли пропонуються різні проекти, коли до підготовки заходу залучається значна частина учнів, учителів. Це може бути:

проведення першого й останнього дзвінка, заходу «Прощай, школо – здрастуй, літо», літній відпочинок, групова екскурсія тощо, до яких діти готуються протягом року за розробленим планом: звітний концерт, виставки учнівських робіт з ручної праці, образотворчого мистецтва, фотографування з учителем, нагородження тощо.

Деякі вчителі практикують за методикою середньої перспективи екскурсійні поїздки до адміністративно-культурних центрів України у весняний або літній періоди. Учні активно залучаються до різних видів діяльності, що спрямовані на підготовку до екскурсії. Наприклад, плануючи екскурсію до м.Києва, вчитель спонукає учнів готуватися до неї: окрема група дітей вивчає історичне минуле міста, інша – архітектурні та культурні пам'ятники, займається пошуком інформації про визначних діячів міста, збирає вірші, пісні, листівки, тобто підготовка до екскурсії розпочинається заздалегідь. Важливо, коли всі учні беруть участь у розробці проекту, пропонують різні варіанти та обговорюють їх тощо. Діти повинні уявляти не лише кінцеву мету, а й конкретні етапи поступового руху до неї.

Досвід А.С. Макаренка та практична діяльність учителів дає підстави стверджувати, що використання близької, середньої і далекої перспектив у життєдіяльності учнів має надзвичайно важливе виховне значення, адже у процесі досягнення поставленої у перспективі мети дитяче життя наповнюється цінним змістом, у дітей формуються правила суспільної поведінки, дитячий колектив згуртовується, виробляються уміння і навички спільної діяльності, взаємодопомоги, формується спільна мрія, розвивається фантазія, інтенсифікується підготовка до життя.

У початковій школі для дітей близька перспектива повинна бути обов'язковою, адже молодші школярі не можуть жити повноцінним життям, якщо в них попереду нема нічого радісного, захоплюючого, такого, що спонукало б їх до активної діяльності. Таких перспективних радісних справ у навчально-виховній діяльності є чимало, завдання вчителя полягає у тому, аби виявити потенційні можливості кожної справи, кожного заходу й окреслити їх перед дітьми як перспективу, як бажану реальність. Це і добре вивчений урок, і висока оцінка знань, умінь і навичок учнів, це й

активна участь у підготовці будь-яких виховних заходів, участь у роботі гуртків, екскурсіях, різного виду змаганнях, прогулянках та суспільно-корисній діяльності.

Близька і середня перспективи повинні органічно проектуватися на далеку перспективу: майбутнє навчального закладу, вибір майбутньої професії, вироблення у процесі планування й реалізації перспектив певних, необхідних для життя умінь, навичок, планування, розвиток почуття відповідальності тощо.

Отже, ознайомлення з досвідом А.С. Макаренка та практикою роботи вчителів підтверджує життєздатність педагогічної спадщини А.С. Макаренка в сучасних умовах навчально-виховної діяльності освітніх закладів.

3.9. Народно-педагогічні методи формування поведінки дітей

Нетрадиційні методи виховання будуються на вікових тенденціях українського народу з використанням скарбниць народної мудрості.

Найбільш поширені народні методи формування поведінки:

- привчання до сумлінного виконання обов'язків у сім'ї та обов'язків перед суспільством;
- постійні і масові доручення та вправи для вироблення умінь і навичок;
- практична діяльність дітей в умовах сімейного життя;
- привчання дітей дотримуватися прийнятих норм і традицій у житті;
- організація правильного режиму дня;
- постійне спілкування і контакт з батьками, родичами, дорослими, однолітками.

Основні народно-педагогічні методи виховання словом рідної мови:

- переконання та образна розповідь про людей, тварин, рослин, подію чи предмет, яка зацікавлює дитину, вабить, збуджує відповідні уявлення і почуття;

- захоплююча бесіда у стилі народних оповідей, легенд, переказів та інших жанрів фольклору;
- роз'яснення за допомогою загадок, скоромовок та інших творів дитячого фольклору;
- нетрадиційне наставляння з використанням казкових сюжетів, прикладів, певних паралелей, прийомів тощо;
- мовні народні дитячі ігри різного спрямування, призначення, покликання;
- мовні творчі вправи на складання казок і розучування пісень;
- розвідка, пошук, складання і написання родоводу власної сім'ї, створення генеалогічного дерева пращурів тощо.

Перевір себе

1. Що таке педагогічна вимога?
2. Які види педагогічних вимог?
3. Що таке вимога-осуд, вимога-недовіра, вимога-погроза?
4. Що таке вимога-прохання, вимога-довіра, вимога-схвалення?
5. Що таке вимога-порада, вимога-натяк, вимога-погроза?
6. Що таке гра у системі виховання?
7. Що таке вправи і привчання в системі виховання?
8. Що таке перспектива в системі виховної роботи?
9. Які народно-педагогічні методи формування поведінки дітей?
10. Що таке перспектива?
11. Які види перспектив?

Опорний конспект

Вимога – метод педагогічного впливу на свідомість виховання з метою викликати, стимулювати або гальмувати окремі види його діяльності.

Вправи – практичні дії, в ході яких у дітей виробляються вміння і навички трудової діяльності.

Перспектива – це цікава і радісна подія, до досягнення якого прагнуть всі члени колективу, за здійснення якого вони мобілізують свої зусилля і боротьбу.

Привчання – це своєрідне продовження вправ, але з більш чітко вираженими елементами обов'язковості і примусу, передбачає організацію планомірного і регулярного виконання учнями певних дій з метою формування певних звичок у поведінці.

Основні види педагогічних вимог: вимога-прохання, довіра, схвалення, порада, натяк, умовна, в ігровому оформленні, осуд, недовіра, погроза.

Режим дня – це чітка організація життя і діяльності учня протягом доби. Він допомагає учням сформувати внутрішньо динамічний стереотип (стійка система зв'язків у корі головного мозку), який лежить в основі вироблення навичок і звичок.

Література

1. Подласый И.П. Педагогика начальной школы. – М.: Владос, 2001.
2. Азаров Ю.П. Искусство воспитывать. – М.: Просвещение, 1985.
3. Болдырев Н.И. Методика воспитательной работы в школе. – М.: «Просвещение», 1974.
4. Болдырев Н.И. Классный руководитель. – М.: «Просвещение», 1971.
5. Гал узинський В.М., Євнух М.Б. Педагогіка. – Рівне, 1996.
6. Педагогіка. /за ред.Баранова С.П. та ін. – М.: «Просвещение», 1981.
7. Педагогіка. /за ред.Ярмаченка М.Д. – К.: Вища школа, 1986.
8. Макаренко А.С. Методика виховної роботи. – К.: «Радянська школа», 1990.
9. Омеляненко В.Л., Мельничук С.Г., Омеляненко С.В. Педагогіка, Ч.І, ІІ. – Кіровоград, 2004.
10. Карпенчук С. Теорія і методика виховання. – К., Вища школа, 1997.

ТЕМА 4. МЕТОДИ СТИМУЛЮВАННЯ

ЗМІСТ

- 4.1. Змагання.
- 4.2. Заохочення.
- 4.3. Покарання.
- 4.4. Умови підвищення ефективності покарань.
- 4.5. Метод «вибуху».
- 4.6. Поради щодо застосування заохочень і покарань.
- 4.7. Виховання учнів у навчальному процесі.

Перевір себе

Опорний конспект

Література

Стимулювання – означає збудження, можливість давати поштовх до дії, використовується з метою активізації діяльності учня й колективу.

У ролі стимулу можуть виступати вимога, змагання, заохочення, покарання, перспектива. Роль і місце вимог та перспективи розкрито в попередньому розділі нашого посібника, тому розглянемо сутність методів змагання, заохочення і покарання.

4.1. Змагання

Змагання – метод стимулювання діяльності, за якого природня потреба школярів до суперництва спрямовується на виховання потрібних людині і суспільству якостей. Цей метод базується на тому, що у дітей є потреба до утвердження себе серед оточуючих, потреба відстояти своє «Я», бажання до суперництва, а реалізуються ці потреби шляхом змагання з іншими особами. Нерідко результати змагання міцно і на довгий час визначають і закріплюють статус школяра в колективі.

Сутність змагання полягає в тому, щоб підтягнути відстаючих до рівня передових, домогтися змагального

піднесення в роботі. Змагання допомагає вчителю-вихователю виявити та оцінити можливості кожного учня у певних видах діяльності і спілкування, намалювати посилену перспективу під час руху вперед, виховати волю і характер.

Змагання має стимулюючий характер. Правильно організоване змагання сприяє розвитку здібностей, нахилів, талантів, духовних якостей особистості, спонукає її до наслідування кращих прикладів, зразків поведінки тощо.

Змагання може охоплювати всі види діяльності учнів: навчальну, трудову, ігрову, спортивну, художню освіченість і компетентність у різних галузях науки, культури, техніки та ін. з урахуванням вікових особливостей учнів.

Форми змагання можуть бути індивідуальними та колективними.

Індивідуальні: конкурси дитячих творів, малюнків, виставки «Умілі руки», кращих виробів, зошитів, творчі конкурси читців, виконавців пісень, танців, індивідуальних спортивних змагань тощо. Індивідуальні змагання – це досить ефективний стимулюючий чинник. Важливо, щоб учитель у процесі підготовки до проведення змагань чітко визначав мету і завдання кожного виду змагань, прагнув уникати формування егоїстичних тенденцій, а передбачати насамперед завдання, спрямовані на розвиток інтересу, вдосконалення кожного учня, прояв його можливостей, здібностей.

Колективні: праця на основі групового розподілу праці, гімнастика, волейбол, баскетбол, футбол, колективні конкурси художньої самодіяльності (між класами, загальношкільні, міські, районні, обласні тощо), збір макулатури, лікарських рослин на пришкільних ділянках, колективні виставки тощо.

Під час підготовки до проведення колективних змагань слід передбачити підведення підсумків, при цьому обов'язково виділити тих, хто відзначився, і тих, які з тих чи інших причин не досягли успіху, але сумлінно брали участь у змаганнях. Кінцевий результат – «Перемагає дружба».

Як бачимо, у школі можна змагатися за всіма видами діяльності, але певні труднощі виникають у процесі змагання в

навчанні. Змагання за результатами навчання (оцінками) у школі не дозволяється (навіть забороняється).

Відсутність такого змагання іноді приводить учнів до думки, що навчання – це не такий уже й важливий показник, що це справа лише особиста, а тому не має громадського значення. Таким чином, організовуючи змагання в галузі навчальної роботи, слід керуватися такими положеннями.

Успіх у навчанні залежить не лише від старання, а й здібностей учнів до інтелектуальної діяльності та від загального рівня розвитку. Дитина, володіючи такими здібностями та маючи високий розвиток, без особливого старання навчається краще від інших. Інша дитина з середніми даними працює старанно, виявляє працездатність і посидючість, а досягає таких показників значно важче. Навіть за наявності однакових показників не слід однаково оцінювати навчальні досягнення таких учнів. До умов змагання можна вносити такі вимоги:

- завжди виконувати домашні завдання;
- працювати старанно;
- не мати зауважень на уроках;
- мати акуратні зошити;
- дотримуватися шкільного і домашнього режиму дня;
- не запізнюватися на уроки;
- читати додаткову літературу з навчальних предметів;
- мати вищу оцінку з дисципліни на уроках і т.п.

Ці показники характеризують ставлення учня до навчання, і їх потрібно увести до переліку умов проведення змагання і ні в якому разі не влаштовувати змагань за оцінками. Змагання за результатами (оцінками) може привести до того, що змагатимуться не учні, а вчителі, класні керівники.

4.2. Заохочення

Заохочення – це спосіб педагогічного впливу на особистість, що виражає позитивне оцінювання вихователем

поведінки вихованця з метою закріплення позитивних якостей і стимулювання його до активної діяльності. Народна мудрість зауважує «Боги і діти живуть там, де їх хвалять». Проте використання заохочення не повинно перетворюватися у постійне захвалювання, а носити характер психологічного підкріплення.

Використання заохочення як дієвого способу педагогічного впливу особливо важливе для дітей дошкільного і молодшого шкільного віку. Проте навіть доросла людина зазвичай чекає підкріплення значимості своїх дій з боку інших.

Використовуючи заохочення, варто дбати про об'єктивність, справедливість, враховувати вікові й особливо індивідуальні особливості вихованців; домінуючими мають бути моральні, а не матеріальні, заохочення; будь-які заохочення повинні знаходити підтримку у громадській думці учнівського колективу.

У педагогічному арсеналі є чимало видів заохочень. Традиційно в загальноосвітніх навчально-виховних закладах використовуються такі види заохочень: схвалення, похвала в усній формі; подяка у письмовій формі /у вигляді наказу директора закладу/; нагородження похвальними грамотами, листами; нагородження туристськими путівками; занесення на дошку пошани; нагородження золотою чи срібною медаллю; нагородження цінним подарунком.

Заохочення

Основні прийоми заохочень учнів: схвалення, похвала, подяка, преміювання, нагорода, доручення почесних обов'язків.

1. **Схвалення** – найпростіший вид заохочення, який може виражатися у формі заохочувальних реплік, у формі словесної позитивної оцінки гарних вчинків: «так», «правильно», «чудово», «молодець», а також кивком голови, жестом, посмішкою, ласкою. Іноді корисно схвалювати поведінку учня, який ще не домігся суттєвих успіхів, але наполегливо прагне цього. Таке заохочення називають авансуванням.

2. **Похвала** – це більш високий рівень заохочення, ніж схвалення. Якщо при схваленні лише констатувалась правильність дій і вчинків учнів, то під час висловлення похвали підкреслюються задоволення від них і вчителя, й учнів, дається мотивована оцінка поведінки і дій учня. Похвала може бути виражена таким чином:

- особиста похвала вчителя наодинці з учнем;
- похвала перед класом, на зборах класу чи школи;
- похвала з записом у щоденник учня тощо.

3. **Подяка** – заохочення за гарну поведінку, активну участь у громадській роботі, за виконання певних доручень. Подяка може оголошуватися вчителем, класним керівником, директором школи, учнівським колективом, вона може бути виражена як усно, так і в письмовій формі, наприклад, у наказі директора школи, виголошуватися на шкільній лінійці, на зборах, перед класом.

Подяка може бути індивідуальною окремим учням, і, відповідно, колективною (класові) та груповою (групі учнів за значні досягнення). При цьому важливо зазначити, за що саме оголошується подяка: за виявлену ініціативу, творчість, добре організоване чергування, прибирання класу, подвір'я, спортмайданчиків тощо.

Подяка, як і похвала, може бути представлена у таких формах:

- у вигляді запису до щоденника;
- листа-подяки батькам за гарне виховання дітей;
- листа-подяки батькам у передсвяткові дні: Новий рік, Різдвяні свята, 8 березня, свято останнього дзвоника, День знань, професійні свята батьків тощо.

4. **Преміювання** – книгою, квитками до театру, екскурсією, поїздкою до культурно-історичних центрів країни, путівками до таборів праці і відпочинку тощо. Преміювання здійснюється для переможців змагань, олімпіад, конкурсів, оглядів тощо.

5. **Нагорода** – більш складне заохочення, яке використовують у тих випадках, коли необхідно відзначити особливі досягнення у навчальній і громадській роботі:

закінчення школи з відзнакою, першість у спортивних змаганнях, художніх конкурсах, порятунок потопаючих, громадської власності, надання термінової допомоги і т.д. Види нагород: золота медаль, похвальні грамоти, листи, грамоти, дипломи, перехідний прапор та інші, встановлені школою.

6. **Доручення почесних обов'язків** полягає в тому, що кращим учням доручається бути помічником учителя, лаборантом, відповідальним черговим, розпорядником на дитячому ранку; класові доручається провести дитячий ранок для молодших школярів, бути організатором шкільного вечора, провести чергування у школі без учителів; нести почесну вахту біля пам'ятників, меморіалів, обелісків тощо.

ПЕДАГОГІЧНІ ВИМОГИ ДО ЗАСТОСУВАННЯ ЗАОХОЧЕНЬ

Заохочення досягають мети при умові, якщо вони використовуються педагогічно обґрунтовано, вдумливо та обережно. З цією метою до їх застосування виставлено ряд вимог:

1. **Заохочувати слід лише за дійсні успіхи.** Заохочення слід використовувати при умові, коли учень для виконання будь-якої справи чи навчання доклав серйозних зусиль, або коли учень ще не домігся бажаних успіхів, але наполегливо прагне їх досягти. Довір'я, схвалення, похвала для таких учнів може стати переломним моментом у їх поведінці, діях.

Незаслужені заохочення, захвалювання учнів завдають шкоди, вони можуть розвивати в учнів самозадоволення, зазнайство, чванство, протиставлення себе колективові класу, таких учнів нерідко називають любимчиками. Такі заохочення підривають авторитет учителя і діти нерідко перестають його підтримувати.

2. **Не слід використовувати заохочення досить часто,** бо вони у таких випадках перестають відігравати роль стимулу до дисциплінованості й організованості. Учні звикають до них і не цінують їх. Іноді це призводить до переоцінки учнями власних

можливостей, формування егоїстичних рис. Отож, не завжди і не кожний вчинок, або дію слід відзначати.

3. **Необхідно при застосуванні заохочень домагатися** підтримки з боку учнівського колективу, щоб діти розуміли об'єктивність і справедливість заохочень, щоб оцінки вчителя та учнів співпадали. Заохочуючи, не слід протиставляти учня класному колективу, підкреслювати його переваги перед іншими учнями. Слід домагатися, щоб діти раділи за свого товариша.

4. **Гласність заохочення.** Заохочення необхідно оголошувати в урочистій обстановці: на шкільній лінійці, зборах, класних годинах, оприлюднювати в газетах, на стендах, по шкільному радіо тощо. Бажано відзначати не лише відмінників, але й тих, хто успішно навчається, бере активну участь у шкільних і громадських справах. Бажано, щоб у школі була не лише «Дошка відмінників», але і дошка кращих учнів, стенд чи альбом «Наші випускники».

5. **Урахування вікових та індивідуальних особливостей учнів.** Учитель повинен добре їх знати. У молодших класах заохочення використовують значно ширше, ніж у старших, у молодших школярів підвищена потреба схвалення і заохочення. Наприклад, у початкових класах хвалять дітей за чистоту ведення зошитів, порядок на робочому місці, акуратність в одязі, ввічливість і т.п. Учні старших класів заохочують за більш серйозні досягнення в поведінці, навчальній і громадській діяльності. Не завжди корисно часто застосовувати заохочення здібних учнів, які навчаються без особливого напруження, хвастунів тощо.

4.3. Покарання

Покарання виступає як форма виставлення певних вимог до особистості (колективу) з метою попередження, виправлення негативних дій і вчинків.

Покарання спрямоване на усвідомлення учнями своїх недоліків, на викорінення та переборювання шкідливих навичок і звичок. Воно покликане нагадувати учням про їх відповідальність

за дотримання норм і правил поведінки, допомагає усвідомити, що поведінка людей визначається, перш за все, інтересами громадян, що існують дозволені і недозволені речі. Покарання застосовується в тих випадках, коли учні навмисно, або через власну неуважність порушують установлені правила, не виконують вимог учителя та учнівського колективу.

Даний метод виховання спрямовується на те, щоб допомогти дитині виправитися. Покарання і заохочення коригують поведінку учня, зокрема покарання викликає в нього неприємні переживання, почуття сорому.

Гуманітарна педагогіка не відкидає покарань, а лише вимагає зміни їх обсягу, характеру і способу та обов'язкового дотримання педагогічних умов їх застосування (с. 26, II частина).

Покарання – це метод виховання, що передбачає вплив педагога на особистість вихованця з метою осуду чи гальмування його негативних дій і вчинків. Ставлення до цього методу в педагогічній теорії та практиці неоднозначне. Авторитарна педагогіка була особливо схильною до широкого використання покарань у навчально-виховній роботі з дітьми та й взагалі у суспільстві. Такий підхід був спрямований на подавлення особистості, на формування «соціального раба».

Тому не дивно, що В.О. Сухомлинський свого часу сміливо висунув тезу – виховання без покарання. З точки зору теорії, ця теза не викликає заперечень. Але, з огляду на реальну дійсність, навряд чи можна уникнути покарань. Лише треба усвідомлювати, що покарання не повинно нести на собі тягар «кари» у традиційному розумінні, з позицій авторитарної педагогіки, адже в такому разі воно буде спрямоване на подавлення особистості, приниження її гідності. Педагогічне покарання має виступати як вид вимоги. Тому А.С. Макаренко мав рацію, коли зазначав: «Розумна система вимог не тільки законна, але й необхідна. Вона допомагає сформуватись міцному людському характеру, виховує почуття відповідальності, тренує волю, людську гідність, вміння чинити опір спокусам і переборювати їх».

У процесі використання покарань треба виявляти високу майстерність і, в першу чергу, тактовність, аби не ранили своїми

діями ніжну душу вихованця. Тут доречний девіз лікаря: «Не нашкодь!». І головне, – покарання не повинні переважати над заохоченням. Треба виходити з об'єктивних реалій: дитина, не маючи достатнього соціального досвіду, вступає у стосунки з іншими людьми і припускається помилок. Це природний характер дій. То чи варто стояти над дитиною з «педагогічною палицею» і весь час залякувати її, адже насилля викликає зворотну адекватну реакцію і примножує зло.

У загальноосвітній школі традиційно використовується певний арсенал покарань: зауваження в усній формі; зауваження, догана в наказі директора; зниження оцінки з поведінки; обмеження на рівні прав; вплив через природні наслідки дій. Безперечно, можуть бути використані й інші види стягнень. Але у застосуванні покарань доречно дослухатися до порад А.С. Макаренка, який писав: «Наше покарання повинне відповідати таким вимогам: а) воно не повинно мати метою і не повинно фактично заподіювати просте фізичне страждання; б) воно має смисл тільки тоді, якщо покараний розуміє, що вся справа в тому, що колектив захищає спільні інтереси; в) карати треба тільки тоді, якщо дійсно порушуються інтереси колективу і якщо порушник відкрито і свідомо йде на порушення, нехтуючи вимогами колективу; г) у деяких випадках покарання треба скасувати, коли порушник заявляє, що він підкоряється колективу; д) в покаранні є важливим не стільки самий зміст накладення покарання, скільки сам факт його накладення і виражений в цьому факті осуд колективу; е) покарання повинне виховувати. Покараний повинен точно знати, за що його карають, і розуміти смисл покарання». І хоча у цій думці А.С. Макаренка проглядається тенденція використання колективу як інструмента придушення особистості, проте тут проглядається педагогічний сенс вимог щодо використання покарань.

У процесі використання покарань досить важливий не лише і не стільки гальмівний вплив. Важливо йти шляхом заміни одного виду діяльності вихованця іншим. Природно, що людина постійно прагне до діяльності. Якщо вихованець спричинився до негативної дії, то варто загальмувати таку дію і негайно залучати

його до позитивної акції, а не забороняти участь у діяльності взагалі.

У педагогіці покарання розглядається як додатковий, а не основний, метод виховання.

У загальноосвітній школі найбільш поширені такі види покарання.

1. **Зауваження** може бути адресоване учневі за порушення правил і норм на уроці, у класі, школі. Воно може бути висловлене на одинці, або ж у присутності учнів класу. Його слід робити в тактичній формі, не ображаючи гідності учня, але разом з тим у категоричній формі.

2. **Догана** оголошується учневі після кількох зауважень, які залишились без відповідної його реакції або за який-небудь серйозний вчинок негативного характеру. Догана оголошується більш суворим тоном і вже тому більш ефективно впливає на учня. Вона оголошується учневі в класі біля столу або парти.

За більш серйозні вчинки (псування шкільного майна, невиконання вимог учителя тощо) догану оголошує директор школи в усній, або письмовій формі наказом директора, про що записується у щоденник і зазначається на шкільному стенді. Зрозуміло, що догана як форма покарань до молодших школярів, як правило, не застосовується.

3. **Випровадження учня з класу.** Ця міра покарання використовується у виняткових випадках і при тому лише у старших класах. Учитель виставляє учня з класу лише в тому випадку, коли винуватець, не дивлячись на неодноразове зауваження, продовжує заважати роботі вчителя, дезорганізує навчальний процес у класі. Учень, якого випровадили з класу, направляється до директора або заступника з навчальної роботи для надання ним відповідних пояснень. Не слід зловживати покаранням учня, адже іноді вчитель буває роздратований, або ж не вміє встановити нормальні стосунки з учнями, тому часто звертається до цього покарання. Досвідчені вчителі, як правило, не використовують такий спосіб покарань.

Буває і так, що учневі на уроці набридла одноманітність, йому нецікаво і він свідомо порушує дисципліну з метою, що

учитель випровадив його з класу. У таких випадках часте використання такого засобу покарання забезпечує зворотній результат: учень іноді буває і задоволений, що одержав свободу, адже в коридорі або на вулиці йому цікавіше, ніж у класі.

4. **Виклик учня на педраду школи** при умові, що деякі учні старших класів систематично порушують дисципліну і не намагаються виправити свою поведінку. Мета виклику: пояснити таку поведінку, вислухати поради вчителів, переконати учня у шкідливості його дій і поведінки, попередити про можливість виключення зі школи. Важливо переконати учня, що він не виконує свій обов'язок громадянина, що його поведінка підриває авторитет школи і допомогти йому накреслити шляхи виправлення поведінки.

5. **Зниження оцінки за дисципліну.** Коментується вчителем при підведенні підсумків навчально-виховної роботи за семестр або певний навчальний період.

6. **Переведення учня в паралельний клас.** Практикується переведення учня у клас, в якому дружний, згуртований колектив спроможний позитивно вплинути на покращання поведінки учня.

7. **Виключення зі школи** – крайня міра покарання і використовується у випадку серйозних вчинків учня: хуліганство, образа вчителів, систематичне не виконання їх вимог, псування шкільного майна тощо. Таке рішення приймається педагогічною радою школи і може бути передане до Комісії зі справ неповнолітніх, які ухвалюють рішення відповідно до чинного законодавства.

Інші форми покарання. Крім розглянутих вище заходів покарання у практиці роботи школи практикуються й інші. Іноді застосовуються такі: за наслідками – «Насмітив у класі – прибери», «Розбив скло у вікні – встав нове», «Не виконав домашнього завдання – залишайся після уроків» тощо.

Значний вплив на поведінку порушників дисципліни має позбавлення їх можливості брати участь у цікавих заняттях, екскурсіях, поїздках, походах, відвідувати цікаві заходи, переведення до паралельного класу чи іншої школи тощо.

4.4. Умови підвищення ефективності покарань

У шкільній практиці, на жаль, покарання не завжди досягають своєї мети. Пояснити це можна тим, що часто допускаються помилки при їх застосуванні. Серед допущених помилок нерідко зустрічаються такі: покарання використовуються необдуманно, поспішно, без вагомих підстав, не враховуються індивідуальні та вікові особливості учнів, ухвалені рішення не спираються на громадську думку учнів класу, караються за підозрою тощо.

Розглянемо умови, які сприяють підвищенню ефективності покарань у процесі виховання учнів.

1. Поєднання вимогливості з повагою до учня

При використанні покарань кращі вчителі керуються принципом: як можна більше вимог до учнів і як можна більше поваги до них. Який би вчинок не здійснив учень, не слід його образити. Не можна принижувати людську гідність. Краще вміло і тактовно вказати йому на неприпустимість негідної поведінки. В основі дій учителя повинна лежати любов і повага до дітей. Навіть у випадках, коли учня карають, у ставленні до нього слід проявляти довіру, впевненість у тому, що він може виправитися.

2. Справедливість при застосуванні покарань

Будь-яке покарання досягає мети, якщо воно обґрунтоване і сприймається учнями, якщо воно справедливе і зрозуміле для учнів. Несправедливі та необґрунтовані покарання віддаляють учнів від учителя. Тому перед тим, як оголосити учневі покарання, слід вимагати від нього пояснення причини здійсненого вчинку, виявити мотиви здійснених вчинків і дій. Справедливе та усвідомлене покарання розглядається учнями як справедливий засіб підтримки дисципліни і порядку у школі.

Покарання, як правило, застосовується індивідуально, досвід переконує, що покарання всього класу не досягає мети, учні в таких випадках прагнуть прикрити порушників порядку, у них розвивається почуття кругової поруки.

3. Дотримання педагогічного такту

При оцінці та засудженні вчинків учнів необхідно засуджувати конкретний вчинок, а не особистість учня взагалі.

Не можна на основі одного, двох фактів прояву поганої поведінки приклеювати ярлик недисциплінованого учня. Застосування покарань вимагає від учителя уваги і чуйності, воно не повинне супроводжуватися різкими образливими характеристиками, не допускати грубості, які принижують гідність учня.

Нагадаємо, А.С. Макаренко у своїй радіолекції зауважував: «Покарання – дуже важка річ, воно вимагає від вихователя великого такту й обережності».

4. Опора на учнівський колектив

Досвід показує, що досвідчені вчителі при застосуванні покарань опираються на допомогу і підтримку учнівського колективу, що можливо за умови існування у класі дружнього колективу. Такий колектив, як правило, засуджує негативні вчинки свого однокласника, і це часто буває настільки ефективним, що в такому разі у вчителя відпадає потреба застосовувати покарання.

5. Врахування вікових та індивідуальних можливостей учнів при виборі міри покарання

У школі немає шкали покарань, де було б чітко розписано, за які вчинки і як слід карати. Отже, у кожному випадкові слід детально розібратися, вислухати учня, врахувати його вік. Наприклад, такі заходи впливу, як догана, виклик на педагогічну раду, випровадження з класу, застосовуються лише для учнів середніх і старших класів.

Досвідчені вчителі враховують індивідуальні особливості учнів. На одного учня впливає просте зауваження, а до іншого за такий же самий вчинок застосовується більш серйозне покарання.

А.С. Макаренко справедливо стверджував: «Не можна дати загальних рецептів в питаннях покарань. Кожний вчинок є завжди індивідуальним. У деяких випадках найбільш вірним є усне зауваження навіть за занадто серйозний вчинок, в інших випадках – за незначний вчинок потрібно накладити суворе покарання».³

6. Зв'язок покарання з іншими методами виховання

Будь-яке покарання досягає мети і дає позитивні результати, якщо воно поєднується з іншими методами. Якщо вихователь не

³ Макаренко А.С. Твори, т. V. – С. 43.

володіє всіма методами виховного впливу і захоплюється лише одним, він ніколи не досягне успіхів у вихованні. Захоплення лише методами заохочення і недооцінка інших методів виховання веде до зазнайства. Учні починають себе гарно вести заради похвали, нагороди. Захоплення покараннями нерідко викликає в учнів опір, приводить до залякування, подавлення ініціативи і самостійності.

7. Поєднання покарань з переконанням

Досвідчені вчителі зазвичай пояснюють учневі, чому і за що він покараний, вказують на необхідність дотримуватися норм і правил поведінки, переконують у шкідливості порушення дисципліни для нього, класу і суспільства. Іноді корисно перед тим, як карати учня, запропонувати йому обміркувати свою поведінку, оцінити її належно, і лише після цього перейти до пояснення, до бесіди з дитиною.

При використанні покарань слід також пам'ятати: не рекомендується застосовувати покарання для всього класу; воно не повинно ображати учня; не слід поспішати з покаранням до тих пір, поки не встановлена повна зрозумілість сутності вчинку; не карати за підозрою та дотримуватися всіх, вище перерахованих, умов ефективності покарань.

Слід пам'ятати, що покарання – це не основний, а лише допоміжний засіб виховання, і що досвідчені вчителі у виховній роботі ним не зловживають і часто й зовсім не використовують.

4.5. Метод «вибуху»

Дещо специфічним методом виховання є метод «вибуху», який свого часу описав і запроваджував А.С. Макаренко. «Під вибухом, – зазначав А.С. Макаренко, – я зовсім не розумію такої ситуації, щоб під людину підкласти динаміт, підпалити і самому тікати, не чекаючи, поки людина злетить у повітря. Я маю на увазі раптову дію, яка перевертає всі бажання людини, всі її прагнення».

Метод «вибуху» передбачає вплив педагога на вихованця засобами, які є протилежними до тих, що їх звично чекає від вихователя учень.

Метод «вибуху» – це досить специфічний засіб впливу, тому вимагає від вихователя вияву особливої майстерності. Цей метод можна використовувати з урахуванням таких факторів: у процесі необхідності перевиховання школярів; глибокого знання індивідуальних особливостей вихованця; володіння технікою застосування такого методу; наявності позитивного соціального клімату, в якому перебуває вихованець.

Наведемо приклад використання методу «вибуху» у практиці А.С. Макаренка.

«Ще у 1932 році я мав поновити свою комуну, де було 150 чоловік, новими 150 дітьми, багатьох я мусив приймати протягом 2 тижнів.

У мене вже була дуже хороша організація комунарів... Всі були міцно зв'язані, були дуже дружні, мали дуже красиву, точну, бадьору дисципліну, чудово вміли працювати, гордилися своєю комунною і своєю дисципліною, їм можна було доручати досить відповідальні завдання...

Комуна жила дуже заможна, тому що була на господарському розрахунку.

Ми так збирали дітей. Ми їх збирали завжди в швидких поїздах. Це було в Харкові. Діти, що їхали в швидких поїздах, – це був наш контингент, ми мали право на цей контингент...

Сім-вісім комунарів, один з яких призначався на тимчасового командира на одну ніч, вирушали для того, щоб зібрати цих дітей.

Тимчасовий загін протягом 2-3 годин збирав безпритульних з дахів, з убиралень, витягав з-під вагонів. Вони вміли збирати цих «пасажирів». Я ніколи не зміг би їх знайти.

На вокзалі відводили спеціальну кімнату. В цій кімнаті відбувався перший мітинг.

Цей мітинг полягав не в умовлянні іти в комуну, а носив таку форму. Наші комунари зверталися до дітей з такими словами: «Дорогі товариші, наша комуна переживає великі

труднощі в робочій силі. Ми будуємо новий завод, ми прийшли до вас з проханням допомогти нам».

І безпритульні були певні, що це так.

Їм говорили: «Хто не хоче, може їхати далі швидким поїздом».

І далі починався той метод здивування, який я хочу назвати методом вибуху.

Звичайно, діти завжди погоджувалися допомогти нам у нашому будівництві. В цій кімнаті вони залишалися ночувати. А другого дня, о 12-й годині, вся комуна з оркестром – у нас був дуже хороший великий оркестр, 60 білих труб, – з прапором, у парадних костюмах з білими комірцями, з найвищим шиком, з вензелями і т.д., вистроювалися у шеренгу біля вокзалу, і, коли цей загін, запинаючи свої кафтани, дріботячи босоніж, виходив на площу, одразу лунала музика, і вони бачили перед собою фронт. Ми їх зустрічали звуками оркестру, салютом як наших кращих товаришів.

Потім попереду вистроювалися наші комсомольці, дівчата, слідом за ними йшли безпритульні діти, а потім ще йшов взвод.

І вся ця група йшла дуже урочисто по 8 чоловік в ряд.

Громадяни плакали від зворушення, але ми бачили, що це тільки техніка і нічого сентиментального.

Коли їх приводили в комуноу, вони йшли в лазню і виходили звідти підстрижені, вимиті, одягнуті в такі самі парадні костюми з білими комірцями.

Потім на тачці привозилась їх стара одежа, поливалась бензином і урочисто спалювалась.

Приходили двоє старших чергових по подвір'ю з мітлами і змітали весь попіл у відро.

Багатьом моїм співробітникам це здавалося жартом, але насправді це справляло надзвичайне враження.

З цих безпритульних, яких я збирав з поїздів, я міг би назвати двох-трьох, які не стали на належні рейки.

Але ці діти ніколи не забудуть їх прийому на вокзалі, це вогнище, нові спальні, нове поводження, нову дисципліну, і назавжди у них залишаються сильні враження».

4.6. Поради щодо застосування заохочень і покарань

Педагогічний досвід і народна педагогіка розробила деякі поради щодо застосування заохочень і покарань як у школі, так і в сім'ї.

1. Використовуючи заохочення, не слід хвалити:

- за те, що дано дитині природою (задатки, розум, здоров'я);
- за те, що не досягалося власними силами, роботою;
- більше двох разів за одне й те ж досягнення;
- через жалість до учня;
- через бажання сподобатись. Той, хто вихваляє, не завжди стає улюбленим учителем.

2. При використанні покарань:

- покарання не повинне шкодити здоров'ю учня ні на фізичному, ні на моральному рівнях;
- не карати за підозрою, маючи сумнів;
- за одну провину – одне покарання;
- не карати з запізненням;
- покараний – пробачений;
- не допускати приниження та образи особистості;
- учень повинен боятися не покарання, а незадоволення його поведінкою учнів, провини перед школою і батьками;
- не можна карати й лаяти тоді, коли учень хворий, вживає їжу, після сну, перед сном, під час гри, виконання роботи;
- відразу ж після духовної або фізичної травми;
- коли проявляє нездатність, недосвідченість;
- коли учень не може подолати страх;
- якщо учень не може справитися з неуважністю, з лінню, надмірною рухливістю, високим рівнем збудження та іншими недоліками, але при цьому наполегливо прагне їх подолати. У цих випадках слід допомогти дитині у її прагненні.

Учитель повинен пам'ятати, що заохочення і покарання – допоміжні засоби, але серед них провідним залишається заохочення, а не покарання.

4.7. Виховання учнів у навчальному процесі

Начальна і виховна робота перебувають у нерозривних зв'язках і взаємозалежності, тому вся діяльність школи, спрямована на навчання і виховання, називається навчально-виховною роботою. Більша частина шкільного щоденного життя учнів припадає на урок, основна мета якого полягає у реалізації провідних трьох функцій: освітньої, розвивальної та виховної. Учитель, готуючись до уроку, повинен передбачити найбільш ефективні шляхи реалізації цих функцій.

Навчання – важливий засіб виховання, воно не обмежується передачею і засвоєнням знань, умінь і навичок, а є важливим засобом формування особистості з певними моральними, естетичними, фізичними якостями, певними поглядами. Навчання не лише забезпечує розумовий розвиток особистості, але й активно впливає на формування світогляду, морального образу, на розвиток естетичних смаків, фізичних якостей, на вироблення навичок і звичок поведінки. При вивченні навчального матеріалу на уроках природознавства, літератури, історії, рідної мови та інших предметів учні вчаться розрізняти добре і погане, справедливе і несправедливе, дозволене і недозволене, піднесене і низьке тощо. Одержані у процесі навчання знання служать основою для формування поглядів, переконань, норм і правил поведінки.

У зв'язку з тим, що навчання відбувається, головним чином, у колективі, учні оволодівають уміннями жити і працювати в колективі, виховуються в дусі колективізму.

Провідна і вирішальна роль у вихованні учнів належить учителю, він визначає мету і хід кожного уроку, одночасно виховує власною поведінкою, власним моральним образом. Усі види навчальної діяльності значно розширюють виховні можливості школи, забезпечують безперервність виховного впливу на учнів.

Одночасно виховання позитивно впливає і на характер та якість навчання, адже вміло організована виховна робота – одна із умов підвищення якості навчання в школі.

Умови і шляхи підвищення навчання у виховній діяльності

Слід усвідомити, що виховні завдання у процесі навчання розв'язуються не стихійно, не самі по собі, а лише продумано, цілеспрямовано, систематично. При підготовці до уроку вчитель повинен продумати авторську систему методів, прийомів, засобів, і то не лише таких, які забезпечують учнів знаннями, уміннями і навичками, але й уможлиблюють реалізацію виховної функції.

Найбільш поширеними шляхами виховання учнів у процесі навчання у практиці роботи шкіл визначено такі:

- передбачення вчителем під час підготовки і проведення уроку поряд з освітньою метою можливостей для формування на базі змісту навчального матеріалу світогляду, вироблення навичок і звичок поведінки;

- взаємозв'язок класної та позаурочної роботи;

- науково-обґрунтований відбір змісту навчального матеріалу з кожного предмету;

- педагогічно обґрунтований вибір методів, прийомів і засобів навчання у поєднанні з виховними цілями;

- особистість учителя, його поведінка, моральний образ, толерантність, любов до дітей;

- організація уроку, його структура, хід та підведення підсумків уроку;

- об'єктивна оцінка знань, умінь і навичок учнів;

- вплив у процесі уроку на три основні сфери учнів: розумову, емоційно-почуттєву та вольову;

- широке використання інноваційних технологій у процесі групового та колективно-групового навчання, використання таких методів навчання, як диспути, семінари, конференції, КВК, та інших інтерактивних технологій навчання;

- зв'язок навчальної роботи з різноманітними видами позанавчальної діяльності: екскурсії в музеї, на виставки, заводи, фабрики, підприємства, у природу відповідно до навчального предмету та теми уроку;

- надання навчальній роботі дослідницького характеру;

- активне залучення учнів на уроці до навчальної діяльності;

- правильна організація процесу виконання домашніх завдань;
- контроль учителя за взаємозв'язком зовнішньої та внутрішньої сторін навчального процесу;
- використання активних методів навчання тощо.

Великі виховні можливості має правильно побудована структура уроку, його оптимальна організація і проведення. Педагогічна наука вимагає, щоб кожен урок був **організаційно, логічно і психологічно завершеним**. Якщо ця вимога виконується, то урок має великий виховний вплив на учня. В чому ж суть такої вимоги?

Організаційна завершеність уроку полягає в тому, що кожний урок розпочинається і закінчується чітко за дзвінками, учитель та учні повністю підготовлені до уроку, протягом усього уроку учні залучені у навчальний процес і активно працюють, час розподіляється чітко й ефективно, заплановані мета і завдання уроку досягнуті, домашнє завдання вчитель визначив до дзвінка з уроку. Вся навчальна робота завершена до кінця уроку, дзвінок пролунав, і учні вчасно пішли на перерву.

Логічна завершеність (цілісність) знаходить своє вираження в побудові чіткої структури уроку, чіткому логічному зв'язку і розміщенню окремих елементів структури уроку, чіткому логічному зв'язку окремих питань теми, наявності зв'язку з раніше вивченим матеріалом.

Психологічна завершеність (цілісність) характеризується тим, що вчитель у процесі навчання активізує не лише розумову сферу учнів, а й емоції, почуття, тобто, до навчальної роботи залучені і приведені в дію інтелектуальні, емоційно-почуттєві і вольові зусилля учнів. Від уроку одержали велике задоволення учні, вчитель. Буває так, що дзвінок пролунав, а учням не хочеться розходитися на перерву.

В добре організованому уроці організаційна, логічна і психологічна сторони взаємопов'язані, і кожна з них несе певний виховний заряд. Діти привчаються до точності, до ефективного використання кожної хвилини уроку. За таких умов забезпечується висока активність учнів на уроках, інтерес до навчання, до роботи залучаються всі сфери особистості учня. При

такій організації уроку мова йде не про окремі виховні моменти на уроці, а цілісний комплексний виховний вплив всієї організаційної системи уроку на виховання учнів.

Отже, процес навчання має високий виховний потенціал, а завдання вчителя полягає у необхідності та вмінні виявити і ефективно використати цей багатий різноаспектний потенціал.

Перевір себе

1. Що таке стимулювання?
2. Які методики стимулювання?
3. Що таке змагання в системі стимулювання?
4. Що таке заохочення, види заохочень?
5. Що таке схвалення в системі заохочень?
6. Що таке похвала в системі заохочень?
7. Що таке подяка в системі заохочень?
8. Що таке преміювання в системі заохочень?
9. Що таке нагорода в системі заохочень?
10. Що таке доручення почесних обов'язків в системі заохочень?
11. Які педагогічні вимоги до застосування заохочень?
12. Що таке покарання? Види покарань?
13. Що таке догана в системі покарань?
14. Що таке зауваження в системі покарань?
15. Які інші види покарань?
16. Які умови підвищення ефективності покарань?
17. Які поради щодо застосування заохочень і покарань?
18. Що таке організаційна завершеність уроку (цілісність)?
19. Що таке логічна завершеність уроку?
20. Що таке психологічна завершеність уроку?

Опорний конспект

Змагання – метод стимулювання діяльності, за якого природня потреба школярів до суперництва спрямовується на виховання потрібних людині і суспільству якостей.

Заохочення – це спосіб педагогічного впливу на особистість, що виражає позитивне оцінювання вихователем поведінки вихованця з метою закріплення позитивних якостей і стимулювання його до активної діяльності.

Покарання – форма виставлення певних вимог до особистості (колективу) з метою попередження, виправлення негативних дій і вчинків. Воно спрямоване на усвідомлення учнями своїх недоліків, на викорінення та переборювання шкідливих навичок і звичок.

Література

1. Азаров Ю.П. Искусство воспитывать. – М.: Просвещение, 1985.
2. Бабанский Ю.К. Педагогика. – М.: Просвещение, 1983.
3. Гордин Л.Ю. Поощрение и наказание в воспитании детей. – М.: Педагогика, 1971.
4. Макаренко А.С. Методи виховання // Твори: В 7-ми т. – Т.5. – К.: Рад.школа, 1954.
5. Методика воспитательной работы // Под ред. Л.И. Рувинского. – М.: Просвещение, 1989.
6. Педагогіка / За ред. А.М. Алексюка. – К.: Вища школа, 1985.
7. Сухомлинський В.О. Як виховати справжню людину // Вибрані твори: В 5-ти т. – Т.2. – К.: Рад.школа, 1976.
8. Карпенчук С.Г. Теорія і методика виховання. – К.: «Вища школа», 2005. – 341 с.
9. Омеляненко В.Л., Мельничук С.Г., Омеляненко С.В. Педагогіка. Ч.І, ІІ. – Кіровоград, 2004. – 138 с.
10. Ярмаченко М.Д. Педагогіка.
11. Болдырев Н.И. Методика воспитательной работы. Учебное пособие. 2-е изд. – М.: Просвещение, 1981. – 223 с.

ТЕМА 5. МЕТОДИ САМОВИХОВАННЯ

ЗМІСТ

- 5.1. Сутність самовиховання.
- 5.2. Правила організації самовиховання.
- 5.3. Форми самовиховання: самозобов'язання; самозвіт; самоаналіз; самоконтроль; самооцінка і самопрактика.
- 5.4. Організація самовиховання дітей у сім'ї.
- 5.5. Перевиховання.
Перевір себе.
Опорний конспект.
Література.

5.1. Сутність самовиховання

Термін самовиховання позначає систематичну і свідому діяльність особистості, що спрямована на формування і вдосконалення позитивних якостей та усунення негативних.

У процесі формування і розвитку особистості на певному його етапі молода людина починає пред'являти до себе все більше і більше вимог, в результаті чого у неї виникає потреба на самовиховання. Це дозволяє доповнити процес виховання самовихованням, а значить зробити його більш активним і значно дієвішим. У педагогіці існує переконання, що процес виховання можна вважати ефективним в тому випадку, коли в учня з'явиться потреба самовиховання, тобто необхідність свідомої планомірної роботи над собою. Практичний досвід і теоретичні дослідження засвідчують, що потреба самовиховання виникає тоді, коли учень підготовлений до нього, коли він починає задумуватися над своєю поведінкою, своїм майбутнім, проявляти деяку самостійність. Прогресивна педагогіка завжди вбачала в дитині не лише об'єкт, а й суб'єкт виховного процесу, кінцевим результатом якого було і залишається самовиховання.

Потреба самовиховання у дітей виникає та реалізується під впливом багатьох чинників. Особлива роль у цьому процесі належить виховній роботі у школі та сім'ї.

Виходячи з того, що учень – не лише об'єкт, а й суб'єкт виховання, то самовиховання становить той необхідний етап в удосконаленні особистості, коли триває активна робота юної особистості над собою (бажання виправити недоліки у поведінці, характері, осмислення власних недоробок порівняно з позитивами тощо).

Дослідження свідчать, що елементи самовиховання спостерігаються уже в дітей дошкільного віку, учень початкових класів починає працювати над собою, виробляє ті навички і звички, які потрібні йому як учневі; – виховує волю, дисциплінованість, слухняність, цікавиться своїм внутрішнім світом, у нього з'являється взірець для наслідування, прагнення бути дорослим тощо.

Експериментально доведено, що форми самовдосконалення з урахуванням вікового та індивідуального розвитку учнів досить різні і можуть виражатися у вигляді орієнтації на дорослих, друзів, однокласників, як наслідування, пристосування тощо. Саме в цей період вихователям потрібно подбати про те, щоб дитину оточували гарні друзі, у класі і в родині панувала творча атмосфера, підтримувався порядок, дисципліна та організованість.

Самовиховання передбачає вміння учня ставити перед собою певне завдання, мати внутрішню потребу його виконувати, аналізувати, що зроблено, а що не зроблено, або зроблено погано, контролювати себе та оцінювати результати виконання поставленого перед собою завдання.

Необхідність самовиховання обумовлюється як зовнішніми впливами (вимоги школи, батьків, моральні вимоги суспільства, режим дня), так і внутрішніми (інтереси людини, матеріальні і духовні потреби).

Ефективності процесу самовиховання сприяють різного роду змагання, коли реалізується прагнення відстояти честь класу, школи та особисту, мають місце критика і самокритика, значну роль відіграє приклад учителя, батьків, друзів, цікавих особистостей.

Внутрішнім імпульсом до самовиховання є внутрішній світ школяра. Він може бути різним за змістом і формою, може бути усвідомленим і неусвідомленим. Завдання вихователя полягає в тому, щоб формувати у дитини позитивні мотиви до самовиховання, які іноді можуть бути і негативними.

Як уже зазначалося, проведені експериментальні дослідження показали, що мотиви самовиховання учнів посилюються під впливом найрізноманітніших причин та обставин, серед яких: прагнення здобути визнання в колективі ровесників, утвердити власну самостійність у колі дорослих, пізнавальний чи професійний інтерес, бажання отримати перемогу у змаганні, ідеальний образ, який захопив дитину, любов до близьких, до природи і т.п.

5.2. Правила організації самовиховання

Науковець Г.І. Щукіна вважає, що незалежно від виду самовиховання школярів керувати ним можливо при умові дотримання чітких програм і правил.⁴

Наведемо основні **вимоги-правила** організації самовиховання:

- самовиховання становить невід’ємну частину виховання;
- робота над собою є добровільною діяльністю ;
- програма самовиховання повинна бути конкретною і лаконічною;
- самовиховання потрібно точно регламентувати в часі;
- шлях до нових самозобов’язань лежить через виконання визначених раніше.

Сподіваємося, названі правила допоможуть не лише вихователям, а й учням правильно організувати важливий і необхідний процес самовиховання.

⁴ Теорія і методика виховання в школі. За ред. Г.І.Щукіної. - К., 1977.

Виконані дослідження підтверджують таку закономірність: чим старший школяр, тим краще він розуміє, що самовиховання починається, перш за все, з самокритичної оцінки власних негативних вчинків і пошуку шляхів їх подолання (складання програми самовиховання). Самовиховання так само, як і виховання, – тривалий процес, адже людина в будь-якому віці продовжує працювати у руслі самовдосконалення. Процес самовиховання особливо важливий для молодого покоління в цілому, а зокрема для студентів педагогічних закладів – майбутніх учителів, які покликані з урахуванням їх професійного обов'язку здійснювати виховання, яке не може бути без самовиховання.

Тому майбутні вчителі під час свого перебування у стінах вищого педагогічного навчального закладу повинні досконало оволодіти методикою самовиховання.

Значну допомогу в реалізації цього важливого завдання може надати адресований студентам навчальний посібник «Воспитание».⁵ Автори посібника визначають, що:

«Самовиховання – це усвідомлена і цілеспрямована робота студента над собою, для вдосконалення власних індивідуальних якостей, підвищення рівня культури і світогляду, для того, аби позбавитися від негативних рис характеру, сформуванати особистість, яка б відповідала вищим ідеалам суспільства».

Самовиховання майбутнього вчителя (нині студента) – досить складний процес, який охоплює різноманітні сфери його духовного, інтелектуального і фізичного світу, який залежно від життєвої орієнтації майбутнього фахівця майбутньої та обраної ним професії концентрується на більш-менш конкретних напрямках: моральне, естетичне, трудове, правове, фізичне та інші аспекти самовиховання.

Студенти повинні усвідомити, що жодна велика людина не стала б великою без навчання і виховання, але вирішальну роль у її формуванні, безперечно, відіграло самовиховання. Історичний досвід самовиховання свідчить, що на початку життєвого шляху кожного з великих і мудрих особистостей були:

⁵ Нечипуренко Л.С., Подоляк Я.В., Пасынок В.Г. Воспитание. - Харьков, 1997.

- а) усвідомлення мотивів;
- б) вироблення програми саморозвитку;
- в) чітке дотримання програми, самоконтроль;
- г) тренування волі, характеру.

Ось приклад програми самовиховання великого вітчизняного педагога К.Д.Ушинського:

1. Спокій цілковитий, у крайньому разі зовнішній.
2. Прямота у словах і вчинках.
3. Обдуманість дій.
4. Рішучість.
5. Не говорити про себе без потреби жодного слова.
6. Не гаяти часу несвідомо; робити те, що треба, а не те, що трапиться.
7. Витрачати лише на необхідне, або приємне, а не пристрастями витрачати.
8. Кожного вечора добросовісно звітувати собі про вчинки.
9. Ніколи не хвастатися тим, що було, ні тим, що є, ні тим, що буде.
10. Ніколи не показувати цього».⁶

Автори начального посібника «Воспитание» рекомендують студентам використовувати таку систему методів самовиховання:

- самоінформація;
- самопереконавання;
- самоконтроль;
- самоуправління;
- самонавіювання; аутотренінг тощо.

У чітко сформульованих тезах розкривається зміст і зазначаються шляхи реалізації кожного методу.

⁶ Ушинский К.Д. Сборник сочинений. Т.2 – М., 1952. – С. 27

5.3. Форми самовиховання

До найбільш поширених методів самовиховання учнів загальноосвітніх шкіл належать: 1) самозобов'язання; 2) самозвіт; 3) самоаналіз; 4) самоконтроль; 5) самооцінка.

Самозобов'язання – це перелік добровільно взятих учнем завдань самому собі на певний період часу. Наприклад, учень дає обіцянку батькам, що він буде доглядати за квітами, прибирати своє ліжко, водити молодшого братика в садок тощо. Зобов'язання такого типу записуються в режим дня. З віком зобов'язання учня ускладнюються.

Самозобов'язання визначається як колективне та індивідуальне.

Колективне самозобов'язання може виступати у вигляді спільних зобов'язань, що їх одночасно беруть на себе учні класу (групи), сумлінно виконують частину своєї роботи. Предметом таких зобов'язань повинні бути актуальні на певний час проблеми життя класу: «Не запізнюватися на уроки», «Сумлінно виконувати домашнє завдання», «У нас не списують», «У класі завжди чисто» тощо. Такі зобов'язання мають схвалюватися всіма учнями класу, або абсолютною більшістю, і лише після цього можна вважати, що вони набули сили закону для всього класу. Після виконання одних зобов'язань додаються нові, дещо складніші. Систематична послідовна робота над колективними зобов'язаннями сприяє згуртованості класного колективу, допомагає учням розробити власну систему самовиховання.

Індивідуальне самозобов'язання – це друга форма самозобов'язання в системі самовиховання, коли учень самостійно, або з допомогою чи за рекомендацією вчителів, батьків, друзів бере на себе певні зобов'язання. При цій формі самозобов'язання потрібна особлива допомога учителя, батьків, що стає можливим лише за умови високої міри довіри, доброзичливості, відвертості, яка визначає стосунки вчителів та учнів. За таких умов можна здійснити індивідуальну допомогу вчителя у плануванні учнем самовиховання.

Наприклад, учень переконався, що в нього не вистачає організованості, тому він бере на себе такі зобов'язання:

- не братися одночасно за кілька справ;
- чітко дотримуватися режиму дня;
- не витратити часу даремно;
- завжди виконувати свої обіцянки.

Інший учень наполегливо прагне навчитися володіти собою, тому він самостійно чи з допомогою вчителя розробляє такі зобов'язання:

- не грубити старшим;
- не ображатися через дрібниці;
- не давати волі рукам;
- не опускати руки при невдачах тощо.

Знання програми самозобов'язання та довірлива доброзичлива допомога вчителя – одна з важливих умов ефективної реалізації прийнятої учнем програми.

Самозвіт – це критичний погляд особистості на пройдений шлях за певний період. Цим прийомом користуються регулярно у вигляді особистих самозвітів, звітів перед батьками, учителем, колективом класу. Самозвіт як прийом самовиховання привчає учнів звітувати самому собі та іншим у своїх діях і вчинках, може виступати для ровесників засобом обміну позитивним досвідом. Самозвіт підвищує відповідальність учня за власні справи, привчає відповідати за дії та вчинки. Важливу цінність має звіт учня перед сімейним колективом.

Самоаналіз – це роздуми школяра стосовно власної діяльності та поведінки за час дії самовиховання (що я можу, яка я людина, що я за товариш, що я здійснив так чи не так тощо). Самоаналіз здійснюється після закінчення процесу самовиховання, або його окремих етапів. Бажано всім, хто займається самовихованням, виконувати письмовий самоаналіз, оскільки він навчає дитину розкривати причинно-наслідкові зв'язки у своїх успіхах і невдачах, розвиває самосвідомість і сприяє самопізнанню, складає основу для постановки нових, підвищених до себе зобов'язань. Самоаналіз – це ефективна

форма регулювання особистістю її власної діяльності за конкретних умов оточуючої дійсності.

Самоаналіз є свого роду поглибленим самоспостереженням і самооцінкою власних потреб, емоцій, норм і прав поведінки.

Самоконтроль – це вміння людини стежити за проявом власних почуттів і реакцій, самостійно керувати своєю поведінкою. У самовихованні самоконтроль відіграє роль регулятора власної поведінки. Форми контролю залежно від вікових особливостей – самоперевірка, щоденник, «Куточок школяра» тощо.

Найбільш дійовою формою самоконтролю виявилось самоспостереження – це вираження у словесній формі усвідомлення власних вчинків і переживань. У цьому контексті доречно навести слова психолога Теплова: «Людина, яка нездатна до самоспостереження, не може відповідати за свої вчинки». Очевидно, автор мав на увазі рівень самосвідомості людини.

Самооцінка і самокритика, як правило, здійснюються одночасно і передбачають критичне ставлення до себе, до своїх якостей і стану. Правильна самооцінка – це вміння учня суворо оцінювати власні слова і думки, результати своєї діяльності, поведінки, ставлення до людей, до справи, навчання тощо.

Самооцінка: а) сприяє розвитку в дитини, формує вміння дивитися на себе «збоку»;

б) породжує почуття незадоволення, що підвищує вимогливість до самого себе;

в) виявляє власні об'єктивні критерії оцінювання своїх якостей, вчинків, поведінки (сприяє переборенню як недооцінки, так і переоцінки власних реальних можливостей).

Отже, самооцінка допомагає зважити та оцінити власні можливості, подивитися на себе нібито «збоку», дати об'єктивну оцінку своїх якостей, викликати почуття задоволення або незадоволення своєю поведінкою.

Важливо навчити учня об'єктивно оцінювати себе, власну поведінку, не завищувати і не занижувати свою самооцінку, не переоцінювати себе.

Самовихованню молодших школярів сприяють: приклад старших братів і сестер, батьків, учителя; чітко спланований робочий день учня у школі й дома; справедливий розподіл обов'язків серед членів сім'ї та всього дитячого колективу під час підготовки і святкування визначних дат, педагогічний взірець і прагнення наслідувати його. Крім того, самовиховання активізує й постановку перспективи, яка забезпечує атмосферу радісного очікування.

5.4. Організація самовиховання дітей у сім'ї

Для того, аби процес самовиховання став ефективним, його потрібно систематично підкріплювати не лише в школі, а й дома. Саме в сім'ї учень проводить більшу частину часу, отже, саме в колі рідних його поведінка невимушена. Досвід свідчить, що самовиховання учня стає значно ефективнішим, якщо у ньому беруть участь не лише вчителі, а й батьки.

Зважаючи на викладену вище обставину, вчителі початкових класів та класні керівники повинні пояснити батькам користь самовиховання і залучати їх до організації самовиховання в домашніх умовах. На батьківських зборах та під час індивідуальних зустрічей з батьками вчителям необхідно розкрити сутність самовиховання, його важливу роль у вихованні, домогтися, аби батьки зрозуміли користь від проведення такої роботи з дітьми.

Ще одна важлива деталь організації самовиховання дітей у сім'ї полягає в тому, що батьки повинні знати про самозобов'язання своїх дітей, допомагати, а в разі потреби й контролювати хід виконання ними зобов'язань. Слід виробити єдиний підхід до цієї справи у діяльності школи, учнів і їх батьків.

5.5. Перевиховання

Перевиховання, на відмінну від самовиховання, тлумачиться як вплив на усунення в діях, вчинках, способів життя учнів негативних звичок та схильностей до них вад характеру та поступову заміну їх на позитивні риси і якості.

Процес перевиховання педагогічно занедбаних дітей реалізується паралельно з вихованням і вимагає складних кваліфікованих і тривалих зусиль педагогів. Перевиховання починається з визначення того, яких дітей слід вважати об'єктом перевиховання. Залежно від ступеня розвитку теорії перевиховання склалася така диференціація категорій тих підлітків і дітей молодшого шкільного віку, які підлягають перевихованню:

1. Педагогічно занедбані діти – це ті, за якими немає належного нагляду в сім'ї і з якими погано, або важко впоратися вчителям у школі. Такі діти відстають у навчанні, пропускають уроки, мають низький рівень дисципліни.

2. Важковиховувані діти і підлітки – складніша категорія. Вони також не піддаються загальному впливові учителів і батьків.

3. Неповнолітні правопорушники – діти і підлітки, які перейшли межу дисциплінарних вчинків у школі (прогулювання, непокори учитеλεві, колективу) і вже стали на шлях порушення закону. Однак, у даному контексті слід розрізняти поняття «правопорушення» і «злочин».

4. Неповнолітні злочинці – це учні середніх або старших класів, які вчинили злочин, що карається Карним Кодексом України, та отримали вирок суду.⁷

Методика виховного процесу перевиховання ґрунтується на індивідуальному підході до учня. У практиці перевиховання в системі виховання вчені приходять до єдиних рекомендацій щодо педагогічного впливу на недисциплінованих учнів:

– необхідно з'ясувати причини, джерела недисциплінованості учня;

⁷ Галузинський В.М., Євнух М.Б. Педагогіка. – К., 1996. – С.103, 104.

- встановити контакт з дитиною, привернути її до себе;
- змінити обстановку, у якій перебувають учні, подолати старі стосунки з тими дорослими, товаришами, які негативно впливають на дітей;
- у процесі перевиховання опиратися на позитивні якості у поведінці важко виховуваних дітей, прагнути знайти у їх поведінці щось цінне, добре, потрібне;
- з метою руйнування негативної форми звичної поведінки (лінощі, брехливість, негативізм) необхідно допомогти учневі усвідомити шкідливість власних вчинків, контролювати їх;
- контроль за вихованням позитивних звичок і поведінки з боку вчителя і батьків повинен бути постійним, спочатку частим, супроводжуватися короткою бесідою, підбадьорюванням, похвалою, а потім повністю ці функції мають підпорядкуватися самоконтролю;
- давати цій категорії учнів конкретні завдання, доручення спочатку на короткий термін, а потім поступово ускладнювати їх і визначати на більш тривалий термін;
- у процесі перевиховання необхідно шукати підтримку батьків, сім'ї, адже однією з причин появи важких дітей є помилки і недоліки у сімейному вихованні.

Для усунення недоліків у поведінці важких дітей, особливо для формування у них позитивних якостей, також застосовуються загальні методи виховання: переконання, вимоги колективу, позитивні приклади поведінки оточуючих людей, всі види заохочень і покарань, перспектива тощо.

Однак, іноді доводиться звертатися до методу «вибуху», висувати вимоги у категоричній формі, що має увести учня в несподіваний стан і сприяти виникненню в нього почуття невдоволення від власної поведінки самого себе. При цьому важливо прагнути до того, аби вимоги вчителів підтримувалися учнівським колективом та батьками учнів.

Перевір себе

- Що таке самовиховання?
- Який взаємозв'язок виховання і самовиховання?
- Які основні вимоги-правила до організації самовиховання?
- Яка мета самовиховання студента?
- Яка програма самовиховання К.Д. Ушинського?
- Які найбільш поширені методи самовиховання учнів?
- Що таке самозобов'язання в системі самовиховання?
- Що таке колективне й індивідуальне самозобов'язання?
- Що таке самозвіт? Правила.
- Що таке самооцінка і самокритика? Правила.
- Що таке самоаналіз? Правила.
- Що таке самоконтроль? Правила.
- Самовиховання у сім'ї. Які його завдання і зміст?
- У яких випадках процес самовиховання ефективний?
- Які зовнішні і внутрішні причини спонукають до самовиховання?
- Які стимули до самовиховання?
- Які правила-вимоги до самовиховання?
- Які методи самовиховання студента?
- Що таке перевиховання?
- Які існують методи перевиховання?

Опорний конспект

Самовиховання – систематична і свідома робота особистості над собою, спрямована на вдосконалення і формування позитивних якостей та усунення негативних.

Самозобов'язання – перелік добровільно взятих учнем завдань на певний період часу.

Самоаналіз – поглиблене самоспостереження і самооцінка власних потреб, емоцій, норм і правил поведінки.

Самоконтроль – уміння керувати своєю поведінкою, слідкувати за проявом своїх почуттів і реакцій.

Самооцінка – критичне ставлення до себе, своїх дій, якостей і стану.

Література

1. Ковалев А.Г. Самовоспитание школьников. – М.: «Просвещение», 1967.
2. Рувинский Л.И. Самовоспитание школьников. – М.: «Просвещение», 1968.
3. Теорія і методика виховання в школі. За ред. Г.І.Щукіної. – К.: «Вища школа», 1977.
4. Азаров Ю.П. Искусство воспитывать. – М.: «Просвещение», 1985.
5. Гордин Л.Ю. Поощрение и наказание в воспитании детей. – М.: «Просвещение», 1971.
6. Макаренко А.С. Методика виховання. Твори. - Т.5. – К.: «Радянська школа», 1954:
7. Сухомлинський В.О. Як виховати справжню людину. – Т.2. – К.: «Радянська школа», 1976.
8. Болдырев Н.М. Методика воспитательной работы в школе. – М.: «Просвещение», 1974.
9. Карпенчук С.Г. Теорія і методика виховання. – К.: «Вища школа», 1997.
10. Омеляненко В.Л., Мельничук С.Г., Омеляненко С.В. Педагогіка, Ч. I, II. – Кіровоград, 2004.
11. Фіцула М.М. Педагогіка. – Тернопіль, 1997.

ТЕМА 6. ОРГАНІЗАЦІЯ І ВИХОВАННЯ ДИТЯЧОГО КОЛЕКТИВУ

ЗМІСТ

- 6.1. Сутність дитячого колективу.
 - 6.2. Типи дитячих колективів.
 - 6.3. Основні етапи розвитку дитячого колективу.
 - 6.4. Шляхи створення і згуртування дитячого колективу.
- Перевір себе.
Опорний конспект.
Література.

6.1. Сутність дитячого колективу

Успішна виховна робота в класі неможлива без згуртованого колективу, адже саме через класний колектив відбувається позитивний вплив на відношення учнів до навчальних обов'язків, до суспільно-корисної праці, на формування навичок і звичок у поведінці та успішність.

Досвід свідчить, що під впливом добре організованого і згуртованого колективу учні зростають у моральному, культурному планах, оволодівають організаторськими навичками. В колективі розвивається творча ініціатива, зміцнюється дружба і товаришування, виробляються нові норми поведінки, формується характер учнів тощо.

Здорова громадська думка учнівського колективу, товариська взаємодопомога, критика і самокритика сприяють розвитку громадської активності учнів і формування у них цінних моральних якостей. При наявності згуртованого дитячого колективу вчитель має можливість впливати на учнів не лише безпосередньо, але й опосередковано через дитячий колектив, через їхніх друзів, товаришів. У результаті цього успішно використовується запропонований А.С. Макаренком «принцип паралельної дії». Чим краще згуртований дитячий колектив класу, тим активніше здійснюється паралельний вплив учителя і

громадської думки учнівського колективу. При цих умовах колектив із об'єкта виховання перетворюється в суб'єкт виховання.

Проблема колективу і особистості є однією з досить гострих проблем сучасності і важливих проблем педагогічної науки. Виховання особистості в колективі і через колектив у педагогіці є одним із принципів виховання. Це пояснюється тим, що сучасна дитина входить у суспільство не через один, а через цілу систему колективів, а це сім'я, дошкільні навчально-виховні заклади, школа, різні гуртки, спортивні секції, клуби, дитячі організації і т.п.

Всі вони разом реалізують філософську думку про те, що «лише в колективі індивід одержує засоби, що дають йому можливість для всебічного розвитку своїх задатків». Відомо, що людина стає особистістю у процесі діяльності і спілкування, які відбуваються лише в людському оточенні, у всіх типах колективів і, зокрема, учнівському.

Учителям початкових класів, класним керівникам завжди краще і успішніше працювати з дружнім, згуртованим колективом дітей класу, при цьому він має можливість певну частину виховних функцій делегувати активу та всьому колективу класу, перетворюючи його із об'єкта в суб'єкт виховання.

Колектив – це соціально значима група людей, які об'єднані спільною метою, узгоджено діють у напрямку досягнення означеної мети і мають органи самоврядування. Отже, для дієвого колективу характерні взаємозалежні між собою **певні ознаки: спільна мета, колективна діяльність, наявність органів самоврядування.** А.С.Макаренко наголошував: «Колектив – це соціальний живий організм, що він має органи, що там є повноваження, відповідальність, співвідношення частин, взаємозалежність, а якщо нічого цього немає, то немає і колективу, а є просто юрба або зборище».⁸

Виховання особистості в колективі є вираженням певних закономірностей розвитку суспільства. Лише в колективних

⁸ Макаренко А.С. Твори: В 7-ми т. - Т. 5. - К.: Рад. школа, 1954. - С. 213.

взаєминах створюються умови для соціально-психічного розвитку особистості. Відокремлення людини від інших людей, від соціального середовища – це соціально-психічний вакуум, який стоїть на заваді розвитку окремої людини і певної спільноти взагалі.

Українська народна педагогіка акумулювала тисячолітній досвід народу стосовно місця і ролі колективу у вихованні людини. У колективі вона вбачала живильне джерело всебічного розвитку особистості і передусім соціальну силу, що забезпечує формування її моральних цінностей. У народних прислів'ях зустрічаємо вагомі думки, які підтверджують колективістську психологію українців: «Громада – великий чоловік», «Де дружно, там і хлібно», «Добре там живеться, де гуртом сіється і жнеться», «Громада – це рада, що рішила, так і буде», «У товаристві лад – усяк тому рад» та ін.

Народна педагогіка, вбачаючи у колективі могутню силу виховного впливу на особистість, зосереджувала увагу на тому, аби соціальний колектив виступав джерелом всебічного розвитку кожного його члена, був надійним захисником інтересів, прав особистості. Оскільки характерними рисами менталітету українців були гуманізм, демократизм, не допускалось використання колективу як інструмента «придушення» його членів, розпалювання конфліктів між ними. Лише в тоталітарних суспільних утвореннях дбали про організацію колективів і використання їх як інструмента тиску на особистість, «придушення» її «Я», нівелювання тощо. В умовах розвитку демократичного суспільства будь-які колективи мають формуватися та розвиватися на засадах гуманізму й демократизму. Поява тенденцій нехтування принципом виховання особистості в колективі є проявом нігілізму стосовно закономірностей і досвіду нашого народу в царині соціального і психічного розвитку.

Колектив як соціально діюча система має виконувати певні функції:

1. **Організаторська:** спрямована на об'єднання членів колективу з метою виконання певних завдань.

2. **Виховна:** спрямована на створення оптимальних умов для розумового, морального, фізичного, трудового й естетичного виховання, забезпечує умови для психічного й соціального розвитку особистості.

3. **Стимулююча:** сприяє формуванню морально-ціннісних стимулів діяльності особистості у всіх сферах; регулює поведінку членів колективу, впливає на формування певних якостей особистості – сили волі, гуманізму, працьовитості, совісності, чесності, цілеспрямованості, гідності та ін.

Педагогічні засади формування і розвитку колективу є загальноохоплюючими, тому, говорячи про види колективів, не можна обмежитись лише означенням дитячих колективів. В загальному аспекті функціонування колективів варто визначити такі види колективів: первинний, загальношкільний, виробничий (колектив заводу, фабрики, установи, сільськогосподарського підприємства та ін.), тимчасовий, сімейний.

Первинний колектив об'єднує людей (школярів), які згуртовані в порівняно невелику соціальну групу, члени якої знаходяться в постійних ділових, дружніх, побутових стосунках. Це може бути колектив класу, виробничої бригади на підприємстві, професійної групи в установі, підрозділу у військових об'єднаннях та ін. За кількісним складом первинний колектив має нараховувати приміром 10-15 осіб. Якщо їх більше, то в такій групі створюються мікроколективи, формуються більше групові та міжособистісні стосунки. Коли ж соціальна група нараховує менше 7-8 осіб, вона не є колективом у соціально-педагогічному значенні. Це вже замкнена група друзів і приятелів.

З погляду якісного складу колектив має нараховувати пропорційне співвідношення осіб протилежної статі. Якщо ця педагогічна вимога реалізується в загальноосвітніх закладах, то у виробничих колективах, колективах професійних навчальних закладів вона не дотримується в силу об'єктивних та суб'єктивних причин, що породжує значні труднощі у розвитку колективу, організації міжособистісних стосунків.

Загальношкільні колективи об'єднують всіх учнів певного загальноосвітнього навчально-виховного закладу й педагогічних працівників.

Для роботи вчителя по створенню колективу учнів велике значення має розуміння, що слід розуміти під словом «учнівський колектив», який колектив може бути дійсно засобом виховання учнів і в чому закладається специфіка роботи учителя з колективом учнів на різних рівнях його розвитку.

Дитячий колектив – це об'єднання учнів, згуртованих єдиною суспільно-корисною метою та спільною діяльністю у досягненні цієї мети. Дитячий колектив є частиною українського суспільства.

Слід підкреслити, що дитячий колектив є дійсно діючим колективом класу, школи, якщо його члени об'єднані суспільно-корисною метою, адже іноді зустрічається група дітей, діяльність яких не носить суспільно – корисної мети (група прогульників уроків, крадіжки, курців тощо).

Дитячий колектив має такі ознаки:

1. Мета.

2. Спільна суспільно-корисна діяльність.

3. Органи управління.

Суспільно-корисна діяльність: навчальна, виховна, трудова, суспільно-корисна робота, культурно-масова, спортивно-масова, шефська, екологічна і т. п.

Органи управління – актив класу, школи, учнівський комітет.

Показниками згуртованого дитячого колективу є: єдність суспільно – корисної мети, наявність загальної відповідальності, здорової громадської думки, гарних традицій і захоплюючих перспектив, бадьорий життєрадісний тон, атмосфера довіри, високої вимогливості, товариська взаємодопомога і т. п.

А.С. Макаренко на основі узагальнення багаторічного педагогічного досвіду стверджував: «Якщо є дійсна організація дитячого колективу, то можна творити справжні чудеса» (А.С. Макаренко. Тв. Т. III. – с. 444).

У колективі в його членів у першу чергу формуються такі риси: почуття колективізму, дружби, товаришування, усвідомлення громадських обов'язків, любов до праці, повага до людей праці, наполегливість і відповідальність, чесність, правдивість, людяність, взаємоповага, взаємодопомога, відповідальність тощо.

6.2. Типи дитячих колективів

У структурі дитячих колективів слід розрізняти: 1) первинні колективи; 2) загально-шкільний колектив; 3) тимчасові колективи; 4) колективи дитячих організацій.

Основні форми первинних колективів у школі – це клас, позакласні гуртки, спортивні колективи, гуртки художньої самодіяльності тощо.

Особливість первинного колективу – особистий контакт усіх його членів, постійне ділове і товариське спілкування між ними.

Загально-шкільний колектив – це колектив всього навчально-виховного закладу(школи), складовою частиною якого є клас (первинний колектив).

Школа – це не сума первинних колективів, а єдиний колектив учнів, об'єднаних суспільно-корисною метою і суспільною діяльністю.

Тимчасовий колектив – це учнівські колективи, які створюються тимчасово на певний період: екскурсійні групи, спортивні команди, колектив літніх таборів праці і відпочинку, команда КВК і т. п.

Класний колектив, як первинний колектив школи може зростати і розвиватися лише при умові тісного взаємозв'язку із загальношкільним та іншими первинними колективами школи. Якщо класний колектив прагне ізолюватися від інших шкільних та загальношкільного колективів, він може деградуватися, замкнутися у своїх вузьких, іноді ізольованих інтересах.

Тому – важливо, щоб у школі були встановлені тісні зв'язки між класами, між первинним і загальношкільним колективом.

У шкільній практиці склалися та успішно використовуються такі форми зв'язків між первинними і загальношкільними колективами:

- виконання первинними колективами доручень загальношкільного значення;
- участь у суспільно-корисній праці в школі і поза школою;
- участь в загально-шкільних змаганнях;
- чергування по школі;
- спільна підготовка до свят;
- проведення загально-шкільних ранків, тематичних вечорів, диспутів, конференцій, культпоходів, екскурсій;
- регулярна інформація учнів про життя школи: окремих класів (через стінгазету, радіо, спеціальні вісники, стенди і т. п.);
- шефство старшокласників над молодшими учнями;
- змагання паралельних класів тощо.

Досвідчені вчителі завжди заохочують до участі учнів свого класу в загальношкільних гуртках і масовій роботі в масштабах всієї школи.

Колектив сім'ї. Окреме місце займає сімейний колектив, який об'єднує членів однієї родини. Він складався історично і виступав важливим соціальним утворенням у суспільстві. Оскільки тенденції розвитку української сім'ї характеризувалися багатодітністю, спільністю співжиття в одній родині 2-3 поколінь, сім'я була досить міцним колективом, що забезпечував оптимальні умови для фізичного, психічного і соціального розвитку особистості. Щоб у сім'ї склалися колективістські стосунки, в ній мають бути мати, батько, щонайменше двоє-троє дітей і члени сім'ї старшого покоління. Якщо в сім'ї є лише батько й мати та одна дитина, складаються стосунки на основі парної залежності: батько, мати, дитина, що, у переважній більшості, негативно впливає на виховання дитини. «Єдиність дитини, – писав А.С. Макаренко, – приводить до концентрації неспокою, сліпої любові, страху, паніки. І в той же час у такій сім'ї нема нічого, що могло б у такому ж природному порядку

цьому протистояти. Нема братів і сестер – ні старших, ні молодших, – нема, отже, ні досвіду піклування, ні досвіду гри, любові й допомоги, ні наслідування, ні пошани, нема, нарешті, досвіду розподілу, спільної радості і спільного напруження, – просто нічого нема, навіть сучасного сусідства... Небезпечний шлях виховання єдиної дитини в сім'ї кінець кінцем зводиться до того, що сім'я втрачає якості колективу».

6.3. Основні етапи (стадії) розвитку дитячого колективу

У своєму розвитку кожний колектив проходить певні стадії. Виділення цих стадій в розвитку колективу здійснив вперше А.С. Макаренко на основі аналізу багаторічного досвіду своєї роботи, і це підтвердилося практикою роботи шкільних учителів, які творчо використовували розроблену А.С. Макаренко методику створення дитячого колективу.

Поділ на ці стадії (етапи) є досить умовним, бо між ними нема і не повинно бути різких меж, переходів і критичних моментів, але їх виділення дає можливість звернути особливу увагу на основні моменти в певних етапах.

Виділяють три основні стадії розвитку дитячого колективу, а четверта – це ідеальна стадія.

Перша стадія розвитку учнівського колективу характеризується такими ознаками:

- низьким рівнем організованості і згуртованості;
- нерідко – поганою дисципліною;
- відсутністю активу;
- відсутністю взаємодопомоги.

Напрямки роботи вихователя:

- знайомство з дітьми і вивчення їх;
- уведення єдиних вимог;
- визначення мети і завдань;
- безпосереднє керівництво учнями, контроль за їх діяльністю;

- призначення учнів на ті пости, які не обираються;
- формування в активістів початкових організаторських навичок.

Друга стадія розвитку дитячого колективу характеризується такими ознаками:

- створення активу, що підтримує керівника;
- більшість підкорюється меншості;
- актив пред'являє вимоги до решти учнівського колективу.

Напрямки роботи вихователя:

- подальше вивчення учнів;
- прагнення здійснювати керівництво через актив;
- створення і зміцнення авторитету активістів серед дітей;
- виховання ініціативи в самодіяльності пасивних учнів;
- посилення впливу вчителя і активістів на «важких» учнів;
- постановка конкретних завдань, накреслення перспектив.

Третя стадія розвитку учнівського колективу характеризується такими ознаками:

- меншість підкоряється більшості;
- вирішальний вплив громадської думки;
- діяльність учителя підтримується усім класом;
- кожний діє в інтересах колективу;
- спостерігається усвідомлення поведінки.

Напрямки роботи вихователя:

- накреслення перспективних ліній;
- стимулювання учнів до усвідомлення ними вирішальної ролі громадської думки;
- активізація кожного учня, подолання громадської пасивності окремих учнів;
- розвиток в учнів внутрішніх стимулів свідомої поведінки;
- здійснення своєї роботи через більшість, більшістю голосів;
- розширення прав загальних зборів;
- надання права колективу самостійно вирішувати питання заохочення і покавання, планувати свою роботу;
- поширення групових доручень.

Четверта стадія (ідеальна) розвитку учнівського колективу характеризується такими ознаками:

- вимоги керівника стають вимогами учнів самого до себе;
- вплив всього колективу на учня;
- здійснюється процес самовиховання.

Отже, на цій стадії колектив повністю стає суб'єктом виховання.

Напрямки роботи вихователя:

- постановка більш складних завдань;
- розвиток інтересу до самовиховання;
- педагогічне керівництво процесом самовиховання;
- залучення по черзі кожного учня до самоуправління;
- загальна свідомість й активний вплив всього колективу на кожного свого члена.

Кожна нова стадія розвитку дитячого колективу – це новий ступінь якісного росту відношень, які виникають між його членами, між учнями і вихователями, між окремими колективами учнів. Це і є діалектика розвитку колективу. Багаторічний досвід А.С. Макаренка, а також багатьох шкільних колективів свідчить, що справу виховання дітей бажано розглядати як керівництво розвитком їх колективу.

6.4. Шляхи створення і згуртування дитячого колективу

Розглянемо деякі перевірені на практиці шляхи і форми організації і згуртування дитячого колективу.

1. Педагогічна вимога. Робота кожного вчителя з будь-яким класом завжди повинна починатися з пред'явлення вчителя своїх вимог. Особливо велике значення це має на першій стадії розвитку колективу, коли від першої зустрічі вчителя з класом, від його уміння пред'являти категоричні вимоги багато в чому залежить успіх у всій подальшій роботі.

При цьому необхідно дотримуватися таких позицій:

1. Не слід пред'являти нелогічні, незрозумілі вимоги і такі, які учні виконати не можуть.

2. Не потрібно пред'являти зразу багато вимог.

3. Вимоги повинні бути спрямовані перш за все на те, щоб забезпечити елементарний порядок, організованість.

4. Необхідно домагатися виконання вимог. Наприклад, у деяких школах дітей привчали до таких розроблених вимог:

- приходь до школи в чистому одязі, у чистих черевиках;
- перед входом у школу витри взуття, роздягнись в гардеробі швидко, не затримуй товаришів;
- не тримай нічого зайвого на парті;
- за партою сиди прямо, не розвалюйся і не крутись;
- якщо йдеш відповідати до дошки, візьми щоденник;
- якщо хочеш звернутися до вчителя, підніми праву руку, не відриваючи лікоть від парти;
- домашнє завдання записуй на кожному уроці;
- не запізнюйся на уроки, входити в клас після дзвінка можна лише з дозволу вчителя і т. д.

Можна сформулювати і пояснити учням вимоги поведінки дома, на вулиці, в громадських місцях тощо.

Види вимог та методика їх використання описано в розділі «Загальні методи виховання».

2. Колективна діяльність є основою створення і згуртування дитячого колективу. Тому вчителі початкових класів, класні керівники роботу по створенню і згуртуванню дитячого колективу розпочинають з конкретних і корисних загальних справ, що вимагають колективної і злагодженої роботи вчителя з учнями: обладнання та оформлення класу перед початком навчального року, перед новорічними святами, організація класної бібліотеки, виставка зошитів, малюнків, ручних виробів, праця по самообслуговуванню, збір лікарських рослин, виконання різних видів громадських доручень, чергування в класі, по школі, захоплюючі прогулянки, екскурсії, туристські походи старшокласників, спортивні змагання, колективні ігри, співи, танці, культпоходи класу в кінотеатри, музеї, підготовка до дитячих ранків, вечорів відпочинку, шкільні свята, дитячі ранки, вечори художньої самодіяльності, конкурси,

олімпіади, спартакіади, пошукова діяльність, шефська робота, допомога дитячим садкам в обладнанні ігрових майданчиків – все це залишає в учнів глибокий емоційний слід, глибокі враження і допомагає об'єднати їх у життєрадісний колектив.

Молодші школярі з великим задоволенням включаються в шефську роботу в дитячому садку, з бажанням беруть участь у ремонті книг у бібліотеці, люблять доглядати за квітами в класі і на пришкільних ділянках, у прибиранні класу, зборіві макулатури тощо.

Таким чином, залучення учнів до різноманітних видів діяльності – навчальної, громадської, художньо-естетичної, трудової, ігрової, спортивно-туристичної та ін. дає можливість кожному учню проявляти активність, взяти участь у всіх видах колективної діяльності.

3. Робота з активом. Учителі початкових класів, класні керівники з перших днів роботи у новому класі починають виявляти учнів, у яких найбільше розвинуто вміння об'єднувати навколо себе решту учнів. Учитель виявляє таких учнів у процесі ігрової діяльності, перед початком навчального року, на екскурсіях, прогулянках тощо. Такі учні і є активом класного колективу.

Актив – це ті учні, які першими відгукуються на заклик вчителя, проявляють ініціативу у різних видах діяльності, як правило, це діяльні діти, у них краще розвинені організаційні навички. До класного активу входять старости класу, члени різних комісій (санітарної, навчальної, культурно-масової, шефської), а також представники дитячих організацій (якщо вони є у школі). До активу включаються також учні, які акуратно і з задоволенням виконують тимчасові доручення.

На нарадах активу обговорюються питання проведення дитячих ранків, екскурсій, прогулянок, різних видів змагань, даються доручення окремим активістам.

Систематична робота з активом допомагає вчителю підготувати в класі добрих помічників і полегшує його виховну роботу. В особі активу він знаходить серйозну опору для виховного впливу на весь класний колектив. Особливо важливо

створювати актив класу на початку II стадії розвитку дитячого колективу.

4. Принцип паралельної дії. У становленні колективу, у перетворенні його з об'єкта в суб'єкт виховання значну роль відіграє використання вчителем принципу паралельної дії. Учителі досить часто використовують прямий педагогічний вплив: роблять учневі зауваження, виражають задоволення, бесіду на одинці тощо. У багатьох випадках це не лише допускається, а й необхідно. Але прямий педагогічний вплив ставить учня в залежність лише від учителя, не використовуючи впливові сили колективу класу.

Тому там, де створено дієвий дружній колектив класу, кращий результат дає застосування вчителем принципу паралельної дії, при якому вчитель впливає на колектив і тим самим на окремого учня.

А.С. Макаренко описує такий факт. Учень Петренко запізнювався на роботу. А.С. Макаренко зробив йому одне, друге зауваження, але він продовжував запізнюватися. Після роздумів А.С. Макаренко зробив зауваження всьому колективу загону, сказавши, що у загоні нема порядку, бо їх член нерідко запізнюється на роботу. Зроблене зауваження всьому колективу активізувало колектив на оцінку цього факту, колектив загону провів відповідну роботу зі своїм членом, який після цього перестав запізнюватися.

Отже, принцип правильної дії полягає в тому, що вимоги до учня і вплив на нього здійснюється не безпосередньо учителем, а через первинний колектив.

Розроблений А.С. Макаренко і перевірений на практиці принцип паралельної дії успішно здійснюється на другому етапі розвитку колективу. Але найбільший ефект використання цього принципу ми одержуємо на третьому етапі, колектив на учня здійснює не лише актив, а й громадська думка всього колективу.

5. Перспектива. Постановка перед учнями захоплюючих перспектив відіграє важливу роль у становленні і розвитку дитячого колективу.

Перспектива – це цікава і радісна подія, до досягнення якого прагнуть всі члени колективу, за здійснення якого вони

мобілізують свої зусилля і боротьбу. Колективні перспективи стимулюють в учнів загальне піднесення, робить їх діяльність більш змістовною. Відсутність в класі цікавих і захоплюючих перспектив, одноманітність і нудьга негативно впливають на життя і діяльність учнівського колективу. Тому перед учнями стоїть завдання своєчасно підставити колективу перспективу як завтрашню радість і після її реалізації підставити нову, більш захоплюючу перспективу.

Види перспектив:

1. Близька перспектива: цікава прогулянка, екскурсія, відвідування музею, картинної галереї, театру, цирку, концерту, підготовка до дитячого ранку, вечора тощо.

2. Середня перспектива: проведення дитячого ранку, вечора, спортивного змагання, шкільного свята, фото разом з учителем, свято букваря, концерт для батьків, обладнання класу, шефство над молодшими учнями...

3. Далека перспектива: вибір професії, перспектива особистого зростання, зв'язок особистих планів з майбутнім своєї держави і т. п.

Зміст, форми і методи перспектив подано в розділі «Загальні методи виховання».

6. Гра – одна із видів діяльності, у якій відбувається згуртування і розвиток дитячого колективу, вона займає провідне місце в житті молодших школярів. Цінність ігрової діяльності полягає в тому, що в ході гри учні часто переборюють труднощі, вчаться керувати своєю поведінкою, формується сміливість, воля, наполегливість, для учнів вона часто стає школою життя, школою праці і спілкування дітей у колективі ровесників. Гра сприяє зміцненню почуття колективізму, розвиває ініціативу і самостійність, є чудовою школою організації колективного життя учнів, формування колективістських якостей.

У початкових класах особливе місце у створенні дитячого колективу належить рольовим творчим іграм. Для цього потрібно, щоб учитель початкових класів, класний керівник мали великий запас різноманітних ігор і застосовував їх відповідно до

вікових особливостей учнів, а також використовувати ігри, запропонованими безпосередньо самими учнями.

Роль і місце гри як засобу виховання розкрито в розділі «Загальні методи виховання».

7. Змагання у первинних і загально-шкільних колективах відіграє неабияку роль у становленні і розвитку дитячих колективів. Змагання розглядається також і як метод виховання (Див. «Загальні методи виховання»). Змагання формує ряд позитивних якостей як первинного колективу, так і окремої особистості, допомагає виявити кращих учнів у певних видах діяльності. Важливим елементом колективного змагання є активна участь учнів у громадському житті, в спортивній культурно-масовій діяльності тощо.

Учні у процесі організації змагань нерідко беруть зобов'язання, пов'язані з виконанням трудових доручень: краще чергування в класі, школі, збереження шкільного майна, збір книг для дитячого садка, сільської школи, підтримання чистоти і порядку в класі, конкурси на кращого читця, огляди зошитів, малюнків, ручних виробів, спортивні змагання і т. п.

Усі ці види змагання впливають на розвиток дитячого колективу. Результати змагання бажано підводити в кінці тижня, або за інший період з урахуванням виду змагань. Бажано організувати змагання між паралельними класами.

8. Навчальна діяльність учнів відіграє значну роль у розвитку учнівського колективу, адже більшу частину щоденного шкільного життя діти проводять на уроках як основної форми організації навчальної діяльності учнів. Тому вчителі, класні керівники повинні уміти використати великий виховний потенціал змісту навчального матеріалу, самого процесу організації навчальної діяльності, реалізуючи три його основні функції: освітню, розвивальну і виховну.

У процесі навчальної діяльності вчитель має можливість використати всі вище перераховані нами шляхи згуртування дитячого колективу: педагогічні вимоги, принцип паралельної дії, перспективу, змагання, традиції, спільну працю, ігрову діяльність, позакласну, гурткову та інші види діяльності.

Великі виховні можливості щодо розвитку дитячого колективу можуть відігравати сучасні педагогічні інноваційні технології навчання, зокрема інтерактивні. Відомо, що суть інтерактивного навчання полягає в тому, що навчальний процес відбувається за умови постійної, активної взаємодії всіх учнів, це співнавчання, взаємонавчання, де учитель та учні є рівноправними, рівнозначними суб'єктами навчання. Під час інтерактивного навчання учні вчаться бути демократичними, вчаться співпрацювати, спілкуватися з іншими дітьми, створювати атмосферу співробітництва, взаємодії, взаємодопомоги тощо. Значним потенціалом, можливостями становлення та розвитку дитячого колективу володіють такі форми інтерактивних занять, як: робота в парах, акваріум, обговорення проблем у загальному колі, мікрофон, мозковий штурм, імітаційні ігри, громадські слухання, дискусія, КВК, дискусія в стилі телевізійного ток-шоу тощо.

9. Традиції – це гарний звичай, позитивний досвід діяльності, який закріплюється в житті колективу. Традицією стають корисні справи класного колективу, якщо вони повторюються і стають звичаєм, переходять у звичку. В українського народу є багато традицій, які урочисто відзначаються.

Традиції є загальношкільні і класні. Загальношкільні, які склалися у багатьох школах, наприклад «Перший дзвінок», «Останній дзвінок», «За честь школи», «Новорічні і різдвяні свята», «Свято урожаю» в сільських школах, «Зустріч весни», «Птахи прилетіли», «День села», «День міста», різноманітні художні, спортивно-масові конкурси, олімпіади, виставки ручних робіт, учнівські фотовиставки, літопис школи окремих класів, дитячі ранки і вечори, присвячені датам визначених подій, днів народження визначних діячів науки, культури, мистецтва, літератури, новорічні ранки, вечори, традиційні зустрічі з випускниками, трудові традиції, шефство старшокласників тощо.

Важливо, щоб первинні колективи (класи) були залучені і брали активну участь у підготовці і проведенні всіх загальношкільних традицій. Організатори таких заходів повинні

продумати роль і місце кожного класу у плануванні та реалізації плану проведення традиційних заходів.

У первинних колективах склалась певна система традицій: свято букваря, прощання з букварем, новорічні ранки, вітання однокласників з днем народження, відзначення історичних дат, прогулянки, екскурсії, шефство над дитячими садками, лікарнями, учасникам війни, людьми похилого віку, проводяться спортивні змагання, класні виставки, шахові – шашкові турніри, інсценівки, готування інформації, обговорення кінофільмів, радіо-, телепередач, традиції надання допомоги невстигаючим учням, збір матеріалу присвяченим визначним особам, датам і т. п.

Бажано, щоб у кожному класі формувалися традиції поведінки в суспільстві, вироблення навичок точності, акуратності організованості, формування традиції: «У нас не списують», «У нас не запізнюються», «Ми допомагаємо один одному» і т.п.

Впроваджуючи корисні традиції, необхідно разом з цим викоринювати шкідливі звички (підказки, списування, кругова порука тощо).

Важливо, щоб учні самі проявляли ініціативу і підтримували традиції, щоб їх підтримували всі вчителі школи, а також і батьки учнів.

Проведення будь-яких традиційних заходів вимагає від їх організаторів постановки перспектив (близьких, середніх) як очікування завтрашньої радості, задоволення, а також активної участі учнів у їх підготовці і проведенні.

Вчителям слід пам'ятати слова вітчизняного педагога К.Д. Ушинського про те, що дитина живе від свята до свята, тому вчителі, школа, сім'я повинні дбати про те, щоб таких свят у житті дитини було якомога більше, а найбільш яскраві, цінні набули статусу традицій.

Досвід свідчить, що організація і згуртування дитячого колективу – справа складна і кропітка, але після того, як колектив у класі створено, він стає дійовим чинником виховання. Він дає можливість вчителю початкових класів, класному керівникові та вчителям з інших навчальних предметів спиратися на силу

громадської думки та організувати будь-які види суспільно-корисної і, зокрема, навчальної діяльності.

Важливе завдання – забезпечити неперервне зростання колективу. Зупинка в розвитку колективу веде до його розпаду, а рух вперед – закон розвитку і життя будь-якого колективу.

Перевір себе

1. Що таке дитячий колектив?
2. Що таке первинний колектив?
3. Що таке загальношкільний колектив?
4. Які є типи учнівських колективів?
5. Що таке тимчасовий колектив?
6. Які основні етапи розвитку колективу?
7. Які ознаки і напрямки роботи на першій стадії?
8. Які ознаки і напрямки роботи на другій стадії?
9. Які ознаки і напрямки роботи на третій стадії?
10. Які ознаки і напрямки роботи на четвертій стадії?
11. Які шляхи створення і згуртування дитячого колективу? Перерахувати і охарактеризувати кожний з них.
12. Що таке принцип паралельної дії в роботі з колективом? Приклади.
13. Що таке перспектива в роботі з колективом? Види перспектив? Приклади.
14. Які народно-педагогічні традиції виховання?

Опорний конспект

Дитячий колектив – це об'єднання учнів, згуртованих єдиною суспільно-корисною метою та спільною діяльністю у досягненні цієї мети. Дитячий колектив є частиною українського суспільства.

Ознаки колективу: мета, спільна суспільно-корисна діяльність, органи управління. Суспільно-корисна діяльність: навчальна, виховна, трудова, суспільно-корисна робота,

культурно-масова, спортивно-масова, шефська, екологічна тощо. Органи управління – актив класу, школи, учнівський комітет.

Типи дитячих колективів:

- 1) первинні колективи;
- 2) загальношкільний колектив;
- 3) тимчасові колективи;
- 4) колективи дитячих організацій.

Тимчасовий колектив: учнівські колективи, які створюються тимчасово на певний період: екскурсійні групи, спортивні команди, колектив літніх таборів праці і відпочинку, команда КВК і т. п.

Основні шляхи створення і згуртування дитячого колективу:

1. Педагогічна вимога.
2. Колективна діяльність.
3. Робота з активом.
4. Принцип паралельної дії.
5. Перспектива.
6. Гра.
7. Змагання.
8. Традиції.
9. Навчальна діяльність.

Література

1. Бойко В.В., Ковалев А.Г. Социально-психологический климат коллектива и личность. – М.: Мысль, 1983.
2. Іванов І.П. Виховання колективістів // Педагогічний пошук. – К.: Рад. школа, 1989.
3. Караковский В.А. Пути формирования ученического коллектива. – М.: Педагогика, 1978.
4. Красовицький М. Проблеми дитячого колективу в аспекті гуманізації школи // Рідна школа. – 1995. – № 2-3.
5. Макаренко А.С. Методика організації виховного процесу // Вибрані твори: В 7-ми т. – Т. 5. – К.: Рад. школа, 1954.

6. Макаренко А.С. Проблеми шкільного виховання // Вибрані твори: В 7-ми т. – Т. 5. – К.: Рад. школа, 1954.
7. Новикова Л.И. Педагогика детского коллектива. – М.: Педагогика, 1978.
8. Сухомлинський В.О. Методика виховання колективу // Вибрані твори: В 5-ти т. – Т. I. – К.: Рад. школа, 1976.
9. Омеляненко В.Л., Мельничук С.Г., Омеляненко С.В. Педагогіка, Ч. I, II. – Кіровоград, 2004.
10. Болдырев Н. М. Классный руководитель. – М.: «Просвещение», 1971.
11. Карпенчук С. Г. Теорія і методика виховання. – К., «Вища школа», 1997.
12. Ярмаченко М.Д. Педагогіка. – К.: Вища школа, 1986. – 542 с.

ТЕМА 7. РОБОТА ВЧИТЕЛЯ З БАТЬКАМИ УЧНІВ

ЗМІСТ

- 7.1. Мета і завдання роботи.
 - 7.2. Вимоги до батьків.
 - 7.3. Основні форми роботи вчителя з батьками (індивідуальні та групові).
 - 7.4. Відвідування сім'ї учнів.
 - 7.5. Запрошення батьків до школи.
 - 7.6. Листування з батьками учнів.
 - 7.7. Класні батьківські збори.
 - 7.8. Консультації. Вечори запитань і відповідей.
 - 7.9. Бесіди і лекції для батьків.
 - 7.10. Конференції по обміну досвідом виховання дітей.
 - 7.11. Ознайомлення батьків з педагогічною літературою.
 - 7.12. Робота з активом батьків.
 - 7.13. Основні народно-педагогічні традиції сімейного виховання.
- Перевір себе.
Опорний конспект.
Література.

7.1. Мета і завдання роботи

Успіх виховної діяльності вчителя початкових класів і класного керівника значною мірою залежить від тісної співпраці їх з батьками та з громадською діяльністю. Вчителі початкових класів завжди підтримують постійний зв'язок з батьками, а починаючи з V класу, цей зв'язок здійснюється через класних керівників. Досвід свідчить, що найбільш тісні зв'язки вчителя з батьками здійснюються в початкових класах, в середніх і старших вони дещо послаблюються, тому класні керівники намагаються активізувати ці зв'язки.

Зв'язок між учителем початкових класів, класних керівників з батьками потрібен перш за все для забезпечення єдності

виховних впливів на учнів з боку школи і сім'ї, для ознайомлення з вимогами школи, для того, аби домовитися про методи і прийоми виховних впливів на учнів.

В організації роботи з батьками вчитель може посилатися на Закон України щодо обов'язків батьків по вихованню дітей.

У статті 51 Конституції України відзначаються, що «Батьки зобов'язані утримувати дітей до їх повноліття. Повнолітні діти повинні піклуватися про своїх непрацездатних батьків. Сім'я, дитинство і батьківство охороняється державою».

У статті 59 Закону України «Про освіту» про відповідальність батьків за розвиток дитини зазначається:

1. Виховання в сім'ї є першоосновою розвитку дитини як особистості.

2. На кожного з батьків покладається однакова відповідальність за виховання, навчання і розвиток дитини.

3. Батьки та особи, які їх змінюють зобов'язані:

- постійно дбати про фізичне здоров'я, психічний стан дітей, створювати належні умови для розвитку їх природних здібностей;
- поважати гідність дитини, виховувати працелюбність, почуття доброти, милосердя, шанобливе ставлення до державної і рідної мови, сім'ї, старших за віком, до народних традицій та звичаїв;
- виховувати повагу до національних, історичних, культурних цінностей українського та інших народів, дбайливе ставлення до історико-культурного надбання та навколишнього природного середовища, любов до своєї країни;
- сприяти здобуттю дітьми освіти у закладах освіти або забезпечувати повноцінну домашню освіту відповідно до вимог щодо її змісту, рівня та обсягу;
- виховувати повагу до законів, прав, основних свобод людини.

Більшість батьків добре розуміють ці державні вимоги та підтримують вимоги школи, вірно виховують своїх дітей і

надають значну допомогу школам у їх складній і багатогранній роботі по вихованню дітей.

Поряд з цим є і такі батьки, які ігнорують вимоги школи, мають свою особисту лінію, свій стиль спілкування з дітьми, який вступає у протиріччя з порадами школи. Окремі батьки балують своїх дітей, усувають від будь-яких домашніх обов'язків і т.п.

Учитель початкових класів, класний керівник, помітивши ці та інші недоліки, покликані пояснити батькам шкідливість таких підходів.

Учителі і батьки повинні усвідомлювати важливість активної співпраці школи та батьків у вихованні дітей і прагнути здійснити цей процес надзвичайно ефективно.

З цього приводу В.О. Сухомлинський в книзі «Як виховувати справжню людину» писав, що треба виховувати так, щоб дитина додому приносила радощі батькам; що на цьому повинна триматися школа; не можна допускати, щоб дитина приносила батькам лише неприємності зі школи. Тому вчитель повинен слідкувати за тим, щоб у початкових класах не з'являлися погані діти, щоб у матері не з'являлося жорстоке серце, а у дитини не згасло бажання бути добрим. Він прагнув створити умови, щоб школа була школою радості для дітей, школою творчості для вчителя і школою спокою для батьків.

Великою причиною невдач у сімейному вихованні можна пояснити недостатньо педагогічною освіченістю батьків та відсутністю у них необхідного досвіду виховання дітей. Допомогти батькам знайти педагогічно вірні шляхи у вихованні дітей – завдання школи і вчителів початкових класів, класних керівників.

Відомо, що більшу частину дня учні проводять за межами школи – в сім'ї, на подвір'ї, селі, на вулиці. Крім того приблизно 150 днів протягом року вони повністю вільні від навчальних занять. Тому досить важливо залучати всіх батьків і по можливості громадськість до виховання школярів у поза навчальний час, забезпечити узгодженість вимог школи та допомоги у цій справі батькам.

У практиці роботи школи, вчителів початкових класів та класних керівників склалися і в більшості випадків успішно використовуються різноманітні форми їх спільної роботи за батьками.

Для того, щоб робота з батьками дала найкращий ефект, необхідно використовувати різні форми зв'язку з ними, а не обмежуватися лише зустрічами при проведенні батьківських зборів у кінці семестру і викликами батьків до школи, діти яких порушують дисципліну та мають незадовільні оцінки.

При організації цієї роботи бажано пам'ятати, що від характеру стосунків вчителя з учнями, з батьками залежить настрої дитини, її успіхи в навчанні і вихованні. Всю цю роботу вчителі здійснюють у тісному взаємозв'язку з батьківським комітетом класу.

7.2. Вимоги до батьків

Оскільки виховання є головною сферою діяльності старших поколінь, то до батьків обставини життя ставлять вельми вагомі соціально-психологічні і педагогічні вимоги. Назвемо деякі з них: почуття високої відповідальності перед людьми за виховання дітей в ім'я майбутнього; фізичне здоров'я батьків, що має забезпечити народження потомства і створити достойні умови для розвитку і виховання дітей; генетична грамотність; достатня психолого-педагогічна культура; любов до дітей; володіння справжнім авторитетом; знання надбань народної педагогіки у вихованні дітей; створення в сім'ї умов для всебічного розвитку особистості; здатність формувати у сім'ї культ матері і батька; добре розвинені почуття материнства.

Передусім важливою якістю батьків і зокрема матері є розвинені почуття материнства. Без цього не відбудеться справжня сім'я, не відбудеться соціально-психологічне багатство дитини.

Суттєву роль у виховній роботі батьків відіграє батьківський авторитет, який, за висловом А.С. Макаренка,

включає в себе «все батьківське і материнське життя – роботу, думку, звички, почуття, прагнення».⁹

Авторитет (лат. *autoritas* – влада, вплив) – це відмінні особливості окремої особи, групи чи організації, завдяки яким вони заслуговують довір'я і можуть в силу цього здійснювати вплив на погляди і поведінку інших людей в будь-якій галузі життя.

А.С. Макаренко приділяв значну увагу місцю і ролі батьківського авторитету в сімейному вихованні дітей. Адже діти ще не мають достатнього соціального досвіду, відбувається активний процес успадкування, і прояви авторитету батька та матері можуть позитивно чи негативно впливати на збагачення дітей їхнім соціальним досвідом.

Виділяють два види авторитету: **істинний** (справжній) і **фальшивий**.

Істинний авторитет включає все гаму красивого життя батьків. Він об'єднує такі особливості їх поведінки:

1. **Авторитет любові до дітей** передбачає здатність творити духовне тепло, радість. «Праця любові, – писав В.О. Сухомлинський, – це і є свідоме прагнення до того, щоб в дітях утвердить самого себе, продовжить у них своє духовне багатство. Якщо ви по-справжньому любите своїх дітей, якщо віддані і вірні їм, ваша любов до дружини з роками не лише не слабшає, але стає більш глибокою і єдиною. Любов – ніжне, тендітне, вередливе дитя мужності. Продовжувати себе у своїх дітях – це значить бути мужнім у любові».¹⁰

2. **Авторитет знання** передбачає обізнаність батьків з особливостями фізичного і соціально-психічного розвитку дитини, її повсякденними успіхами і труднощами у навчанні, знання інтересів та уподобань, кола друзів, товаришів.

3. **Авторитет допомоги** має проявлятися не у поспішному виконанні за дитину її обов'язків у сфері праці, навчання, а в методичній пораді: як доцільніше виконати те чи інше завдання,

⁹ Макаренко А.С. Твори: В 7-ми т. - Т. 4. - К.: Рад. школа, 1954. - С. 146.

¹⁰ Сухомлинський В.О. Ми продовжуємо себе в дітях. - К.: Рад. школа. 1972. - С. 18.

у створенні сприятливих ситуацій для подолання труднощів. Адже лише в самотійній наполегливій діяльності відбувається активний розвиток особистості. Виконання за дитину її обов'язків ослаблює, збіднює особистість.

4. Авторитет вимогливості передбачає достатній і об'єктивний контроль з боку матері і батька за ретельним виконанням дочкою чи сином своїх обов'язків, доручень у всіх сферах діяльності. Якщо це робиться систематично, в дитини поступово формуються звички відповідальності за виконання обов'язків і доручень.

5. Авторитет правди ґрунтується на загальнолюдській моральній нормі: «Не бреші». Лише правда у взаєминах батька з матір'ю, з дітьми, іншими членами сім'ї найвище поціновується дітьми. Брехні приховати не можна. Рано чи пізно брехня стає видимою, приносить дитині страждання і розчарування у тих, хто виявився автором неправди.

6. Авторитет поваги ґрунтується на гуманістичній сутності виховання. Маленька дитина – це не лише біологічна істота, а Людина, Особистість. Вона перебуває на шляху активного розвитку, у неї ще мало соціального досвіду, знань, вона вступає у взаємини з іншими людьми (старшими, молодшими), припускається помилок. Але її треба поважати за найбільшу цінність: вона – Людина.

Поряд з проявами справжнього авторитету у поведінці батьків нерідко зустрічаються прояви, за словами А.С. Макаренка, так званого фальшивого авторитету: авторитет фальшивої, удаваної любові, авторитет відстані між батьком чи матір'ю і дитиною, авторитет чванства, авторитет педантизму, авторитет резонерства, авторитет безмірної доброти і вседозволеності, авторитет фальшивої дружби, взаємини «на коротку ногу», авторитет підкупу, авторитет подавлення, деспотичної реакції на будь-які відхилення дитини від норми поведінки.

Батьки, які прагнуть до піднесення педагогічної культури, мають постійно аналізувати свої дії, критично ставитись до

проявів фальшивого авторитету і витіснити їх з власної поведінки.

У системі сімейного виховання варто дотримуватися певних правил. Ось окремі з них:

1. Люби свою дитину! Радій її присутності, сприймай її такою, якою вона є, не ображай її, не принижуй, не підривай її впевненості в собі, не піддавай її несправедливому покаранню, не відмовляй їй у твоїй довірі, дай їй привід любити тебе.
2. Постійно вдавайся до похвали дитини за її правильні вчинки. Цим ти спонукуєш її до активної дії. Пам'ятай: «Боги і діти живуть там, де їх хвалять».
3. Охороняй свою дитину від негативних фізичних і моральних впливів.
4. Створи у сім'ї моральний затишок. Хай сімейне вогнище буде джерелом спокою, радощів, поваги, справедливості і захищеності.
5. Будь для своєї дитини взірцем поведінки, добродійності.
6. Підтримуй ширі родинні зв'язки з бабусями і дідусями, іншими родичами, друзями. Включай дитину у процес родинної єдності.
7. Не забувай, що діти люблять гратися. Віднаходь час для організації цікавих ігор з дітьми.
8. Залучай дитину до посильної праці разом з дорослими.
9. Створи умови, аби дитина набувала життєвого досвіду, долала певні труднощі.
10. Чекай від дитини тільки таких думок, суджень та оцінок, на які вона спроможна залежно від рівня розвитку, соціального досвіду.
11. Привчай дитину до толерантності, культури спілкування з ровесниками, старшими і молодшими.
12. Залучай дитину, як повноцінного члена сімейного колективу, до розв'язання побутових та економічних задач, що виникають у сім'ї.
13. Не виконуй за дитину будь-яких завдань, з якими вона може справлятися самостійно.

14. Домагайся єдності вимог до дитини з боку усіх членів сім'ї.
15. Наполегливо працюй над формуванням у дитини почуття гуманізму і милосердя у ставленні до людей і всього довкілля.
16. Постійно залучай дитину до різноманітних видів діяльності.

7.3. Основні форми роботи вчителя з батьками (індивідуальні та групові)

Розглянемо найбільш поширені форми роботи школи з батьками. Всі їх умовно можна поділити на три групи: індивідуальні, групові і колективні.

1. **Індивідуальні форми**: відвідування батьків школярів, запрошення батьків до школи, листування з батьками, педагогічні консультації.

2. **Групові**: лекції, вечори запитання і відповідей, читацькі конференції, педагогічні читання.

3. **Колективні**: батьківські збори (класу, школи); підсумки навчально-виховної роботи за певний період, виставка робіт учнів, творчі звіти.

7.4. Відвідування сім'ї учнів

Відвідування сім'ї учнів – найбільш розповсюджена та ефективна форма індивідуальної роботи з батьками. Вчитель заздалегідь планує цей вид роботи: графік відвідування, дні консультацій.

Досить ефективною формою забезпечення оптимальних умов співдружності сім'ї та школи є відвідування сім'ї школяра. Класний керівник має змогу ознайомитися з соціально-економічними умовами виховання дитини в сім'ї, зрозуміти психолого-педагогічний клімат в сімейному колективі, дати поради батькам щодо забезпечення сприятливих умов для

навчальної діяльності учня, інформувати батьків про успішність і поведінку вихованця у школі та ін.

Учитель початкових класів, одержавши список учнів 1 класу мікрорайону, завчасно, у квітні – травні знайомиться з батьками, а якщо діти перебувають в дитячому садку – відвідують його, знайомлячись з усіма даними про дітей. Мета першого відвідування – попереднє ознайомлення з домашніми умовами життя, з побутом учня: склад сім'ї, місце роботи, професії батьків, готовність дитини до школи, інтереси, нахили, стан здоров'я, загальний культурний рівень, стиль взаємин у сім'ї, бесіда з батьками про важливість навчання і виховання в школі тощо.

У кінці бесіди вчитель запрошує батьків на збори 28 – 30 серпня.

Бажано вести щоденник зустрічей, відводячи для кожного учня 2–3 сторінки, але запис даних вчитель здійснює не в присутності батьків, а вдома.

Використовуючи цю форму роботи з батьками, вчитель повинен дотримуватись ряду вимог.

Класний керівник періодично може запрошувати батьків до школи з – метою інформування їх про успіхи школяра у навчанні та поведінці, приносячи цим самим радість матері і батькові, усій сім'ї, ознайомлення з умовами навчання, знайомства з учителями, які працюють в даному класі, з'ясування можливих причин, які ведуть до появи певних труднощів у діяльності дитини безпосередньо в школі, прийняття спільних рішень щодо дій учителів і батьків, скерованих на утвердження позитивних проявів у розвитку і діяльності учня, надання допомоги у подоланні труднощів.

Плануючи роботу з батьками, вчитель повинен враховувати особливості, у яких виховується дитина: це сім'я, у якій виховується одна дитина, де виховується нерідна дитина, де батьки зловживають алкоголем, наркотиками, сім'я, у яких формується дитина споживач, сім'я з низьким рівнем громадських інтересів і негативним відношенням до виховання дітей, сім'ї з суворою дисципліною, сім'ї, у яких батьків не можна застати вдома і т.п.

7.5. Запрошення батьків до школи

Вчителі не завжди мають можливість відвідати батьків учнів, тому батьки нерідко запрошуються до школи для бесіди щодо виховання і навчання учнів. Такі зустрічі дозволяють спільно вирішити ці проблеми. Мета таких зустрічей може бути різною:

- 1) з'ясування умов життя та кола обов'язків дітей у сім'ї;
- 2) обговорення конкретних випадків поведінки учнів;
- 3) накреслення спільних шляхів усунення недоліків у навчальній діяльності, праці і повсякденному житті;
- 4) поради про раціональні способи виконання домашніх завдань;
- 5) поради щодо організації позакласного читання;
- 6) поради по залученню дітей до побутової праці;
- 7) інформація батькам про успіхи в навчанні і поведінці;
- 8) поради щодо створення умов для розвитку творчих задатків дітей у будь-якій галузі;
- 9) поради щодо необхідності режиму дня для дітей і т.п.

Запрошуючи батьків, слід пам'ятати, що вони потребують кваліфікованої поради, товариської допомоги, а не нотацій і дорікань. Значно більше принесе користі спокійна, ділова бесіда про розумні заходи впливу на учня, ніж дорікання і скарги на нього.

Бажано в школах регулярно проводити для батьків «дні відкритих дверей», або батьківські дні, коли батьки можуть прийти до школи і поговорити про успішність і поведінку своїх дітей, одержати певні поради щодо режиму дня, ознайомлення з педагогічною літературою тощо.

У багатьох школах є «Куточок батьків», де можна прочитати корисні статті з педагогічних журналів, ознайомитися з «Пам'ятками для батьків» і т.п.

Зустрічі вчителів початкових класів, класних керівників з батьками дають можливість встановити більш тісний контакт між школою і батьками та своєчасно вжити заходів для попередження недоліків у навчанні і вихованні.

Для спілкування з батьками безпосередньо в школі треба обирати вільний час для батьків і класного керівника, щоб не проводити бесіду поспіхом. Щоб розмова була довірливою, її варто проводити без присутності сторонніх осіб і навіть самої дитини. І навіть місце проведення має позитивно вплинути на зміст і результати спілкування. Це може бути окрема кімната із зручними меблями, класна кімната, в якій навчається учень, але ні в якому разі не коридор, вестибюль, учительська, інші місця, де можуть бути сторонні спостерігачі, подразники.

7.6. Листування з батьками учнів

Ця форма зв'язку з батьками у більшості випадків практикується у сільських школах, де нерідко батьки живуть на значній відстані від школи і підтримувати з ними безпосередній зв'язок дуже важко. Але і в міських школах переписка допомагає вчителям і батькам учнів у налагодженні спільної роботи щодо навчання і виховання дітей. Для листування з батьками використовується учнівський щоденник, у якому вчителі роблять короткі записи про ставлення учнів до навчання, дотримання правил поведінки тощо. Батьки продивляються і підписують щоденник.

Приводом для листа не може бути погана поведінка вихованця, якась випадковість. Тут теж має бути певна система. Класний керівник періодично надсилає батькам листа, в якому розповідає про успіхи школяра у навчанні, старанність, дбайливість та відповідальність за певні доручення. Можна повідомити також про певні труднощі, з якими зустрічається їхня дитина, виказати бажання зустрітися, щоб допомогти школяреві. Одночасно варто висловити щиру подяку за хороше виховання дочки чи сина. Такий лист треба передавати батькам через їх дитину, попередньо познайомивши школяра зі змістом листа.

Таке листування позитивно впливає на налагодження добрих взаємин класного керівника з батьками, піднесення авторитету як батьків, так і вчителів, а також на інших учнів у

класі. Вони чекають таких листів і звертаються до класного керівника із запитанням: «А моїм батькам ви напишете такого листа, як написали батькам Сергійка?» «Бачу, – відповідає класний керівник, – що у тебе справи поліпшуються, і я радий буду надіслати листа і твоїм батькам». Вимальовуються певні перспективні лінії, які стимулюють позитивну діяльність школярів і сприяють створенню взаємин довіри і поваги між класним керівником та сім'ями вихованців.

7.7. Класні батьківські збори

Класні батьківські збори – це найбільш поширена форма роботи вчителя з батьками учнів. Збори батьків проводяться на початку навчального року і в кінці семестру, а також перед початком осінніх, зимових і весняних канікул з метою ознайомлення батьків із завданнями і станом навчально-виховної роботи в класі. В разі потреби збори батьків можуть бути проведені у будь-який зручний для батьків час. На них розглядаються найважливіші питання навчання і виховання дітей в школі та вдома.

Нерідко проводяться і тематичні збори батьків, мета яких – озброїти батьків конкретними педагогічними знаннями, ознайомити з кращим досвідом виховання дітей. Тематика таких зборів може бути запропонована вчителем, або ж за проханням батьків. Наприклад: «Як допомогти дитині добре навчатися», «Про заохочення і покарання в сім'ї», «Авторитет і особистий приклад батьків», «Що і як читати», «Про вибір професії», «Виховання навичок і звичок поведінки», «Психологічні особливості дітей різного віку і їх врахування батьками у вихованні дітей», «Формування санітарно-гігієнічних звичок» і т.п. Корисно порадити батькам ознайомлюватися зі статтями в педагогічних журналах, з теле- і радіо-передачами і т.п.

Успіхи вчителів, класних керівників у роботі з батьками учнів багато в чому залежать від умінь організувати і проводити класні батьківські збори, надавати їм педагогічної доцільності.

В організації і проведенні класних батьківських зборів необхідно рішуче уникати суттєвих помилок, які, на жаль, ще мають місце у практичній діяльності частини класних керівників. Зокрема: запрошення батьків на збори через обов'язкові записи в учнівські щоденники; призначення зборів в незручний для батьків час; перетворення зборів у своєрідне «судилище» над окремими батьками; «випинання» на зборах негативних сторін поведінки окремих учнів; відсутність системи педагогічної просвіти батьків та ін.

Батьківські збори мають відповідати таким педагогічним вимогам:

- сприяти формуванню згуртованого батьківського колективу, виховувати соціально-правову відповідальність батьків за виховання дітей;

- проводитися систематично, забезпечувати наступність у розв'язанні виховних завдань;

- забезпечувати оптимальні умови для оволодіння батьками психолого-педагогічними знаннями в галузі сімейного виховання;

- сприяти забезпеченню єдності виховних впливів школи і сім'ї на вихованців;

- забезпечувати формування узгодженої колективної думки, яка позитивно впливала б на процес виховання;

- створювати позитивний, емоційний та соціальний клімат для утвердження національної гідності батьків і національного виховання;

- сприяти підвищенню авторитету вчителів-вихователів школи і батьків;

- показувати батькам успіхи їх дітей у навчанні та вихованні як результат діяльності учителів-вихователів.

Для формування та функціонування колективу батьків класу, підвищення дієвості батьківських зборів необхідно створювати органи самоврядування. Таким органом є батьківський комітет. Він обирається у складі 3-5 осіб на загальних зборах батьків класу.

Члени батьківського комітету обирають голову. Завдання батьківського комітету – сприяти педагогічному колективу школи у вихованні і навчанні школярів, допомагати класному керівникові створювати сприятливі економічні умови для проведення навчально-виховної роботи.

Кожен член батьківського комітету повинен користуватися визнаним авторитетом серед батьків, володіти організаторськими здібностями, бути хорошим вихователем своїх дітей, добрим сім'янином. Члени батьківського комітету повинні відчувати відповідальність перед громадою за виховання дітей і дорослих, уміти зберігати відомості про особливості стану справ в окремих сім'ях, не робити їх предметом пересудів.

Батьківський комітет за умов розумного педагогічного впливу з боку класного керівника може стати добрим помічником учителів-вихователів в організації та проведенні класних батьківських зборів.

Батьківські збори проводяться 5-6 разів упродовж навчального року. Їх проведенню має передувати копітка робота класного керівника. Особливу увагу варто приділити підготовці та проведенню перших зборів батьків, з якими класний керівник ще мало знайомий. Для цього варто детально ознайомитися з учнями класу (демографічні дані, стан здоров'я, успішність у попередніх класах, особливості соціально-психологічного розвитку), відвідати учнів дома для знайомства з їхніми батьками; у бесідах з колегами, які працювали з учнями в попередніх класах, з'ясувати деякі аспекти взаємин батьків з педагогічним колективом.

У підготовці батьківських зборів беруть участь члени батьківського комітету, батьки-активісти. Питання порядку денного обговорюються на засіданні батьківського комітету.

До батьківських зборів мають готуватися й учні. Організовано й зацікавлено проходять збори, на яких батьки можуть бачити результати діяльності вихованців (щоденники, зошити, твори, вишивки, вироби з дерева чи металу, малюнки, кулінарні вироби та ін.). Значний інтерес батьків викликають виступи колективів художньої самодіяльності. Це своєрідні звіти

педагогів перед батьками про результати виховної роботи з їхніми дітьми. При цьому надто важливо, щоб у підготовці виставок, у творчих звітах брали участь всі учні класу. Це, по-перше, активізує колективну творчу роботу безпосередньо учнів і, по-друге, викликає особливий інтерес батьків. Досвід роботи класних керівників, які творчо працюють, показує, що на такі збори приходять батько й мати, як на сімейне свято.

Важливо визначити (погодивши з батьками) час проведення зборів з урахуванням зайнятості їх на виробництві. Доцільно на весь навчальний рік визначити постійний день (наприклад, остання п'ятниця чи субота місяця) і час проведення зборів. Це дає змогу батькам планувати певним чином свій час.

Суттєвим моментом у підготовці батьківських зборів є форма запрошення. Не виправдовує себе практика примусового виклику батьків на збори через записи в учнівські щоденники, через усні нагадування та подібне. Тут уже через форму запрошення необхідно надавати зборам особливою важливістю, підкреслювати повагу до батьків як до своїх союзників у розв'язанні найважливіших завдань життя. У запрошенні необхідно познайомити батьків з питаннями, які будуть розглядатися на зборах. Певне, було б добре мати спеціальні бланки запрошень. Але коли таких немає, то учні під керівництвом класного керівника готують такі запрошення, виявивши при цьому належну старанність і навіть певні вміння в художньому оформленні. Наводимо можливий варіант запрошення.

Шановні

Наталіє Іванівно і Сергію Дмитровичу!

Батьківський комітет, педагогічний колектив 4-го класу запрошують Вас на батьківські збори, які відбудуться 05.04.97р. о 19.00 в класній кімнаті № 26.

Порядок денний:

1. Підсумки навчально-виховної роботи учнів 4-го класу за третю чверть.

(Доповідає класний керівник Найда Н.В.)

2. Лекція: "Індивідуальні особливості фізичного і психічного розвитку дітей, врахування їх у виховній роботі в сім'ї".

(Лектор Коваленко С.М., шкільний психолог)

3.Огляд виставки вишивок, аплікацій, малюнків учнів класу.

4.Звіт творчих самодіяльних колективів 4-го класу.

З радістю чекаємо на Вас.

Батьківський комітет.

Класний керівник.

Підготовлені запрошення учні вкладають у конверти (без марок) і вручають своїм батькам. Якщо батьки впевнені, що на зборах класний керівник, учителі не виявлять тенденційності і нетактовності в оцінці діяльності конкретних учнів, не будуть влаштовувати "судилище" над ними, принижувати їх достоїнство, а відчують, що кожні збори – розумна школа педагогічного зростання, де всі батьки і вчителі зацікавлено, при взаємній повазі шукають оптимальні шляхи розв'язання складних питань виховання дітей, вони з бажанням і цікавістю будуть брати участь у всіх зборах, поспішатимуть на зустріч з класним керівником, учителями як на зборах, так і для індивідуальних зустрічей з педагогами в інший час.

Важливо продумати й інші **організаційні питання**: хто і як зустрічатиме батьків при вході до школи, хто проведе до кімнати, в якій відбудуватимуться збори та ін.

На зборах підводяться підсумки навчально-виховної роботи за певний період роботи, визначаються завдання на новий. Завдання класних керівників, учителів полягає в тому, аби підтримувати інтерес батька й матері до спільної роботи з вихованцем. Але на фоні цієї спільної роботи варто зуміти показати позитивну діяльність кожного учня, поступальні успіхи у його соціально-психологічному розвитку. Навіть в слабкому, дещо недбайливому вихованцеві важливо зуміти виділити позитивне зерно, посіяти надію в серці батька і матері, а через них в серці учня, на добрі сходи. При цьому треба виходити з

позиції, що не в кожній дитині є потенціальні можливості для значних успіхів у розумовій діяльності (навчанні), але кожна особистість може досягти вершин моральної досконалості. Цим класний керівник стимулює позитивну виховну діяльність безпосередньо батьків і через них заохочує їхніх дітей до самовдосконалення.

Недоречно на зборах виставляти негативні аспекти діяльності окремих учнів, дорікати батькам за прогалини і недоречності їхніх дітей у навчанні та поведінці. Така тенденційна дія класного керівника ставить окремих батьків у незручне становище, приводить до того, що батьки учнів, які мають прогалини у навчанні, недоліки у поведінці, перестають відвідувати збори, а педагоги втрачають своїх союзників у вихованні школярів.

Батьки повинні знайомитися з успіхами своїх дітей. З цією метою напередодні зборів у кімнаті вивішують зведену таблицю, що відображає успіхи у навчанні кожного учня з усіх предметів. Проте при цьому «за кадром» залишається більш важлива сторона діяльності школярів – рівень їх вихованості. Окрім того, не для кожної мами чи тата приємно усвідомлювати, що неуспішність у навчанні, недоліки у поведінці їхньої дитини стають відомими усім батькам. Тому зручніше пропонувати батькам так звану «закриту» інформацію про навчально-виховну діяльність їхніх дітей. З цією метою класний керівник завчасно готує індивідуальні інформаційні бюлетені, в яких батьки можуть познайомитися з інформацією про успіхи дитини, труднощі, з якими вона зустрічається у шкільному житті. Такі бюлетені класний керівник кладе перед батьком чи матір'ю на початку батьківських зборів. До наступних зборів на цьому ж аркуші фіксується наступна порція інформації.

Провідне місце на зборах мають займати питання психолого-педагогічної просвіти батьків. У цьому плані повинна бути продумана система, яка охоплювала б весь період навчання дітей, застерігала від випадковостей, виключала дублювання. Батьки мають пройти разом з класним керівником своєрідну школу сімейного виховання.

З лекціями, повідомленнями з проблем сімейного виховання повинен, як правило, виступати класний керівник. Він як ніхто інший знає і відчуває ті труднощі, з якими зустрічаються батьки у вихованні своїх дітей певної вікової групи. Інтерес батьків до педагогічної інформації зростає, коли учитель-вихователь ілюструє теоретичні положення яскравими прикладами з життя і діяльності учнівського колективу або проблем сімейного виховання, не називаючи конкретних імен. Якщо хтось із батьків і пізнає у наведеній ситуації свої дії, дії сина чи доньки, то хай подумає про це сам-на-сам. У таких лекціях батьки повинні віднаходити відповіді на проблемні питання сімейного виховання. Тому головне в лекції – на науковій основі визначити можливі шляхи розв'язання проблемних задач, що виникають в системі сімейного виховання.

У рамках зборів цікавою формою, що сприяє підвищенню педагогічної культури батьків, є включення їх у розв'язання педагогічних ситуативних задач з питань сімейного виховання. Вони допомагають включити батьків у цікаві розмірковування, висловити нестандартні судження. З допомогою класного керівника можна визначити оптимальний розв'язок. Класний керівник добирає педагогічні ситуації залежно від рівня загострення педагогічних проблем, які виникають у конкретних сім'ях.

Під кінець зборів батьків запрошують оглянути виставку учнівських робіт. У ролі екскурсоводів мають виступати учні.

Батьки з цікавістю дивляться творчі звіти своїх дітей (декламації, пісні, танці та ін.). Своєрідним звітом можуть бути також колективні творчі справи.

Соціологічні дослідження показують, що в багатьох сім'ях батьки самоусуваються від виховання дітей, нерідко знімають із себе відповідальність за формування громадської зрілості сина чи дочки.

Підняти відповідальність батьків-чоловіків, показати їхню педагогічну роль у вихованні свого сина як майбутнього чоловіка, викликати інтерес до виховної роботи в сім'ї – важливе завдання зборів батьків.

Зборам батьків має передувати копітка робота. Класний керівник зобов'язаний знати роль і місце батька в кожній сім'ї. Збори батьків треба будувати за тематичним планом: «Батько – висока посада», «Ми відповідальні за сім'ю», «Батько в сім'ї» та подібне. Продовженню розмови про роль батька в сім'ї може сприяти включення батьків у розв'язання специфічних ситуацій, де потрібна власна думка батька. На таких зборах необхідно розглядати питання про роль батька у формуванні в сина специфічних чоловічих якостей (мужності, сили волі, взаємин з дівчиною та ін.), підготовки юнаків до виконання в майбутньому функцій чоловіка, батька.

Можна також практикувати проведення зборів мам. На них доречно розглядати специфічні питання: «Особливості взаємин матері і дочки», «Статевий розвиток дівчаток і виховна роль матері», «Роль мами в неповній сім'ї», «Мамо, ваша донька закохалась» та подібне. Збори мам теж необхідно ретельно готувати, щоб вони були доброю педагогічною школою для мам, сприяли розв'язанню складних питань виховання дітей, зміцненню союзу сім'ї та школи.

Педагоги-вихователі повинні встановлювати зв'язки з батьками ще до того, як їхні діти прийдуть до першого класу. Уже з цього періоду школа бере на себе турботу про формування педагогічної культури батьків. Тому в системі батьківських зборів необхідно включати так званий підготовчий період. Він охоплює батьків, діти яких через рік сядуть за шкільні парти. Роботу з батьками в цей період проводять учителі, які з вересня наступного року будуть вести 1 -й клас.

7.8. Консультації. Вечори запитань і відповідей

У присутності значної кількості батьків на лекціях, окремі з них не завжди мають можливість звернутись з індивідуальним запитанням, часто соромляться звертатись. Тому у школах або окремих класах рекомендується проводити систематичні консультації з питань виховання дітей у сім'ї, під час яких батьки

можуть звернутись до вчителя з будь-яким питанням, вивірити свої думки, переконатися у вірності або невірності своїх методів виховання. Батьків у більшості випадків цікавлять такі питання, як слухняність, подолання капризів і впертості, виховання нервових дітей, боротьба з лінощами і неорганізованістю дітей.

Вечори запитань і відповідей проводяться з метою підвищення педагогічної культури батьків. Питання подаються у письмовій формі заздалегідь, але додаткові можуть подаватися і в усній формі. Для надання відповідей на запитання батьків залучаються не лише вчителі, а й психологи, медики, юристи, працівники міліції та ін.

7.9. Бесіди і лекції для батьків

Проводяться з метою пропаганди педагогічних знань для батьків певного класу. Ці бесіди і лекції дають можливість висвітлити питання виховання з урахуванням вікових особливостей учнів. Бесіди і лекції досягають своєї мети, якщо вони проводяться систематично і регулярно, а до їх проведення залучаються також психологи, лікарі, юристи, батьки. Тематика лекцій і бесід складається на основі запитів та інтересів батьків.

7.10. Конференції по обміну досвідом виховання дітей

Конференції, на яких батьки діляться своїм власним досвідом з цієї проблеми. На таких конференціях краще всього вести розмову не з усіх питань, а з окремих тем. Наприклад, можна провести конференцію на теми: «Як привчити дитину до праці», «Як ми допомагаємо дитині успішно навчатися», «Про режим дня дитини», «Про заохочення і покарання в сім'ї», «Організація виконання домашніх завдань» тощо.

Конференції проводяться за таким планом:

- 1) Вступне слово вчителя;
- 2) Короткі доповіді батьків з конкретного питання;

3) Підведення підсумків учителем.

На конференції бажано більше уваги приділити розкриттю важких питань виховання дітей у сім'ї, поради шляхи їх розв'язання.

7.11. Ознайомлення батьків з педагогічною літературою

Певна кількість батьків оволодіває педагогічними знаннями не лише на батьківських зборах, лекціях, конференціях, а й з літературних джерел, які присвячені питанням виховання дітей. Останнім часом видається немало книг, видаються педагогічні журнали, проводяться радіо-, телепередачі про виховання дітей, тому бажано знайомити батьків з цією педагогічною літературою під час зустрічей з батьками. Одночасно можна рекомендувати батькам слухати і дивитися телепередачі, радіопередачі, присвячені вихованню дітей у сім'ї, подивитися кінофільми і спектаклі на педагогічні теми.

7.12. Робота з активом батьків

Значна кількість батьків, особливо в початкових класах, беруть активну участь у проведенні батьківських зборів, діляться досвідом виховання дітей, слідкують за педагогічною літературою, часто відвідують школу, допомагають учителям, адміністрації школи. З таких батьків поступово формується й актив батьків класу, які в основному і працюють в батьківському комітеті.

Як зазначалося раніше, в класах з певним комплектом батьківський комітет обирається в складі 5 осіб – голова і чотири члени – які відповідальні за різні ділянки роботи (культурно-масову, навчально-виховну, санітарно-господарську тощо).

Учителі початкових класів, класні керівники періодично збирають актив батьків, радяться з ним з деяких питань організації, виховання і навчання дітей. Добре організований актив батьків може надавати значну допомогу в роботі з класом: керівництво гуртком «Умілі ручки», рукоділля, в організації екскурсій, прогулянок, походів по вивченню рідного краю, в організації гуртків художньої самодіяльності, малювання, в оформленні і ремонті класних приміщень, організації зустрічей визначних людей з учнями, екскурсійних поїздок тощо.

На прохання вчителя початкових класів, класних керівників батьки-активісти можуть відвідувати сім'ї батьків, які безвідповідально ситавляться до виховання своїх дітей тощо.

У практиці роботи школи досить ефективними формами роботи з батьками є лекторії для батьків, батьківські університети педагогічних знань, конференції з актуальних питань виховання дітей у сім'ї і т.п. У більшості випадків вони є загальношкільними, решта форм переважно проводяться вчителями початкових класів та класними керівниками.

Ефективність роботи з батьками залежить від рівня педагогічної культури вчителя, його організаторських умінь та вимагає від учителя постійної роботи над собою.

7.13. Основні народно-педагогічні традиції сімейного виховання

Основні народно-педагогічні традиції сімейного виховання дитини:

- вшанування новонародженої дитини і її батьків, бабусь і дідусів (прапрабатьків), названих батьків та кумів;
- народні колискові пісні, забавлянки та їх роль у вихованні дитини;
- народні дитячі ігри та пісеньки в перші роки життя дитини;
- народно-педагогічні уявлення про вчителя і школу (підготовка дитини до Дня знань, свята «Перший раз у перший клас» тощо);

– батьківська зацікавленість навчанням дитини, увага до її інтересів, здібностей, працьовитості, до розвитку її духовності на загальнолюдських цінностях;

– спілкування батьків з дітьми;

– сімейні свята (день матусі, день народження дітей і батьків, день повноліття, першого заробітку, проведів до армії, день пам'яті загиблих чи померлих родичів);

– форми зв'язку школи і сім'ї;

– взаємовираження учителів і батьків;

– відповідальність батьків за розвиток дитини.

Народна педагогіка про виховання в сім'ї: «Удома й стіни допомагають», «Скрізь добре, але вдома найкраще», «Нащо клад, коли в сім'ї лад» (родинне тепло); «Хоч і по кістки в воду, аби до свого роду», «Нема в світі, як родина» (рід і родина), «Оженитися – не дощ переждати», «З ким вінчатися, з тим і кінчатися» (шлюб); «Штанці по коліна, а попав у сильце», «Ще молоко на губах не обсохло, а він женитися надумав» (непродуманість шлюбу); «Оженився, сатано, заробляй на пшоно» (обов'язки), «З краси не пити роси», «Не шукай краси, а шукай доброти» (вибір), «Краще цнота в болоті, чим не цнота в золоті», «Як не дівка, йди до дідька» (цнотливість); «Чоловік та жінка – найкраща спілка», «Де чоловік, там і дружина» (спільність), «Жінка за три кути хату держить, а чоловік за один», «Де чорт не зможе, там баба pomoже» (опора – жінка), «Коли ти мені муж, то будь мені дуж», «Я за мужа затулюся, та нікого не боюся» (охоронець), «Як батьки дружненькі, то й діти чемненькі», «Хороші діти – це честь батька й матері» (вихователь).

Перевір себе

1. Які обов'язки батьків по вихованню дітей визначені в Конституції України та законами «Про освіту»?
2. Які мета і завдання роботи вчителя з батьками?
3. Які форми індивідуальної роботи з батьками?
4. Які форми колективної роботи з батьками?

5. Проаналізуйте методику проведення індивідуальних форм роботи з батьками.
6. Проаналізуйте методику проведення колективних форм роботи з батьками.
7. Які вимоги до відвідування вчителем сім'ї учнів?
8. Розкрийте методику підготовки та проведення батьківських зборів.
9. Що таке батьківський комітет класу та його функції?
10. Як підготувати запрошення батьків на збори?

Опорний конспект

Форми зв'язку школи та сім'ї

Індивідуальні: відвідування сім'ї школяра, запрошення батьків до школи, листування з батьками, педагогічні консультації.

Групові: лекції, консультації, вечори запитань і відповідей, читацькі конференції, педагогічні читання.

Колективні: батьківські збори (класу школи); підсумки навчально-виховної роботи за певний період, завдання на наступний; виставка робіт учнів, творчі звіти; педагогічні університети, лекторії.

Література

1. Діалоги про виховання: Книга для батьків. – К.: Рад. школа, 1988.
2. Ковалев С.В. Психология современной семьи. – М.: Просвещение, 1988.
3. Макаренко А.С. Книга для батьків. – К.: Рад. школа, 1975.
4. Маковій Г.П. Затоптаний цвіт. – К.: Український письменник, 1993.
5. Мудрость воспитания: Книга для родителей. – М.: Педагогика, 1988.
6. Никитин Б., Никитина Л. Мы, наши дети и внуки. – М.: Молодая гвардия, 1989.

7. Омеляненко СВ. та ін. Робоча книга класного керівника. – Черкаси, 1996.
8. Педагогика здоровья: Книга для родителей. – М.: Педагогика, 1990.
9. Популярная психология для родителей. – М.: Педагогика, 1988.
10. Спок Б. Ребенок и уход за ним. – М.: Знание, 1990.
11. Стельмахович М.Г. Українська родинна педагогіка. – К.: Освіта, 1996.
12. Сухомлинський В.О. Батьківська педагогіка. – К.: Рад. школа, 1978.

ТЕМА 8. РОЗУМОВЕ ВИХОВАННЯ УЧНІВ

ЗМІСТ

1. Мета, завдання, шляхи, засоби і методи розумового виховання.
2. Формування наукового світогляду та шляхи його реалізації.
Перевір себе.
Опорний конспект.
Використана література.

8.1. Мета і завдання розумового виховання

Завдання розумового виховання: озброєння знаннями, уміннями і навичками з основ наук, формування наукового світогляду, розвиток інтелектуальних потенціальних можливостей особистості, озброєння методами самостійної пізнавальної діяльності.

Розумове виховання визначається також як цілеспрямована діяльність педагогів по розвитку розумових сил і мислення учнів, по прищепленню їм культури розумової праці.

У процесі розумового виховання вирішуються певні специфічні завдання. Передусім, здійснюється нагромадження певного фонду знань: факти, термінологія, символи, імена, назви, дати, поняття, зв'язки і залежності, що існують між ними і знаходяться відображення в правилах, законах, закономірностях і формулах.

У процесі розумового виховання забезпечується розвиток мислення взагалі і різних його видів. Тому вчителю слід розбиратися в **таких видах мислення**: діалектичне, логічне, абстрактне, узагальнене, теоретичне, індуктивне, дедуктивне, алгоритмічне, технічне, репродуктивне, творче (продуктивне), системне.

У процесі розумового виховання необхідно оволодіти основними мислительними операціями (аналіз, синтез, порівняння, систематизація).

Важливим завданням розумового виховання є формування в учнів культури розумової праці, до якої входять навчальні вміння, які можна поділити на:

– загальні, які використовуються під час вивчення будь-яких навчальних предметів (уміння читати, слухати, усно викладати свої думки, писати, працювати з книгою, контролювати і оцінювати себе);

– спеціальні, необхідні для оволодіння знаннями в певній галузі (вміння читати ноти, технічні креслення, карти, слухати музику, записати числа, формули, нотні ознаки тощо).

У поняття "культура розумової праці" входить і вміння раціонально організувати режим розумової роботи, здатність робити все точно й акуратно, тримати в порядку робоче місце, матеріали тощо.

Культура розумової праці передбачає і вироблення в учнів особливих якостей, необхідних для оволодіння знаннями в будь-якій галузі:

- а) вміння зосереджено та уважно працювати;
- б) уміння долати труднощі;
- в) розвиток пам'яті і використання різних її видів – логічної, моторної, зорової;
- г) уміння вести спостереження і записи;
- д) володіння деякими раціональними способами розумових дій;
- е) уміння контролювати себе.

Процес розумового виховання людини супроводжує її впродовж усього життя. Виділяються певні напрямки (шляхи) розумового виховання:

- 1) стихійне сприйняття явищ і процесів оточуючої природної та соціальної дійсності людиною з раннього віку;
- 2) навчання в загальноосвітніх навчально-виховних закладах, де відбувається оволодіння основами наук;
- 3) навчання у професійних навчальних закладах;

4) користування джерелами засобів масової інформації (книги, газети, журнали, радіо, телебачення);

5) участь людини у продуктивній праці;

6) залучення учнів до позакласної і позашкільної виховної роботи;

7) організація досвіду поведінки особистості в соціальній діяльності;

8) включення людини у систему самоосвіти.

9) широке використання усіх чотирьох груп загальних методів виховання.

Засобами розумового виховання є широкий спектр предметів, які використовуються у системі пізнавальної діяльності людини: книги, комп'ютерна техніка, лабораторне обладнання, письмове приладдя та ін.

У системі розумового виховання широко використовуються різноманітні методи пізнавальної діяльності людини, при виборі яких слід виходити з головного завдання – забезпечувати інтелектуальний розвиток вихованців. Тому варто надавати перевагу тим методам, які сприяють включенню особистості в активну самостійну пізнавальну діяльність.

Основні положення теми подаємо у схемі.

8.2. Формування наукового світогляду

До завдань розумового виховання належать формування наукового світогляду учнів. **Науковий світогляд** – це цілісна система наукових, філософських, політичних, моральних, правових, естетичних понять, поглядів, переконань і почуттів, які визначають ставлення людини до оточуючої дійсності і самої себе.

Світогляд складається з таких підсистем:

- а) найбільш загальні знання як основа формування поглядів і переконань;
- б) світоглядні вміння (розумові операції, вміння робити висновки і т.д.);
- в) сукупність почуттів, в яких виражається позиція особистості;
- г) вирішення світоглядних проблем на основі вольових якостей (цілеспрямованість, рішучість, самовладання, принциповість).

Для наукового світогляду характерні такі риси:

- а) правильно пояснити минуле і сучасне (відтворення наукової картини світу);
- б) дозволяє передбачити хід розвитку подій і явищ суспільства та природи;
- в) має гуманістичний характер.

Наукова картина світу – це система уявлень про найзагальніші закони будови й розвитку Всесвіту та його окремих частин. Вона тією чи іншою мірою стає елементом світогляду кожної людини, бо кожен з нас хоче скласти собі певне уявлення про те, «звідки взявся світ», «як з'явилося життя на Землі».

Шляхами формування наукового світогляду є:

- а) у процесі вивчення шкільних навчальних дисциплін: теоретична спрямованість навчально-виховного процесу; здійснення міжпредметних зв'язків у процесі навчання; забезпечення діалектичного мислення учнів на уроках;
- б) у позаурочній виховній роботі: підготовка виховних заходів, які б збагачували світоглядні знання школярів,

формували погляди і переконання; залучення учнів до різноманітних видів діяльності, які б сприяли поєднанню їх свідомості, переживань і поведінки; корекція помилкових світоглядних понять, уявлень, поглядів і переконань учнів;

в) соціальна і професійна позиція педагога та її значення для формування світогляду його підопічних.

У початкових класах формуються основи наукового світогляду:

– початкові уявлення про залежність змін у природі від пори року, про причини й характер природних явищ; розуміння зв'язку між явищами навколишнього світу (природи і суспільства);

– інтерес до природних і суспільних явищ, уявлення про активну роль людини в перетворенні природи й суспільства; уміння спостерігати за життям природи і діяльністю людини в природі та суспільстві; уміння встановлювати зв'язки, залежності між окремими явищами дійсності;

– негативне ставлення до неправильного тлумачення фактів громадського життя, явищ природи; непримиренність до експлуатації і пригноблення трудящих.

Учні розповідають про свої спостереження за погодою, змінами, які відбуваються в природі й праці людей у різні пори року, про прочитане, побачене в кіно, театрі, на виставці; ведуть щоденний календар погоди і праці, самостійно знаходять відповіді на поставлені запитання; беруть участь у навчальній роботі класу, у пізнавальних іграх, у нескладних вікторинах, відгадуванні загадок, в іграх на кмітливість. Вчаться використовувати у відповідях знання та уміння, організовують виставки книжок, зошитів, виробів, готують гербарії, альбоми, беруть участь у ранках, бесідах «Книжкове свято», «Зустріч «Букваря», «Прощання з «Букварем», «Як робиться книжка», у святі «Тиждень дитячої книжки», «Свято Першого та Останнього дзвінків» і т.д.

Перевір себе

1. Які завдання розумового виховання?
2. Що таке інтелект?
3. Що таке мислення?
4. Які шляхи реалізації завдань розумового виховання?
5. Яка роль розумового виховання у формуванні наукового світогляду?
6. Що таке науковий світогляд?
7. Які шляхи формування світогляду учнів?
8. Які особливості формування світогляду: 1) учнів початкових класів; 2) учнів У-ХІ класів?

Опорний конспект

Розумове виховання – це цілеспрямована діяльність вихователів, направлена на розвиток розумових сил і мислення учнів та вироблення культури розумової праці.

Розумовий розвиток – процес розвитку розумових сил і мислення учнів, який відбувається в результаті всієї суми можливих впливів і, зокрема, спільних виховних заходів.

Світогляд – форма суспільної самосвідомості людини, через яку вона сприймає, осмислює та оцінює навколишню дійсність як світ свого буття й діяльності, визначає і сприймає своє місце й призначення в ньому.

Література

1. Паламарчук В.Ф. Школа учит мыслить. – М.: Просвещение, 1987.
2. Педагогика / Под ред. Ю.К. Бабанского. – М.: Просвещение, 1988.
3. Сухомлинський В.О. Народження громадянина // Вибрані твори: В 5-ти т. – Т. 3. – К.: Рад. школа, 1976.

4. Сухомлинський В.О. Павлиська середня школа // Вибрані твори: В 5-ти т. – Т. 4. – К.: Рад.школа, 1977.
5. Сухомлинський В.О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості // Вибрані твори: В 5-ти т. – Т. 1. – К.: Рад. школа, 1976.
6. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям // Вибрані твори: В 5-ти т. – Т. 3. – К.: Рад. школа, 1976.
7. Чирва А. Учись учитись. – М., 1977.

ТЕМА 9. МОРАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ

ЗМІСТ

1. Мета і завдання морального виховання.
2. Етика як методологічна основа морального виховання.
3. Зміст морального виховання: формування моральної свідомості, виховання моральних почуттів, виховання моральних звичок у поведінці.
4. Методи морального виховання.
5. Виховання свідомої дисципліни.
6. Екологічне та правове виховання учнів.

Перевір себе.

Опорний конспект.

Використана література.

9.1. Завдання і зміст морального виховання

Завдання морального виховання – оволодіння нормами і правилами моральної поведінки, формування почуттів та переконань, вироблення умінь і навичок моральної поведінки, адекватної поведінки у процесі суспільних відносин.

Моральне виховання виступає провідним чинником всебічного гармонійного розвитку особистості. Морально-духовні цінності кожної особистості є її найбільшим надбанням, а тому і цінується людина передусім за рівнем сформованості моральних цінностей.

Методологічною основою морального виховання є етика. **Етика** (від гр. *ethika* – звичка, мораль, звичай) – наука, об'єктом вивчення якої є мораль. Як філософська наука, етика уже з давніх часів відіграла роль «практичної філософії». В етиці вирізняють два види проблем: по-перше, питання про те, як має чинити людина (нормативна етика), і по-друге, теоретичні питання про походження і сутність моралі.

Протягом тисячоліть сформувалося золоте правило моралі: «дій відносно інших так, як би ти хотів, щоб вони діяли відносно тебе».

Мораль (від лат. *moras* – звичай) – це система поглядів та уявлень, норм, оцінок, що регулюють моральну поведінку людей у суспільстві. Мораль регулює поведінку людини у всіх сферах суспільного життя – у праці, побуті, політиці, в науці, в сімейних, особистісних, колективних, міжнаціональних та міжнародних стосунках.

Психолого-педагогічні дослідження свідчать, що в організації морального виховання учнів вирішальну роль відіграють єдність таких чинників:

- формування моральної свідомості;
- виховання моральних почуттів;
- виховання моральних звичок у поведінці.

1. Формування моральної свідомості

Учні повинні усвідомити певне коло моральних знань, понять, зокрема таких, як: доброта, правда, любов, чесність, гідність, краса, мудрість, справедливість, правдивість, дружба, товаришування, патріотизм, національна гідність, повага до людей, до Закону, повага до старших, хворих, пам'ять про предків, поняття прав і свободи людини, обов'язки перед іншими людьми, любов до батьків, рідної мови, турботливе ставлення до дівчини, бабусі, бережливе ставлення до природи, героїзм, ненависть до ворогів та інших негативних явищ, подій тощо.

Всі ці знання та поняття повинні формуватися у процесі навчальної діяльності при вивченні всіх предметів навчального плану, у позакласній виховній роботі, в сім'ї, у процесі всіх видів діяльності та спілкування. У позакласній виховній роботі необхідно використовувати відомі загальні методи виховання, а в початкових класах особливе місце відводити проведенню етичних бесід на різноманітні теми морального характеру. На основі засвоєних учнями понять знань, суджень у них формуються моральні переконання. Моральні переконання – це не просто знання про моральні норми, правила, вірне їх

розуміння, а це те, що сприйнято, перероблене, відчуте стало керівництвом до дії. Моральні переконання є найбільш досконалим вираженням моральної свідомості учнів, їх ставлення до суспільства, людей, діяльності і до самих себе. Досвід свідчить, що навіть сформовані моральні поняття не дають підставу стверджувати про моральну свідомість учня, вони є лише основою для формування моральної свідомості.

2. Виховання моральних почуттів

Моральне виховання не можливе без морального почуття. Переживання, емоції, посилюють процес моральних переконань, а за глибиною, повнотою моральних почуттів можна судити про рівень морального виховання учнів. Невихованість моральних почуттів веде до цинізму, відсутності почуття соромливості, що проявляється в неадекватних реакціях особи (при чужому горі людина проявляє зневагу, в трагічних місцях спектаклю голосно сміється і т.д.). Виховання моральних почуттів сприяє виробленню саморегулювання, витримки, почуття стають більш глибокими, стійкими, стають збудниками моральних вчинків, основою мотивації поведінки.

Шляхи виховання моральних почуттів: вплив на емоційну почуттєву сферу різними чинниками, зв'язок з життям, сім'єю, близькими, рідними, знайомими, широке використання засобів мистецтва тощо.

3. Виховання моральних звичок

Моральні звички – це корисні для суспільства, колективу і самого себе стійкі форми поведінки, які стають потребою людини і здійснюються в будь-яких ситуаціях та умовах. Добрі звички полегшують життя людини, а погані його ускладнюють. Звички у дітей виробляються дорослими цілеспрямовано і послідовно. Звички є фундаментом для формування окремих рис характеру людини: дисциплінованість, організованість, ввічливість, акуратність і т.п. Фізіологічною основою вироблення звички є динамічний стереотип. Педагогічною основою вироблення звички є виконання учнями системи вимог, що пред'являються

вчителем, сім'єю, колективом, суспільством. Вимоги, що ставляться до дітей при виробленні звичок, повинні бути доведені до виконання, до обов'язку і систематично підкріплюватися.

При виробленні звичок слід користуватися педагогічними порадами К.Д. Ушинського та досвідом роботи кращих учителів. Виховання звичок вимагає від учителів великого терпіння, послідовності і контролю.

Фонд моральних звичок як стійких форм поведінки людини передусім позначається на культурі її поведінки: зовнішньому вигляді, манерах, жестах, при поводженні з предметами, вжитку, побуту і головне, при відносинах з людьми. У процесі морального виховання слід формувати такі найбільш важливі моральні звички: звички до ввічливості, звички турбуватися про навколишніх, звички до стриманості, звички орієнтування, звички до точності, санітарно-гігієнічні звички, трудові, культурні і т.д.

В основі змісту морального виховання лежать загальнолюдські морально-духовні цінності. **Загальнолюдські моральні цінності** – це набуті попередніми поколіннями, незалежно від расової, національної чи релігійної приналежності, морально-духовні надбання, які визначають основу поведінки і життєдіяльності окремої людини або певних спільнот.

Національні моральні цінності – це історично зумовлені і створені народом погляди, переконання, ідеали, традиції, звичаї, обряди, практичні дії, які ґрунтуються на загальнолюдських цінностях, але вирізняють певні національні прояви, своєрідності у поведінці і служать основою соціальної діяльності людей певної етнічної групи.

Наприклад, у християнському світі загальнолюдські вартості виокремлені у Біблії як заповіді Божі: «Шануй свого батька та матір свою... Не вбивай! Не чини перелюбу! Не кради! Не свідчи неправдиво проти ближнього свого! І не бажай жони ближнього свого, і не бажай дому ближнього свого, ані поля, ані раба його, ані невільника його, ані осла його, ані всього, що є в ближнього твого!» та ін.

На основі загальнолюдських і національних морально-духовних цінностей можна окреслити коло якостей особистості, які складають зміст морального виховання, а це гуманізм, доброта, чесність, працелюбність, повага до батьків, людей взагалі, чуйність, милосердя, дисциплінованість, совісність, доброзичливість, національна гідність, скромність, справедливість, почуття колективізму, інтелігентність, почуття патріотизму, інтернаціоналізму, материнства, екологічна і правова культура.

Можна визначити своєрідний кодекс моральних добродійностей дитини дошкільного віку, які складають аксіоматичні засади цивілізації:

1. Не вбивай нічого живого.
2. Не кради.
3. Не зраджуй: ти завжди відповідальний за тих, кого наблизив до себе.
4. Уникай неправди, не свідчи на когось брехливо.
5. Люби і шануй батьків своїх.
6. Прагни сумлінно працювати.
7. Будь милосердним, з повагою стався до інших, намагайся допомагати їм.
8. Бережливо стався до навколишнього природного світу.
9. Остерігайся шкідливих звичок.
10. Стався до інших так, як хотів би, аби ставилися до тебе.

В.О. Сухомлинський, розвиваючи ідеї загальнолюдських моральних цінностей як основи формування духовності людини, визначив своєрідну програму морального виховання школярів:

1. Ти живеш серед людей, не забувай, що кожен твій вчинок, кожне твоє бажання позначається на людях, що тебе оточують. Знай, що є межа між тим, що тобі хочеться, і тим, що можна. Перевіряй свої вчинки, запитуючи сам себе: чи не робиш ти зла, незручності людям? Роби все так, щоб людям, які тебе оточують, було добре.

2. Ти користуєшся благами, створеними іншими людьми. Люди дають тобі щастя дитинства. Плати їм за це добром..

3. Усі блага і радощі життя створюються працею. Без праці не можна чесно жити. Народ вчить: хто не працює, той не їсть. Назавжди запам'ятай цю заповідь. Нероба, дармоїд – це трутень, що пожирає мед працюючих бджіл. Навчання – твоя перша праця. Йдучи до школи, ти йдеш на роботу.

4. Будь добрим і чуйним до людей. Допмагай слабким і беззахисним.. Допмагай товаришу в біді. Не завдавай людям прикrostі. Поважай і шануй матір і батька – вони дали тобі життя, вони виховують тебе, вони хочуть, щоб ти став чесним громадянином, людиною з добрим серцем і чистою душею.

5. Не будь байдужим до зла. Борись проти зла, обману, несправедливості. Будь непримиренним до того, хто прагне жити за рахунок інших людей, завдає лиха іншим людям, обкрадає суспільство.

9.2. Шляхи і засоби морального виховання

Проблеми морального виховання мають бути головною турботою кожної людини зокрема і всієї спільноти в цілому. З погляду актуальності цих проблем необхідно використовувати різноманітні шляхи і засоби, які можуть впливати на процес морального становлення. Тут слушною є думка, про те, що виховання здійснюється на кожному квадратному метрі педагогічної площі. Можна виокремити такі шляхи розв'язання завдань морального виховання:

1. Життєдіяльність сім'ї, цілеспрямований вплив на формування моральних цінностей дитини впродовж життя батьків. Аби сім'я ефективно виконувала свої функції щодо виховання моральності, потрібна достатня психолого-педагогічна культура батьків.

2. Педагогічна діяльність дошкільних виховних закладів.

3. Освітньо-виховна діяльність загальноосвітніх навчально-виховних закладів (школи, ліцеї, гімназії, колегіуми).

4. Діяльність професійних навчально-виховних закладів (професійно-технічні училища, вищі навчальні заклади).

5. Функціонування засобів масової інформації (радіо, телебачення, кіно, газети, журнали, художня література та ін.).

6. Діяльність мистецьких організацій (театри, музеї, консерваторії, клуби, будинки культури, кінотеатри та ін.).

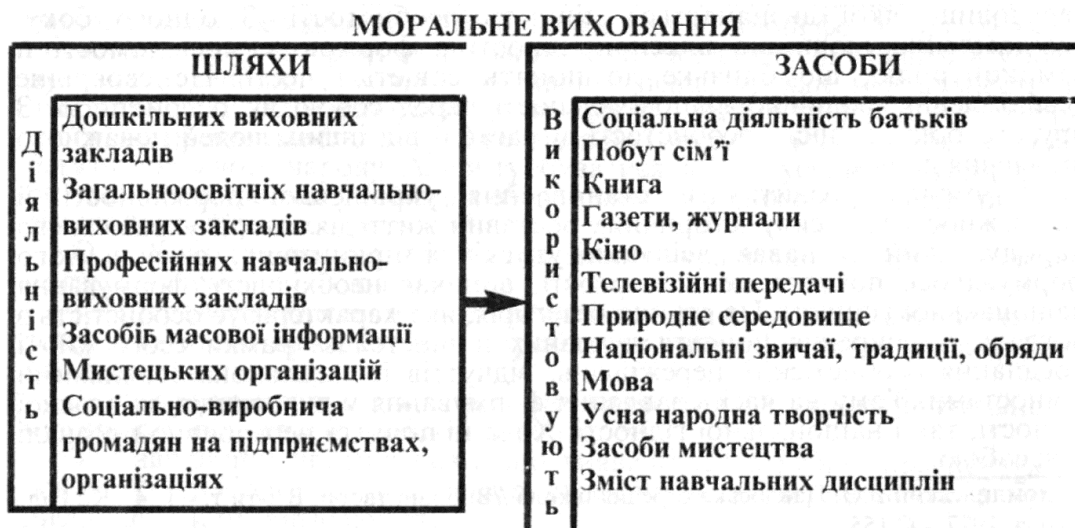
7. Соціально-виробнича діяльність громадян на підприємствах, в організаціях.

8. Використання вчителем усієї різноманітності загальних методів виховання, в початковій школі широке використання етичних бесід.

Головна проблема щодо використання названих шляхів для розв'язання завдань морального виховання – цілеспрямованість і єдність та узгодженість дій усіх соціальних інституцій, які мають вплив на особистість.

В арсеналі соціальних інститутів, діяльність яких спрямована на формування моральних якостей вихованців, є величезна кількість засобів, що безпосередньо впливають на моральне становлення особистості. До них, щонайперше, варто віднести: соціальну діяльність батьків, побут сім'ї, книги, газети, журнали, кіно, телевізійні передачі, природне середовище, надбання народної педагогіки, національні звичаї, традиції, обряди, мова, усна народна творчість, засоби мистецтва (пісні, музичні твори, картини, скульптура, архітектура), зміст навчальних дисциплін та ін.

Шляхи та засоби морального виховання подаємо у схемі

9.3. Виховання дисциплінованості учнів

Складовою частиною морального виховання є:

Виховання свідомої дисципліни, обов'язку і відповідальності.

Шкільна дисципліна – це дотримання учнями правил поведінки у школі і за її межами, чітке та організоване виконання ними своїх обов'язків, підкорення громадському обов'язку.

Свідомо дисципліна проявляється в суворому, неухильному виконанні суспільних принципів і норм поведінки.

Обов'язок – усвідомлена система громадських і моральних вимог суспільства особистістю, що диктуються соціальними потребами і конкретними цілями та завданнями певного історичного етапу розвитку.

Відповідальність – якість особистості, що характеризується прагненням і вмінням оцінювати свою поведінку з точки зору користі або шкоди для суспільства, порівнювати свої вчинки з панівними у суспільстві вимогами, нормами, законами, керуватися інтересами соціального прогресу.

Функції дисципліни:

- а) умова нормальної навчальної діяльності;
- б) засіб організації діяльності, обмеження, гальмування нерозумних дій і вчинків.

Шляхи виховання свідомої дисципліни обов'язку і відповідальності:

а) ознайомлення учнів з правилами поведінки у школі, з правами та обов'язками школяра;

б) організація порядку і дисципліни на уроках (зайнятість учнів, їх самостійність і активність, заохочення за успіхи у пізнавальній діяльності, вміння бачити всіх і кожного зокрема і т.д.);

в) чітка організація режиму праці і відпочинку в позанавчальний час;

г) використання громадської думки колективу в дисциплінуванні учнів;

д) спрямування органів учнівського самоврядування у процес дисциплінування учнів;

- е) роль традицій в дисциплінуванні учнів;
- є) використання методів заохочення і покарання у вихованні дисциплінованості учнів;
- ж) єдність вимог педагогів і батьків у дисциплінованості учнів, контроль за їх поведінкою;
- з) причини недисциплінованості учнів і шляхи її попередження і подолання;
- и) використання розмаїття загальних методів виховання, в початкових класах активне використання етичних бесід та залучення учнів до різних видів спілкування та діяльності.

9.4. Екологічне виховання

Людина є невід'ємною частиною природи. Її життєдіяльність повною мірою залежить від благополуччя природного середовища. Проте ХХІ століття характеризується різкими порушеннями рівноваги природного середовища. Це зумовлено передусім некерованим вибухом науково-технічної революції. Дивно, але комахи, земноводні, звірі та інші живі істоти не руйнують природного середовища, «розумно» ставляться до використання дарів природи (повітря, флори і фауни). На жаль, *homo sapiens* з неймовірним варварством ставиться до дарів природи.

При вході в один із зоопарків США висить дзеркало: «Подивись у дзеркало! Ти побачиш в ньому найбільш шкідливе створіння на Землі – людину. Вона знищує те, що не створювала сама, – річки, ліси, звірів і птахів. У нашому зоопарку живуть ті представники фауни, які поки що збереглися на Землі, хоча багато з них уже занесені до Червоної книги. Подумай про це, людино. І зупинись!»

Щорічно із планети вибирається понад 100 млрд. тонн сировини, але з них лише 1-3 відсотка йде на виготовлення корисних речей; 97-99 відсотків – у відходи, які отруюють природу. До кінця другого тисячоліття будуть добувати в рік понад 300 млрд. тонн сировини, з яких 290-295 млрд. тонн потрапить у шкідливі відходи. Вчені-екологи вимальовують сумну картину на початок

третього тисячоліття: якщо процеси руйнації природного середовища не зупинити – почнуться перші кроки природної катастрофи. Виявилось, що індустріальна цивілізація – це цивілізація-хижак, яка поїдає себе і планету.

Отже, у сфері морального виховання постає нова проблема екологічного виховання людини.

Екологія (гр. *eikos* – оселя + логія) – розділ біології, який вивчає стосунки тварин, рослин, мікроорганізмів, людини між собою і з оточуючим природним середовищем. В останні десятиріччя почала розвиватись **соціальна екологія**, яка займається питаннями стосунків людини з природним середовищем у всій його різноманітності.

Екологічне виховання передбачає озброєння людини знаннями в царині екології і формування в неї моральної відповідальності за збереження природного довкілля і розумного співіснування з ним.

Система екологічного виховання не може складати якийсь відрізок в житті людини. Адже це невід'ємна частина її культури. Тому впродовж всього життя особистості має відбуватися процес становлення й удосконалення культури життя людини в природному середовищі, аби дотримуватися рівноваги і науково доцільних вимог симбіозу.

Основні напрямки економічного виховання: система життєдіяльності сім'ї, виховний вплив дитячих дошкільних виховних закладів, діяльність загальноосвітньої школи та позашкільних виховних закладів, навчання у професійних освітніх закладах, професійна діяльність людини, вплив засобів масової інформації та ін.

У процесі екологічного виховання можна використовувати різні форми: екскурсії, бесіди, ігри, уроки, практична природоохоронна діяльність, конференції, диспути, колективні творчі справи та ін.

Для формування екологічної культури педагоги використовують розмаїття доступних засобів: усна народна творчість, природне середовище, кінофільми, науково-популярна література, телевізійні програми та ін.

9.5. Правове виховання

У статті I Конституції України визначено, що Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава. Це змушує кожного громадянина нашої держави володіти високою правовою культурою. Римський політичний діяч Марк Тулій Ціцерон (106-43 рр. до н.е.) повчав: «Треба бути рабом закону, аби залишитися вільним».

Нагальна потреба широкого правового виховання громадян зумовлюється зростанням творчої, організуючої, координуючої ролі права в соціальному, політичному й економічному розвитку суспільства. Метою правового виховання є формування у всіх громадян високої правової культури, яка складається передусім зі свідомого ставлення до своїх прав та обов'язків, із глибокої поваги до законів і правил людського співжиття, готовності дотримуватися і сумлінно виконувати визначені вимоги, які виражають волю й інтереси народу.

Провідними завданнями правового виховання школярів є:

1. Формування правової свідомості, яка становить головний фактор, що визначає особливості поведінки особистості. Процес формування свідомості досить тривалий і складний. Вона формується на основі правових знань, поглядів, уявлень, почуттів, переконань.

2. Вироблення у вихованців умінь, навичок, звичок поведінки відповідно до правових норм. Ще А.С. Макаренко, говорячи про важливість формування в особистості свідомої дисципліни, писав: «Наше завдання не тільки виховати в собі правильне, розумне ставлення до питань поведінки, але ще й виховувати правильні звички, тобто такі звички, коли б ми робили правильно зовсім не тому, що інакше ми не можемо, а тому, що ми так звикли. І виховання цих звичок – значно важча справа, ніж виховання свідомості».

3. Формування у вихованців активної позиції у правовій сфері, що має проявлятися у нетерпимому ставленні до правопорушень, прагненні боротися проти цього явища.

4. Подолання у правовій свідомості вихованців помилкових поглядів і переконань, які сформувалися ще раніше в негативному середовищі. Це вже сфера діяльності, пов'язана з перевихованням.

Зміст правового виховання визначається особливостями права як регулятивного явища, що охоплює господарські, адміністративні, сімейно-шлюбні, природоохоронні й інші суспільні відносини. Провідне місце у змісті правового виховання займає Конституція України, основні положення якої реалізуються в інших законодавчих актах адміністративного, трудового, цивільного, кримінального, шлюбно-сімейного права.

Людина знайомиться і засвоює правові норми у системі сімейного життя, у процесі навчання у школі, професійних освітніх закладах, у ході соціально-професійної діяльності.

У системі правового виховання широко використовуються такі форми: бесіди на правові теми, уроки з правовою тематикою, правові інформації, лекції, диспути, конференції, кінолекторії, вечори запитань і відповідей, зустрічі з працівниками правової сфери діяльності, гурткова робота, рольові ігри та ін.

Учителі-вихователі у процесі правового виховання використовують різні засоби: Конституцію України, тексти законодавчих актів, підручники, навчальні посібники, кінофільми, матеріали газет і журналів та под.

В арсеналі педагогів є достатньо методів та прийомів правового виховання. Вони представляють сферу методів навчання і загальнопедагогічних методів виховання.

Загальноосвітній школі й іншим навчально-виховним закладам системи освіти належить закласти надійні основи виховання громадян України з високою правовою культурою.

Перевір себе

1. Які завдання морального виховання?
2. Що таке етика?
3. Що таке мораль?
4. Що таке «Золоте правило моралі»?

5. Що таке моральний кодекс добродійностей дитини?
6. Що таке моральна свідомість?
7. Що таке моральні переконання?
8. Що таке моральне почуття?
9. Що таке дисципліна учня?
10. Що таке моральні звички?
11. Які є основні групи моральних звичок?
12. Які шляхи розв'язання завдань морального виховання?
13. Які шляхи виховання дисциплінованості учнів?
14. Що таке екологічне виховання та шляхи його реалізації?
15. Що таке правове виховання та шляхи його реалізації?
16. Назвати основні методи морального, екологічного, трудового виховання та дисциплінованості учнів?

Опорний конспект

Моральне виховання – це цілеспрямована діяльність спрямована на оволодіння учнями нормами і правилами моральної поведінки, формування почуттів та переконань, вироблення умінь і навичок моральної поведінки.

Етика – наука, об'єктом якої є мораль.

Мораль – це система поглядів і уявлень, норм, оцінок, що регулюють моральну поведінку людей у суспільстві.

Дисципліна – це дотримання учнями правил поведінки у школі та за її межами, чітке й організоване виконання ними своїх обов'язків, підкорення громадському обов'язку.

Екологічне виховання – передбачає озброєння людини знаннями в царині екології і формування в неї моральної відповідальності за збереження природного довкілля і розумного співіснування з ним.

Завдання правового виховання:

– озброєння учнів знаннями законів України, підвищення їх юридичної обізнаності, систематичне інформування їх поточних і актуальних правових питань;

– формування правової свідомості школяра, яка визначає його ставлення до вимог законів і правил співжиття;

- виховання в учнів поваги до Української держави і права, принципів законності, розуміння необхідності їх дотримання;
- вироблення у школярів умінь і навичок правомірної поведінки;
- виховання в учнів нетерпимого ставлення до правопорушень і злочинності, намагання взяти посильну участь у боротьбі з цими негативними явищами, які мають місце у нашому житті, формування вміння протистояти негативним впливам;
- подолання у свідомості окремих школярів помилкових уявлень про негативні навички і звички поведінки, що сформувалися під впливом негативних явищ.

Література

1. Конституція України. – К., 1996.
2. Державна національна програма «Освіта» («Україна ХХІ століття»). – К., 1994.
3. Концепція національного виховання // Освіта. – 1994. – 26 жовтня.
4. Ващенко Г. Виховний ідеал. – Полтава: Полтавський вісник. – 1994.
5. Макаренко А.С. Статеве виховання / Твори: В 7-ми т. – Т. 4. – К.: Рад. школа, 1954.
6. Сухомлинський В.О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості // Вибрані твори: В 5-ти т. – Т.1. – К.: Рад. школа, 1976.
7. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям // Вибрані твори: В 5-ти т. – Т. 3. – К.: Рад. школа, 1976.
8. Сухомлинський В.О. Як виховати справжнього громадянина // Вибрані твори: В 5-ти т. – Т. 2. – К.: Рад. школа, 1976.
9. Фіцула М.М. Правове виховання учнів. – Тернопіль: Лілея, 1996.
10. Мельничук С.Г., Довга Т.Я., Рацул А.Б. Правила культури поведінки. – Кіровоград, 2010.

ТЕМА 10. ТРУДОВЕ ВИХОВАННЯ ШКОЛЯРІВ

ЗМІСТ

- 10.1. Мета і завдання трудового виховання учнів.
 - 10.2. Основні види дитячої праці.
 - 10.3. Педагогічні вимоги до організації трудового виховання учнів.
 - 10.4. Методи трудового виховання.
 - 10.5. Трудове виховання у навчальному процесі.
 - 10.6. Трудове виховання в позакласній та позашкільній роботі.
- Перевір себе.
Опорний конспект.
Література.

10.1. Мета і завдання трудового виховання учнів

Під трудовим вихованням у педагогіці розуміють систему виховних заходів, спрямованих на залучення учнів до трудової діяльності.

Трудове виховання – важлива складова формування всебічно розвиненої особистості, необхідна умова розумового, морального, фізичного та естетичного виховання. У широкому розумінні трудове виховання у початковій школі охоплює і трудове навчання.

Завдання трудового виховання у школі можна звести до таких основних складових: **виховання у школярів любові до праці, поваги до людей праці, бережливого ставлення до результатів людської праці і природного багатства, підготовка їх до вибору майбутньої професії, а також озброєння необхідними трудовими вміннями та навичками.**

Метою всієї системи трудового виховання є морально-психологічна і практична підготовка учнів до фізичної праці та формування у них сумлінного ставлення до неї. Для реалізації цієї мети та вищезгаданих завдань виникає необхідність сформувати в учнів:

- розуміння праці як першої життєвої потреби, здатність, уміння і бажання сумлінно, творчо працювати, готовність до суспільно корисної продуктивної праці;
- розуміння ролі праці в житті суспільства і кожної людини, що праця є джерелом матеріальної і духовної культури суспільства, що без неї неможливе існування будь-якого суспільства, що вона є основою загального і особистого добробуту;
- прагнення і потребу працювати для загального та особистого добра, своєю працею створювати певні цінності;
- уявлення про трудові професії своїх рідних і близьких, свого села, району, міста, що допомагає учневі у виборі майбутньої професії з урахуванням нахилів, здібностей та інтересів.

10.2. Основні види дитячої праці

Існують різні підходи до класифікації дитячої праці. Деякі автори дитячу працю поділяють на **такі чотири види: побутова, інтелектуальна (навчальна), організаційна (в громадській роботі) і виробнича фізична праця**. Інші автори суспільно-корисну працю поділяють на три види: **суспільно-корисну працю на користь колективу школи, суспільно-корисну, продуктивну працю на благо суспільства і суспільно-корисну працю на користь окремим людям**.

Розглянемо зміст названих видів праці.

Навчальна (інтелектуальна) праця – одна із найскладніших і найважчих. Формування сумлінного ставлення до праці у школі повинно починатися з вироблення уміння сумлінно ставитися до своєї навчальної праці. Бурхливий науково-технічний прогрес різко збільшує частку інтелектуальної праці в житті суспільства, тому вивчення основ наук є важливим засобом підготовки учнів до трудового життя. Оволодіння прийомами навчальної праці, вироблення уміння цілеспрямовано, ритмічно, систематично і сумлінно навчатися – одна із умов підготовки до трудової діяльності.

Навчання – це напружена праця і перший та серйозний обов'язок учнів перед суспільством, тому привчати учнів до навчальної праці, систематичної роботи над навчальним матеріалом є важливою складовою частиною розв'язання завдань трудового виховання.

Суспільно-корисна праця на користь колективу школи включає самообслуговування, допомогу в ремонті класу, школи, працю на пришкольній ділянці, обладнання та підтримання в належному стані спортивно-ігрових майданчиків, виготовлення закладок для книг і наочних посібників, виготовлення для дитячих садків іграшок, вирощування і догляд за квітами та інші види.

Суспільно-корисна, продуктивна праця на благо суспільства включає в себе працю по збиранню лікарських рослин, благоустрою села, мікрорайону, школи, дитячого садка, спортивних та ігрових майданчиків, догляд за рослинами, домашніми тваринами тощо.

Суспільно-корисна праця на користь окремим людям включає в себе допомогу інвалідам, старшим людям тощо.

Побутова праця, або самообслуговування, є раннім, найпростішим і найдоступнішим видом дитячої праці. Із самообслуговування починається виховання у дитини працьовитості й привчання до інших видів трудової діяльності, його педагогічно правильна організація сприяє формуванню звичок, потреб дитини до трудової діяльності, є першою школою трудового виховання.

Привчання дітей до самообслуговування повинно починатися з дошкільного періоду і продовжуватися протягом усього періоду перебування їх у сім'ї. **Самообслуговування молодших школярів в сім'ї**: уміння вмиватися, зачісуватися, охайно одягатися, прибирати постіль, тримати в порядку і чистоті своє робоче місце, іграшки, особисті речі, пришивати гудзики, прати комірці, хусточки, прасувати, мити посуд, допомагати батькам в інших доступних видах трудової діяльності.

Усунення дітей від доступних їм видів трудової діяльності призводить до виховання егоїстів, ледарів, від яких першими

страждають самі батьки. Тому вчитель початкових класів повинен допомогти батькам накреслити шляхи щодо залучення дітей до побутової праці в сім'ї.

Самообслуговування в школі передбачає чергування в класі та їдальні, виконання обов'язків санітарів, господарників, бібліотекарів, квітників, прибирання класу, шкільного подвір'я, спортивних та ігрових майданчиків; виготовлення та ремонт наочних посібників, книг, навчального приладдя: оформлення альбомів, монтажів, вітрин, колекцій, виставок. Побутова праця і самообслуговування в школі ставить за мету підтримувати чистоту і порядок у класі, школі, провітрювання класних кімнат, роботу на пришкільних ділянках тощо. Всі трудові доручення повинні відповідати віковим особливостям учнів. Не слід переобтяжувати учнів дорученнями, але і не можна дозволяти їм користуватися результатами чужої праці.

При організації самообслуговування вчитель повинен перебороти сформований у багатьох батьків стереотип, що нібито самообслуговуюча праця в сім'ї, в школі є другорядною, і дітей слід оберігати від неї. Усунення дітей від самообслуговування не лише формує ледарів, а ще й завдає великої шкоди стосункам учнів з батьками, членами сім'ї, учнями класу, школи.

Сільськогосподарська праця на пришкільних ділянках включає в себе вирощування овочевих та квітково-декоративних рослин; проведення дослідів для визначення залежності росту рослин від зовнішніх умов (тепла, світла, вологи, ґрунту); підготовку рослин до посіву; внесення добрив; прополювання ділянок, збирання шкідників; вирощування сіянців і саджанців для озеленення шкільного подвір'я, вулиць, посадку дерев, кущів, квітів, охорону зелених насаджень тощо.

Шефська робота – це турбота про малят, хворих і старих людей; шефство над дитячим садком, над учнями молодших класів; допомога по догляду за садом, городом, у збиранні врожаю, заготівлі корму для птахів, тварин, збирання лікарських рослин для аптеки; допомога шефам у прибиранні подвір'я, садиби, приміщень; виконання доручень ДАІ, пожежних

інспекцій, пошти, товариства охорони природи та інших організацій.

Різні трудові операції: збирання макулатури, металобрухту, лікарських трав, плодів, коріння, насіння, ягід, грибів, вторинної сировини, природного матеріалу; збирання корму для зимуючих птахів і підкормлювання їх взимку; догляд за пам'ятниками, меморіалами, могилами; виготовлення іграшок і виробів; робота з природним матеріалом, пластиліном, глиною, картоном, деревом, м'якою проволокою, шиття та вишивання; участь у народних промислах тощо.

Організаційна праця, або громадська робота, передбачає залучення учнів до виконання різного виду громадських доручень. Це досить складний вид діяльності для учнів взагалі і особливо для молодших школярів. Він вимагає від учня певних умінь і навичок, знання справи, вміння залучити до праці кожного учня, вести облік та давати оцінку роботи. Формування цих якостей починається ще в дошкільному періоді: чергування в дитячому садку, на ігровому майданчику, в їдальні тощо. В початковій школі розвиваються, зміцнюються і ускладнюються ці навички. Вчитель повинен допомогти учням виконувати громадські доручення, розкрити їх зміст, форми і методи проведення. Наприклад, обравши бібліотекарів класу, вчитель разом з учнями відвідує бібліотеку, знайомить їх з порядком одержання книг, їх розподілом, збиранням прочитаних книг, їх поверненням до бібліотеки і т.п. Без навчання дітей цій справі громадські доручення залишаються тільки на папері. Разом з цим вчителі повинні стежити, щоб при виконанні громадських доручень учні не зазнавалися, щоб у них не формувалися егоїстичні настрої; слід своєчасно змінювати Доручення, щоб всі учні пройшли через систему громадських доручень.

При організації всіх видів праці керівна роль належить вчителю-вихователю. Від його умілого керівництва й організації, показу окремих операцій роботи, особистої участі в праці разом з дітьми, від об'єктивної оцінки результатів роботи залежить виховний ефект праці кожного учня.

10.3. Педагогічні вимоги до організації трудового виховання учнів

Трудове виховання – це процес залучення учнів до різних видів суспільно-корисної праці з метою передачі їм мінімуму виробничого досвіду, трудових умінь і навичок, розвитку в них творчого практичного мислення, працелюбства і свідомого ставлення до праці.

Це процес організаційний, цілеспрямований і багатогранний. Здійснюючи його, вчителі і вихователі повинні керуватися певними педагогічними вимогами. Сформулюємо основні з них:

1. Безпосереднє залучення учнів до трудової діяльності

Працювати дитина може навчитися, лише **беручи безпосередню участь у праці**. І чим раніше дитина буде залучена до неї, тим процес трудового виховання проходитиме успішніше. Без особистих фізичних зусиль дитини, власного досвіду трудове виховання неможливе. Тому вчителі, вихователі, сім'ї повинні залучати дошкільника до посильної участі в самообслуговуванні, до побутової праці, а учнів початкової школи, крім того, до навчальної, суспільно корисної і виробничої праці.

Реалізуючи цю вимогу, ми повинні виходити з того, що у дитини є велика потреба бути корисним, і цю потребу школа має задовольнити. Поряд з цим учитель повинен проводити цілеспрямовану роботу з батьками щодо залучення дітей дома до самообслуговування і побутової праці, до усунення сформованої у деякої частини батьків установки: «Ще малий, підросте, тоді і напрацюється». Підкреслюючи необхідність залучення дітей до трудової діяльності, К.Маркс писав: «При розумному суспільному ладі кожна дитина з 9-річного віку повинна стати продуктивним робітником так само, як і кожна працездатна доросла людина повинна підкорятися загальному закону природи, а саме: щоб їсти, вона повинна працювати не лише розумом, а й руками»!

2. Педагогічно правильна організація праці

Ця вимога передбачає підготовку учнів до виконання трудового завдання, забезпечення необхідними матеріалами й інструментами, розподіл трудових завдань між учасниками колективу, облік, підбиття підсумків. Правильно організована дитяча праця криє в собі великі виховні можливості, і завдання вчителя, вихователя, батьків оптимально їх реалізувати.

Підготовка учнів до виконання трудового завдання передбачає постановку мети, планування, розстановку сил, розподіл інструментів, матеріалів, визначення часу на його виконання, інструктування.

Велике виховне значення має розподіл роботи. Загальне завдання для всього класу без поділу на індивідуальні й групові частини не завжди формує в учнів особисту відповідальність за виконання роботи, вони не завжди трудяться з вогником, бажанням. Виконання ж лише індивідуальних завдань не завжди сприяє формуванню у дітей почуття колективізму, товариської взаємодопомоги, відповідальності за загальні результати праці.

Щоб повніше використати виховні можливості суспільно корисної праці, слід загальне завдання розподілити між групами учнів (ланка, бригада тощо), визначивши в її межах індивідуальне завдання кожного учня, і завдання кожної групи сприймається як частина колективного.

Праця завжди повинна завершуватися підведенням підсумків, завдання якого: підсумувати наслідки роботи, оцінити якість роботи класу, групи, кожного учня зокрема, виділити найбільш старанних, звернути увагу на недоліки, недоробки тощо. Після підведення підсумків праці бажано заохотити кращих учнів.

Важливо при підведенні підсумків роботи дотримуватися таких вимог, як відкритість, наочність, об'єктивність, врахування громадської думки і колективної оцінки.

Погано організована праця часто завдає більше шкоди, ніж користі у трудовому вихованні.

3. Допомога і контроль з боку вчителя, вихователя при виконанні трудових завдань

Приступаючи до виконання будь-якої трудової діяльності (побутової, суспільно корисної і особливо громадської роботи), молодші школярі майже завжди відчують нерішучість, боязнь, невпевненість у своїх силах, можливостях. Такий стан швидко проходить, якщо вихователь покаже, допоможе, як слід виконувати завдання. Щоб підтримати віру учнів у свої сили, довести розпочату справу до кінця, вихователь здійснює постійний, педагогічно виправданий контроль, який повинен бути тактовним, доброзичливим, враховувати індивідуальні особливості учнів, без уїдливісті.

Слід пам'ятати, що першокласники шестилітнього віку довгий час потребують допомоги, нагадування, доброзичливого контролю за виконанням трудового доручення. Успішно виконана трудова справа приносить учневі радість успіху, задоволення, а отже, він мужніє і зростає як громадянин.

4. Праця для дитини повинна виступати як необхідність та обов'язок

Для реалізації цієї вимоги слід створити в школі і дома такі умови і систему життя дітей, які б примушували їх працювати, привчали переборювати труднощі. Бажано ще в дошкільному періоді залучити дитину до щоденної посильної праці, допомагати дорослим, уникаючи марного проведення вільного часу, бездіяльності.

Найбільш доступною формою залучення молодших школярів до посильної повсякденної діяльності в школі і дома є доручення. Постійні різноманітні трудові доручення формують у дітей звички до праці, які потім стають обов'язком для них. Поряд з цим дорученням дітей привчають ставити мету, планувати, придумувати щось нове. Доручити – означає зобов'язати дитину виконати певне завдання, зв'язане з особистим самообслуговуванням або ж на користь колективу.

Важливе значення у вихованні обов'язку до праці полягає у виявленні і розвиткові індивідуальних нахилів і здібностей до певної галузі праці, використання гри й інтересу з трудовій

діяльності, вимога вчителя і колективу учнів довести розпочату справу до кінця, виконати громадсько-корисне доручення тощо.

5. Посильність у трудовій діяльності

Трудова діяльність повинна бути посилюючою для дітей. Організуючи працю молодших школярів, слід враховувати їх можливості і вікові особливості з тим, щоб свої трудові завдання вони виконували обов'язково успішно, що приносить їм почуття радості, задоволення.

Надмірне навантаження, непосильність приводить до того, що у дітей замість любові до праці виховується огида, негативне ставлення до неї, підриваються духовні і фізичні сили, віра в себе. Причиною непосильної праці може виступати відсутність у школярів потрібних умінь і навичок, надмірне фізичне навантаження, нераціональна організація праці, психологічний і фізичний стан учня.

Посильність трудової діяльності не означає відсутності в ній будь-яких труднощів, напружень розумових і фізичних зусиль, але міра труднощів повинна відповідати силам і здібностям учнів, рівневі їх підготовки до виконання певного трудового доручення.

6. Чергування праці і відпочинку

Психолого-педагогічні дослідження довели, що чергування різних видів діяльності є необхідною умовою зняття перевтоми. Знання вчителем основних фізіологічних і психологічних особливостей дітей молодшого шкільного віку і їх дотримання при організації праці сприяє підвищенню ефективності трудового виховання. На уроках трудового навчання, залежно від виду занять, учитель організовує фізкультурні хвилинки, при суспільно корисній роботі включає елементи гри, залучає до складання задач за наслідками роботи, використовує загадки, поговірки, підбиває поетапні підсумки роботи, акцентує увагу на позитивних прикладах роботи тощо.

7. Мета праці повинна бути зрозумілою і бажаною для учнів, а її суспільне значення очевидне для них

Будь-яка праця повинна виконуватися учнями свідомо. Раніш ніж розпочати виконувати трудове завдання, вчитель у вступній

бесіді повинен розкрити мету роботи і її користь для суспільства та окремих людей. Наприклад, приступаючи до виготовлення на уроках трудового навчання закладки для книг, вчитель чітко визначає мету завдання і пояснює учням, що результат їх роботи буде передано у шкільну або місцеву бібліотеку. Вчитель повинен вміти розкрити суспільне значення дитячої праці перед виконанням будь-якого трудового завдання: при збиранні макулатури, лікарських рослин, при шефській допомозі дитячим садкам тощо. Кількісні показники праці бажано використати для складання практичних задач на уроках математики, знання про рослинний і тваринний світ, набуті учнями на роботі в полі, на уроках природознавства тощо.

Розуміння мети праці сприяє формуванню в учнів позитивних мотивів до трудової діяльності, підвищенню відповідальності за виконання дорученої справи.

8. Приклад дорослих у праці

Психологічно готує дітей до праці, у них діти вчаться доброго ставлення до людей, до праці, формується повага до людей праці. Прикладом для дітей можуть бути батьки, вчителі, вихователі, знатні люди села, міста, району тощо. Але особлива роль належить вчителю. Його діяльність як організатора і керівника трудової діяльності досить багатогранна. Організувавши колективну працю дітей, він працює разом з ними, виконує трудове завдання, захоплюючи їх своїм прикладом.

Діти із задоволенням виконують ту роботу, до виконання якої долучилися вчитель, вихователь, невимушено наслідуючи їх у трудових діях. Виховна роль і авторитет учителя знижується, якщо вчитель при виконанні колективного трудового завдання сам не працює, не захоплений роботою, а лише командує, контролює, стежить за працею дітей. І навпаки, ентузіазм учителя, його захоплення справою підтримує в учнів бадьорий настрій, заохочує їх до товариської взаємодопомоги, розвиває працелюбство і відповідальне ставлення до справи.

9. Колективна організація трудової діяльності

Колективна праця виховує в учнів почуття дружби, взаємодопомоги, відповідальності за доручену справу, сприяє

згуртуванню учнівського колективу. В процесі колективної праці молодші школярі вступають в ділові стосунки між собою та іншими людьми, що дає можливість їм відчути себе частиною трудового колективу і нести відповідальність перед ним за виконану справу.

Умови життя і навчання учнів початкових класів (навчання в одній класній кімнаті, перебування в колективі класу майже протягом повного дня у зв'язку з наявністю групи подовженого дня) дають можливість широко використовувати колективну працю при організації суспільно корисної діяльності. Вчитель повинен вміти так організувати суспільно корисну діяльність, щоб поєднати в учнів колективну та індивідуальну відповідальність за виконання трудового доручення. Для цього весь обсяг роботи слід розподілити між окремими ланками, довівши до неї і кожного учня зокрема норму роботи. Для виконання доведеного завдання учнів в межах ланки об'єднуються по двоє або по троє і спільно його виконують. Під час підведення підсумків береться до уваги стан виконання трудового завдання класом, ланкою, кожним учнем зокрема, використовуючи при цьому принципи паралельної дії впливу на особистість.

10. Тісний зв'язок суспільно корисної праці з навчанням

А.С. Макаренко справедливо стверджував, що в кожному разі праця без освіти, без громадського виховання, що йде поряд, не дає користі, виявляється нейтральним процесом. Виконуючи те чи інше трудове завдання, вчитель повинен вміти в доступній для дітей певного віку формі встановити зв'язки між вивченим матеріалом і змістом суспільно корисної діяльності. Вміння методично розв'язати це завдання є однією з умов реалізації принципу зв'язку навчання і виховання з життям, з практикою.

11. Організація в процесі трудового виховання принципу романтики, гри, інтересу

Вчителі повинні завжди пам'ятати, що учень молодших класів – це вчорашній дошкільник, в якого основним видом діяльності була гра. Але часто школа досить мало місця

відводить гри, недооцінює її роль і нав'язує дитині підхід до будь-якої діяльності методами дорослої людини. Тому досвідчені вчителі завжди включають у трудову діяльність елемент гри, інтересу, романтики. Наприклад, у 1 класі учням запропоновано організувати лікарню лікаря «Айболить». В лікарні з'явилися лікарі, медичні сестри, аптечні працівники, няні. А з підшефного дитячого садка прибули хворі іграшки, що вимагають ремонту. Діти із задоволенням беруть участь в іграх «Пошуки чарівних трав», «Лісова аптека», «Червона калина», «Книжка захворіла», десанти «Чисте подвір'я», «Санітари на посту», «Радість людям» і т.н.

12. Естетична якість результатів трудової діяльності

Предмети вжитку мають для людей не лише практичну, а й естетичну цінність. Тому оформляючи наслідки трудової діяльності, вчитель разом з учнями думає про те, щоб речі були зручними і відповідали естетичним вимогам, тобто, щоб закон єдності праці і краси проявлявся в органічній єдності. Педагогічно обгрунтовано, щоб в оцінці вибору трудових справ брати участь безпосередньо учні класу. Залучення учнів до оцінки та самооцінки дає змогу вчителеві виявити в учнів позитивну тенденцію до творчості, стимулювати їх до виготовлення естетично цінних виробів тощо.

Керуючись переліченими педагогічними вимогами, учитель, який творчо працює, не буде зводити трудову діяльність учнів лише до вироблення в них вузькопрофесійних навичок, він організовує її як багатогранний педагогічний процес формування людської особистості.

10.4. Методи трудового виховання

В організації трудового виховання молодших школярів рекомендується використовувати всі, відомі у педагогіці, загальні методи виховання: пояснення, розповідь, бесіда, приклад, привчання, гра, доручення, вправи, педагогічна вимога, формування громадської думки, перспектива, змагання,

спостереження, завдання, переконування, методи стимулювання і т.д. Всі ці методи у практиці трудового виховання і навчання використовуються в єдності, комплексі, у відповідності з принципами виховання.

Методи і прийоми привчання у поєднанні з переконанням є одними із провідних у вихованні працьовитості молодших школярів. За їх допомогою формується моральна звичка працювати систематично, сумлінно. При цьому широко використовуються такі прийоми: інструктування (попереднє, поточне, заключне), показ трудових операцій, вправлення у виконанні, порівняння роботи за взірцем, підведення підсумків. Метод привчання поєднується з такими методами, як тривале доручення, стимулювання, посилене змагання, пояснення тощо.

Вправи – практичні дії, в ході яких у дітей виробляються вміння і навички трудової діяльності. Це перш за все, вміння працювати різними ручними інструментами і виконувати ними окремі практичні завдання. Важливо, аби вправи були систематичними і доводилися учнями до поставленої мети. Вправи використовуються у єдності з привчанням і педагогічною вимогою.

Спостереження дають можливість безпосередньо знайомитися з працею людей, роботою механізмів, машин, споруд, сучасним виробництвом і технікою. Враження, які одержує дитина при спостереженні за роботою майстрів праці на фермах, заводах, фабриках, майстернях, в побуті, впливають на свідомість, збільшують життєвий досвід, виховують розуміння значенні праці в своєму житті та інших людей, повагу до людей певних професій. Спостереження можуть бути мимовільними, коли учень безпосередньо, без спеціально сформованої мети спостерігає за трудовими процесами, і довільними, коли учні за завданням учителя в позаурочний час ведуть спостереження. Наприклад, за завданням учителя учень спостерігає, які роботи виконуються в сільському господарстві весною, влітку, восени, як працює комбайнер, водій, тракторист, будівельник, швачка, повар та люди інших професій; спостерігають за роботою вдома матері, батька, членів сім'ї тощо.

Ефективність спостереження підвищується, якщо його результати пов'язують з навчальним матеріалом, виконують малюнки, невеличкі письмові та усні твори тощо.

Громадсько-трудові доручення є ефективним засобом залучення учнів до різних видів трудової діяльності, виховують у них відповідальність, звичку до трудових зусиль, організаційні здібності, самостійність» почуття обов'язку, колективізму, взаємодопомоги, захоплення дорученою справою, формують певні трудові уміння і навички.

Доручення бувають постійні й тимчасові, колективні та індивідуальні. Найпоширенішими постійними дорученнями в початковій школі є виконання обов'язків: санітара, квітникаря, бібліотекаря, господарника, відповідального за ведення календаря природи і праці, ігрових розвідувальних справ, помічника вчителя, а також постійні доручення в сім'ї.

Тимчасові доручення (періодичні) мають також велику виховну роль, до них належать: виготовлення наочних посібників, збір природного матеріалу для уроків, оформлення альбомів, підготовка до дитячих ранків, прогулянок, походів, екскурсій, ігор, трудових операцій; збирання літературного та газетного матеріалу про працю людей, машин, механізмів тощо. Практикуються також індивідуальні трудові доручення на зразок: вишивання, моделювання, колекціонування, збирання поговірок про працю, виготовлення гербарію, ремонт книг та ін.

Учителі, вихователі повинні навчити дітей виконувати дані їм трудові доручення. Важливо, щоб усі учні класу пройшли через систему постійних і тимчасових доручень. Це дасть можливість кожному з них побувати в ролі відповідального за різні види праці і багато чого навчитися.

Перспектива широко використовувалася у педагогічній системі А.С. Макаренка. Він вважав, що справжнім стимулом людського життя є завтрашня радість, яка в педагогічній техніці є одним із важливих об'єктів роботи. Спочатку потрібно організувати саму радість, викликати її до життя, поставити як реальність і послідовно перетворювати прості види радості в більш складні і значимі. А.С. Макаренко підкреслював, що тут

проходить цікава лінія: від простого примітивного задоволення до глибокого почуття обов'язку. Методика цієї роботи полягає в тому, щоб організувати нову перспективу і поступово підставляти більш цінні перспективи.

Будь-який процес, трудову операцію можна поставити перед учнями як близьку або середню перспективу, які мобілізують учнів, викликають інтерес, ентузіазм, завтрашню радість. Досить, наприклад, оголосити, що через тиждень клас вийде на збирання лікарських рослин, щоб в учнів підвищився оптимізм перспективного почуття. Діти, склавши план трудової операції, активно готуються до неї: знайомляться з видами рослин, їх лікувальними якостями, збирають вірші, пісні, фольклорний матеріал про них, робочий інструмент, куховарів, здатчиків тощо. Діти не просто чекають цього дня, а всі активно включаються до його підготовки, з радістю підходять до нього. У процесі підготовки і проведення операції виникає багато ідей, пропозицій, згуртовується дитячий колектив.

Змагання, як метод трудового виховання, використовується для стимулювання активності дітей, збудження інтересу до праці. Його мета полягає в тому, щоб надати праці захоплюючого характеру, внести елементи творчості, викликати в учнів почуття радості, ентузіазму, романтики, піднесення. Можливості тут досить великі. Учні можуть залучатися до таких видів змагань: за кращий санітарний стан класу, краще чергування, організовану участь у шкільних заходах; краще виконання трудових завдань з благоустрою подвір'я, майданчиків, приміщень, на пришкільних ділянках; за краще бережливе ставлення до хліба, до речей, підручників, шкільного майна, обладнання, засобів навчання і праці; за звання кращого знавця робочих інструментів, техніки, професій, умільця, конструктора, переможця конкурсів і вікторин з питань праці.

В організації змагань розрізняють три етапи: підготовчий, проведення змагань і підведення підсумків. Для цього обирається комісія, контролери, журі, судді. Вчителі, вихователі подають їм необхідну допомогу у виробленні умов змагання, проведенні змагань, підведення підсумків, організації відкритості, наочності,

виготовленні нагород, сувенірів, придбанні книг, листівок, значків тощо.

Методи заохочення є великим стимулом залучення молодших школярів до різних видів трудової діяльності та на досягнення поставленої мети. Формування позитивного ставлення до праці потребує таких видів заохочення: схвалення, похвала, подяка, демонстрування кращих зразків праці, організація виставок наслідків праці, преміювання, випуск стінних та радіогазет про працю учнів тощо. Заохочення сприяє вихованню впевненості учнів у своїх силах, викликає у них бадьорість, енергію, добрий настрій, гарне самопочуття, задоволення, готовність до подальшої роботи. Заохочення слід використовувати з участю учнів класу, які поділяють оцінку вчителя, вихователя. Але заохочення як метод трудового виховання не повинне використовуватися дуже часто, не перетворюватися в буденне, повсякденне явище. Захвалювання, а особливо якщо воно не завжди відповідає якості виконаної роботи, формує в учнів зазнайство, егоїзм та інші негативні риси.

Важливо знаходити в роботі кожного учня елементи позитивного й спиратися на них з метою формування любові до праці, бажання працювати.

Досвідчені вчителі, підводячи підсумки праці, прагнуть заохочення зробити значною подією в житті дитячого колективу. На честь переможців виконують пісні, вірші, урочисто вручають сувеніри, книги, листівки, саморобні знаки, жетони.

Метод **покарання** (стягнення) у вихованні сумлінного ставлення до праці є вираженням високих вимог до учнів. У практиці трудового виховання існує дві тенденції: покарання працею і покарання позбавленням праці. Жоден з них не можна вважати педагогічно обґрунтованим. Покарання працею є серйозною перешкодою на шляху до виховання, воно породжує негативне ставлення учнів до праці, формує негативний досвід, огиду до праці, викликає перевтому нервової системи, фізичне перенапруження.

Покарання позбавленням праці шкідливе тим, що усуває учня від трудової діяльності, перериває систему вироблення

звичок до постійної праці, не сприяє розвитку потреби до праці. Тому застосування покарання у трудовому вихованні повинне мати чітку для учня логіку: недбало виконана робота – запропонувати виконати її вдруге, тимчасово не доручати цікавої роботи; неохайно поводитися з інструментами – не давати нових; допускає грубість, начальницький тон у стосунках з товаришами – тимчасово усунути від функцій організатора і т.п.

Вибір покарання залежить від мотивів, провини, умов, індивідуальних та вікових особливостей учнів.

Бесіди з проблем трудового виховання з молодшими школярами в позаурочний час проводяться з метою: розкрити значення праці людей у всіх сферах суспільства, дати повні знання про працю людей у різних галузях народного господарства, про об'єкти праці, матеріали, машини, інструменти, професії, способи виконання трудових дій і операцій, елементарні поняття техніки безпеки, ставлення людей до праці і т.п. Бесіда повинна бути живим обговоренням хвилюючих питань життя дітей і колективу.

Зміст і форма проведення бесід мають бути доступними і близькими дітям, пов'язані з їх досвідом, уявленнями, спостереженнями, спиратися на конкретні факти із життя сім'ї, школи, міста, села, досвіду трудової діяльності відомих дітям людей, а тематика бесід, формулювання запитань повинно викликати у дітей інтерес, допитливість, бажання знайти правильну відповідь.

Автор книги «Трудовое воспитание младших школьников во внеклассной работе» (А.Г. Глущенко. – К., 1985) так класифікує **бесіди з трудового виховання:**

1.Бесіда-інструктаж. Учитель у короткій формі дає необхідні відомості про трудове завдання, його мету, правила і прийоми роботи, техніку безпеки, пояснює, як виконувати різні трудові дії, обрати прийоми роботи, показує взірці тощо.

2.Бесіди на основі дитячих спостережень за трудовою діяльністю людей, машин, використанням інструментів, матеріалів, переглядів діафільмів, теле- і кінофільмів. Такі бесіди

мають довільний характер, діти діляться своїми думками, розповідають про побачене, дають йому оцінку.

3.Бесіди за прочитаними розповідями, віршами і казками, в яких мова йде про різні види праці. В цьому разі використовують такі прийоми:

— основою для бесіди є незакінчений вірш, розповідь, казка; завдання учнів у процесі бесіди придумати закінчення, знайти кращу відповідь, самостійно осмислити вчинки, розв'язувати проблемну ситуацію;

— основою для бесіди є самостійно прочитані учнями оповідання, вірш, казка;

— основою для бесіди є викладений учителем сюжет художнього твору з виділенням у тексті того місця, з якого передбачається розпочати бесіду.

4.Бесіди у поєднанні з інсценізацією, виконанням певних ролей. У ролях виступають умільці, працелюбні і білоручки, нечепура і нероба. В ролях можна показати оповідання В.О.Сухомлинського «Ледача подушка», вірш Г.Бойка «Зламаний стілець» та ін. Проведення таких бесід досить переконливо впливає на дітей, допомагає краще зрозуміти зміст і мету, передбачені бесідою.

5.Бесіди за картинами художників. За картинами художників, ілюстраціями до казок можна проводити змістовні бесіди з проблем трудового виховання. Можна використати картини Т.Яблонської «Літо», «Над Дніпром»; К.Ломакіна «Юні шефи»; серію картин «Жіноча доля в творах Шевченка»; С.Ткачова «Перший хліб – дітям» та багато інших.

6.Бесіди, пов'язані з розв'язком задач на теми: «Давайте підрахуємо», «Чи знаєте ви?», «Скільки коштує книга?», «Скільки коштує хвилина?»; а також завдання на сюжети морального змісту: «Як би ви вчинили?», «Яка твоя думка?», «Оцініть дії героя твору» і т.п.

7.Питання-відповіді. Практикуються вони, в основному в 1 класі, для бесід підбираються питання, що вимагають чіткої і короткої відповіді.

8.Бесіди на кмітливість збагачують дітей новими знаннями про працю, людей праці, про професії, матеріали, машини, механізми, допомагають виявити уміння усунути несправності найпростіших механізмів, пристосувань, приладів тощо. При проведенні таких бесід часто ставляться питання: «Хто знає?», «Хто уміє?», «Хто догадується?», «Як це викопати?» і т.п.

9.Бесіди-інформації. В бесідах подається інформація про працю людей різних професій, важливі будови країни, міста, села, обладнання сучасного виробництва; пояснюють суть виробничих термінів, понять, галузей народного господарства, про цінність і бережливе ставлення до народного добра тощо. При проведенні бесід-інформацій широко використовуються різноманітні методи і прийоми: розповідь учителя, читання статей із газет і журналів, коментування, обговорення, демонстрація, ілюстрація, питання і відповіді, використання матеріалів радіо- і телепередач, переглянутих кінофільмів, діафільмів, спектаклів, екскурсій, прогулянок, свят, подій, життєвих фактів та ін.

У різних посібниках з трудового виховання рекомендується така орієнтовна тематика бесід:

I-II класи

«Бережи хліб», «Про сумлінне ставлення до навчання і праці», «Я допомагаю дома», «Будь-яка річ створена працею людей», «Що означає бути бережливим?», «Буду матері допомагати, буду всюди прибирати», «Якщо наша мати заморилась...», «Білоручок не люблять ніде і ніхто», «За що потрібно любити і поважати книгу?», «Про колосок і хліба кусок», «Крихта хліба на землю упала», «Кожній речі своє місце», «Бережи воду», «Хвилинка не жарт», «Мій друг – режим», «Як хліб до тебе на стіл прийшов?», «Що з чого виготовляють», «Хто своєю працею радує інших?», «Будь-яка річ працею створена», «Хто і де працює біля школи», «Учень – сам собі слуга, йому нянька не потрібна» і т.д.

III клас

«Хліб і хлібороби», «Бережливе ставлення до підручників і шкільного майна – обов'язок кожного учня», «Що ми можемо робити самі», «Поважайте працю, привчайтесь її любити», «Щоденник, підручники, зошити – обличчя учня», «Вчись приносити людям користь», «Завжди знайдеться справа для умілих рук», «Чим я можу допомогти класові, школі?», «Як ми допомагаємо вдома?», «Щоб матері було легше...», «Де і ким працюють мої батьки?», «Сто доріг — одна твоя», «Професії мого села, міста», «Що ти знаєш про сільськогосподарські професії?», «Даремно не криши, хлібом не кидайся», «Давайте разом, діти, берегти рідну природу», «Дорогі дрібниці», «Будинок, у якому ти живеш», «Як ми можемо берегти електроенергію?», «Ким я хочу бути?», «Навчання – це теж праця», «Хто працює навколо нас?», «Учень – друг природи» та ін.

IV клас

«Умій працювати в колективі», «Моє і наше», «Будь працьовитим», «Будь-яку справу умій виконувати», «Щоб бути до праці готовим, треба бути завжди здоровим», «Гарне слово — робота», «Хліб — це людська праця», «Хвала рукам, що пахнуть хлібом», «Давайте підрахуємо», «Бережіть матір від турбот», «Все це справа рук людини», «Що значить бути організованим?», «Поважай свій і чужий час», «Хвилина годину береже», «Як багато на світі цікавих професій», «Машини навколо нас», «Що можна зробити своїми руками?», «По сторінках дитячих технічних журналів», «Що ми знаємо один про одного?», «Як усунути свої недоліки?», «Ледарів ніхто не любить», «Не витрачай даремно час», «Будь-яка корисна праця почесна» і т.д.

10.5. Трудове виховання в позакласній та позашкільній роботі

Трудове виховання учнів у позакласній діяльності проводиться в різних організаційних формах, які поділяються на масові, групові та індивідуальні.

До масових форм належать свята, лінійки, ранки, огляди, збори, операції, фестивалі, зустрічі, конкурси, виставки, рейди, десанти, походи, вікторини, ігри, турніри, матчі, екскурсії, подорожі, дні, тижні, суботники.

Групові форми передбачають об'єднання дітей за інтересами з постійним складом учнів та планом роботи на певний проміжок часу. Такими формами можуть бути гуртки, клуби, а також різного виду «майстерні», «книжкові лікарні», «друзі природи», «друзі птахів», групи допомоги хворим, інвалідам, літнім людям.

До індивідуальних форм роботи належать вирощування рослин і тварин, ліплення, вишивання, випалювання, колекціонування, конструювання, моделювання, виготовлення різних простих виробів за завданням вчителя, індивідуальна шефська робота, окремі види робіт із самообслуговування тощо.

Завдання школи полягає в тому, щоб використати усі ці форми в поєднанні з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей учнів.

Методика підготовки і проведення масових, групових та індивідуальних форм трудового виховання достатньо розкрита в педагогічній літературі, методичних розробках, сценаріях, педагогічних і громадських журналах. При їх підготовці і проведенні автори акцентують увагу на таких аспектах: безпосереднє залучення до підготовки і проведення учнів, підбір змістовного, емоційно насиченого матеріалу; залучення до підготовки учнів старших класів, шефів, батьків; вибір місця проведення, широке використання різних видів наочності, кінофільмів, картин, телебачення; чітке визначення завдань, мети; створення доброзичливості, належного психологічного клімату; чітка організація, художнє та музичне оформлення,

порядок проведення заходів. Зміст і форми масових та групових заходів повинні активно впливати на розумову, емоційну та вольову сферу учнів.

Орієнтовна тематика масових форм

СВЯТА, РАНКИ, ЗБОРИ, УСНІ ЖУРНАЛИ:

«Рідній школі – дарунки літа», «Птахи – наші друзі», «Свято нашого села», «Свято нашої вулиці», «Свято праці», «Всі професії важливі», «Хліб – наше багатство». «Коли матері нема вдома», «В гостях у мийдодира», «Хто що вміє робити», «Чого ми навчились?», «Моя праця дома», «Бережи хліб», «Уміння потрібні завжди», «Секрети професій», «У народі є слова — хліб всьому голова», «Пісні трудових професій», «Все можемо робити самі», «Дорогі дрібниці», «Вода — джерело життя», «Звідки речі до нас прийшли?», «Як створюються книги?», «Як хліб на стіл прийшов?», «Ким бути», «Картини про працю».

Екскурсії: «Поруч будується новий дім», «Хто працює навколо нас?». «Наше село – частина України», «Наша вулиця – частина України». «Звідки прийшов пахучий хліб?», «Звідки прийшла до нас книга?», «Лікарське поле», «Звідки течуть молочні ріки?». «Як листи знаходять дорогу?», «Де живуть птахи?», «Природа навколо нас» і т.п.

Гуртки і клуби: «Умілі руки», «Виготовляємо самі», «Юний технік», «Майстерня Діда Мороза», «Книжкова лікарня», «Клуб саморобників» тощо.

Для проведення ігор-подорожей, конкурсів, вікторин рекомендуємо використати книги А.Г. Глуценка «Трудовое воспитание младших школьников во внеклассной работе», (К., 1985), В.Т. Вечеревського «Школьная игротка» (М., 1972).

Перевір себе

1. Що ми розуміємо під трудовим вихованням?
2. Які основні завдання трудового виховання?
3. Які основні види праці дітей?

4. Що таке побутова праця та самообслуговування?
5. Що таке організаційна праця?
6. Які основні педагогічні вимоги до організації трудового виховання учнів?
7. Які основні методи трудового виховання учнів?
8. Яка роль і місце заохочень та покарань в системі трудового виховання учнів?
9. Які види бесід та їх тематика з трудового виховання (для молодших школярів)?
10. Яка найбільш поширена тематика бесід з трудового виховання в початковій школі?
11. Які найбільш поширені форми позакласної роботи з трудового виховання?

Опорний конспект

Під трудовим вихованням у педагогіці розуміють систему виховних заходів, спрямованих на залучення учнів до трудової діяльності.

Трудове виховання – важлива складова частина формування всебічно розвиненої особистості, воно є необхідною умовою розумового, морального, фізичного та естетичного виховання. У широкому розумінні трудове виховання у початковій школі охоплює трудове навчання.

Завдання трудового виховання у початковій школі можна звести до таких основних складових: виховання у молодших школярів любові до праці, поваги до людей праці, бережливого ставлення до результатів людської праці і природного багатства, підготовка їх до вибору майбутньої професії, а також озброєння необхідними трудовими вміннями та навичками.

Метою всієї системи трудового виховання є морально-психологічна і практична підготовка учнів до фізичної праці та формування у них сумлінного ставлення до неї. Для реалізації цієї мети та вищезгаданих завдань виникає необхідність сформувати в учнів:

– розуміння праці як першої життєвої потреби, здатність, уміння і бажання сумлінно, творчо працювати, готовність до суспільно корисної продуктивної праці;

– розуміння ролі праці в житті суспільства і кожної людини, що праця є джерелом матеріальної і духовної культури суспільства, що без неї неможливе існування будь-якого суспільства, що вона є основою загального і особистого добробуту;

– прагнення і потребу працювати для загального та особистого добра, своєю працею створювати певні цінності;

– уявлення про трудові професії своїх рідних і близьких, свого села, району, міста, що допомагає учневі у виборі майбутньої професії з урахуванням нахилів, здібностей та інтересів.

Література

1. Державна національна програма «Освіта» («Україна ХХ століття»). – К.: Школяр, 1994.
2. Макаренко А.С. Лекції про виховання дітей. Твори в 7-ми томах. – Т.4. – К.: «Рад.школа», 1954.
3. Сухомлинський В.О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особливості. // Вибрані твори: в 5-ти томах. – Т.1. – К.: Рад.школа, 1976.
4. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям. // Вибрані твори: В 5-ти томах. – Т.3. – К.: «Рад.школа». 1976.
5. Ушинський К.Д. Праця в її психічному і виховному значенні. // Вибрані твори: В 9-ти томах. – Т.1.– К.: «Рад.школа», 1983.
6. Глущенко А.Г. Трудовое воспитание младших школьников во внеклассной работе. – М.: «Просвещение», 1983.
7. Орієнтовний зміст виховання школярів. / За ред. Мар'єнка І.С. – К.: «Рад.школа», 1982.
8. Болдырев Н.М. Классный руководитель. – М.: «Просвещение», 1971.
9. Омеляненко В.Л., Мельничук С.Г., Омеляненко С.В. Педагогіка, Ч.І, ІІ. – Кіровоград, 2004.

ТЕМА 11. ЕСТЕТИЧНЕ ВИХОВАННЯ ШКОЛЯРІВ

ЗМІСТ

- 11.1. Мета і завдання естетичного виховання.
 - 11.2. Основні поняття естетичного виховання.
 - 11.3. Художнє виховання в системі естетичного виховання.
 - 11.4. Основні функції мистецтва у педагогічному процесі.
 - 11.5. Принципи естетичного виховання.
 - 11.6. Естетичне виховання у процесі навчання.
 - 11.7. Естетичне виховання у позакласній виховній роботі.
- Перевір себе.
Опорний конспект.
Література.

11.1. Мета і завдання естетичного виховання

Під **естетичним вихованням** розуміють організований і цілеспрямований процес формування в учнів здатності сприймати, правильно розуміти, цінувати і створювати прекрасне й величне у житті та мистецтві.

У широкому плані естетичне виховання розглядається як формування в дітей естетичного ставлення до дійсності.

Слово «естетика» грецького походження, це наука, що вивчає прекрасне в дійсності, особливості естетичного освоєння людиною світу і загальні принципи творчості за законами краси, в тому числі і закони розвитку мистецтва як особливої форми естетичного відображення дійсності.

Мета естетичного виховання полягає в тому, щоб сприяти всебічному, гармонійному розвитку особистості, воно є важливою складовою загальної системи виховання учнів.

При організації естетичного виховання слід враховувати вікові особливості учнів. Емоційна сфера молодшого школяра особливо сприйнятлива до зовнішніх впливів, вона гостро реагує на звуки, барви, явища та форми навколишнього світу. Тому цей

період життя дитини найбільш сприятливий для формування естетичних переживань, почуттів, смаків. Життєвий досвід свідчить, що саме в перші роки навчання і виховання закладається фундамент гармонійного, в тому числі й естетичного розвитку особистості. Від того, які естетичні цінності, судження, почуття, смаки, потреби будуть сформовані в учнів у початковій школі, багато в чому залежатиме подальший розвиток особистості та можливості її вдосконалення. Формування всіх естетичних якостей особистості тісно пов'язане з емоційною сферою дитини, а все емоційно пережите надовго фіксується і залишається у нашій свідомості, тому допущені у початковій школі помилки в естетичному вихованні важко, а іноді й неможливо виправити у старших класах. Помічено, що учні початкових класів виявляють особливо великий інтерес до всього комплексу сфер естетичного, у них є велика потреба до творчості за законами краси.

Усе це покладає досить велику відповідальність на вчителя початкових класів, який повинен володіти належним рівнем естетичної культури та естетичною підготовкою до реалізації завдань естетичного виховання молодших школярів.

На основі цих завдань та загальної мети впливають конкретні завдання з естетичного виховання учнів початкових класів, які можна звести до таких **трьох основних**:

1. **Розвиток у кожного учня здібностей** сприймати естетичні явища у навколишній дійсності та мистецтві. Потрібно навчити їх бачити, розуміти, відчувати прекрасне та огидне, комічне і трагічне, величне й низьке і в тій чи іншій формі висловлювати своє оціночне ставлення до цих явищ.

2. **Залучення учнів до посиленої участі у створенні прекрасного** у всіх сферах людської діяльності: художній, трудовій, навчальній, ігровій, тобто навчити дітей творити «за законами краси».

3. **Формування у дітей бережливого ставлення до прекрасного**, цінування його в природі, мистецтві, побуті та всіх інших ланках навколишньої дійсності.

Розв'язання цих триєдиних завдань, безумовно, сприятиме вихованню у дітей естетичного ставлення до дійсності.

Естетичне виховання перебуває в тісному взаємозв'язку з розумовим, моральним, трудовим та фізичним. Важко уявити процес засвоєння знань без бачення краси у змісті навчального матеріалу всіх предметів та процесі добування знань; моральне виховання – без бачення і оцінки краси вчинків, поведінки інших учнів та своїх власних; трудове виховання – без пізнання прекрасного у процесі, змісті та меті праці; фізичне виховання – без уяви про досконалість людського тіла, його здоров'я. Отже, естетичне виховання пронизує всі складові частини виховання всебічно розвиненої особистості, торкаючись найбільш чуттєвої сфери дитини – почуття та емоцій, без яких будь-який виховний процес не може бути повноцінним.

Ніщо не приходить само собою. Почуття прекрасного можна розвинути, а можна і зім'яти, задушити, паралізувати. Вчитель повинен викликати з глибин дитячого ества це почуття і розвинути гостре сприймання прекрасного в навколишній дійсності, розкрити красу насамперед самому собі, бути гарним в одязі, поведінці, в думках і почуттях, у спілкуванні, у манері говорити і рухатися. В очах дітей він – частка, що нас оточує, і зобов'язаний прекрасно уявляти цей світ. Природа наділила кожного естетичними здібностями, але вони, як і будь-які інші, потребують розвитку.

Наш земляк, великий педагог В.О. Сухомлинський стверджував, що важливу мету всієї системи виховання він вбачав у тому, щоб школа навчила людину жити у світі прекрасного, щоб вона не могла жити без краси, щоб краса світу творила красу в ній самій.

Зрозуміло, що кваліфіковане керівництво естетичним розвитком учнів вимагає естетичної підготовки самого вчителя. Він повинен мати чітке уявлення про естетичні форми пізнання (естетичні сприйняття, насолоду, переживання, судження, цінність, діяльність, почуття, смак тощо); розуміти естетичну суть явищ дійсності й мистецтва, вміти цю суть пояснити

молодшим школярам; уміти виділити специфічні естетичні можливості в кожному навчальному предметі, відібрати з нього найбільш цінний в естетичному відношенні матеріал; чітко уявляти необхідний мінімум естетичних знань і навичок, якими повинен оволодіти учень першого, другого, третього класів і визначити рівень естетичної вихованості дітей, бути озброєним навичками організації індивідуальної і колективної естетичної діяльності дітей, мати певний рівень підготовки до художньо-естетичної діяльності в різних галузях (малювати, художньо читати, складати казки, розробляти сценарії виховних заходів, проводити естетичні екскурсії тощо); будувати стосунки з учнями на основі педагогіки співдружності.

11.2. Основні поняття естетичного виховання

У процесі естетичного виховання важливе місце займає робота з усвідомлення і розуміння форм естетичного пізнання: естетичне сприймання, естетичне почуття, естетична діяльність, естетична насолода, естетичне переживання, естетичне судження, естетичний смак, естетичний ідеал тощо, без яких неможливо реалізувати завдань формування естетично вихованої особистості. Вчителі, вихователі повинні глибоко розуміти суть цих понять.

Естетичне почуття – специфічне переживання, що викликається у людини сприйняттям естетичної своєрідності навколишньої дійсності: краси і потворності, величю й огидного, трагічного і комічного у суспільних відносинах, поведінці людей, мистецтві, явищах навколишньої дійсності. Поряд з моральним це найбільш високе духовне почуття людини.

Естетична насолода – специфічне переживання, що породжується творчою діяльністю або сприйняттям прекрасного в житті і мистецтві. Це переживання виражається в почутті задоволення, радості в загальному емоційному піднесенні всіх духовних сил людини. У прагненні до естетичної насолоди безпосередньо проявляється естетична потреба, тобто потреба

сприймати красу і творити за її законами. Ця потреба формується лише в умовах трудової та громадської діяльності людини.

Естетичне переживання – емоційний стан, що виникає у людини в процесі естетичного сприйняття навколишньої дійсності, створених людиною предметів, творів мистецтва тощо.

Естетичне сприйняття – особлива здатність людини відчувати красу предметів, що оточують її (красу їх форм, кольору, музичного звуку і т.д.), розрізняти прекрасне і потворне, трагічне і комічне, величні і низькі (підлі) почуття в поведінці людей, героїв літературних творів і одержувати почуття насолоди, задоволення або незадоволення.

Естетичний смак – здатність людини розуміти й оцінювати естетичні особливості предметів і явищ природи, навколишньої дійсності, суспільного життя, мистецтва. Основою високого естетичного смаку є розвинуте естетичне почуття, а також почуття міри, вміння сприймати гармонію форми і змісту, бачити естетичні якості суспільних явищ, предметів об'єктивної дійсності, творів мистецтва тощо.

Естетичне судження – обґрунтована естетична оцінка предметів і явищ об'єктивного світу, виражена або у формі простого твердження про красу або потворність предмета, або у формі аргументованого доказу, чому саме цей предмет або явище є гарним, у чому полягає їх краса і т.д.

Вихідним пунктом естетичного судження є безпосереднє сприйняття людиною навколишніх предметів і явищ, творів мистецтва, що володіють певними естетичними властивостями. Рівень естетичної оцінки залежить від розвитку особистості естетичного смаку, її світогляду, загальної культури.

Естетична цінність – властивість предметів, явищ природи і продуктів людської праці задовольняти естетичні потреби людини, викликати у неї естетичні переживання.

Естетична діяльність – різновидність людської практики, що полягає в створенні естетичних цінностей. Вона виявляється як у духовному, так і матеріальному виробництві, де поряд з практичними вирішуються й естетичні завдання.

Естетичний ідеал – цілісний, конкретно-чуттєвий образ, який є втіленням уявлень людей про досконале життя, про досконалу людину. Таким ідеалом ми бачимо всебічно, гармонійно розвинену особистість, яка б поєднувала у собі духовне багатство, моральну чистоту і фізичну досконалість.

Звичайно, мова не йде про те, щоб школярі завчили суть цих понять. Учитель, вихователь, школа у процесі виховної роботи повинні домогтися, щоб в учнів початкових класів сформувалися ці поняття в процесі діяльності та спілкування.

Слід усвідомити, що формування в кожного школяра цих важливих понять має не лише духовний просвітницький характер, наявність їх досить важлива у всіх сферах суспільного життя, особливо в сфері матеріально-виробничих та економічних відносин. Високі естетичні смаки потрібні людям усіх професій: конструктору, інженеру, будівельнику, модельєру, рядовому робітнику і т. п. Всі вони причетні до створення матеріальних цінностей, які, крім свого практичного призначення, повинні володіти і високими естетичними якостями. Значною мірою промислова продукція і споживчі товари колишнього Союзу не користувалися попитом і не витримували конкуренції в інших розвинених країнах через низький їх естетичний вигляд, бо творці цих товарів володіли недостатнім рівнем естетичної культури. Кожна людина хоче гарно одягатися з урахуванням індивідуальних особливостей своєї постави, але цю потребу може задовольнити лише майстер з високим естетичним смаком, достатнім рівнем естетичної культури. Всі ми хочемо, щоб нас прикрашала навколишня дійсність: житло, вулиця, село, місто, парк, робочі місця, промислові і споживчі товари, але без високих естетичних смаків осіб різних професій, які все це створюють, людство не зможе задовольнити цього високого духовного бажання. Конкурентну здатність майже всіх видів товарів японського виробництва у більшості випадків можна пояснити не лише їх виробничою належною якістю, а й високими естетичними параметрами, які знаходяться у прямій залежності від рівня естетичної культури творців цієї продукції.

Отже, рівень естетичної вихованості особистості має і практичну значимість, тому естетичне виховання всього народу є необхідною ланкою вдосконалення життєдіяльності кожної країни. Причому ця ланка досить важлива, оскільки саме в естетичному вихованні і формуються у людини всі ті якості та властивості, які в комплексі і становлять її здатність пізнавати, освоювати і перетворювати світ за законами краси, досконалості і гармонії. Особистість з такими якостями відзначається постійною невдоволеністю досягнутим, пізнаним, виконаним і спрямована на досягнення більш високих і досконалих результатів у сфері своєї професійної, побутової та соціальної діяльності, творче ставлення до будь-якої справи стають необхідною потребою людини.

11.3. Художнє виховання у системі естетичного виховання

Не слід ототожнювати естетичне і художнє виховання. У широкому розумінні естетичне виховання – значно ширше поняття, яке включає в себе і художнє.

Художнє виховання – це цілеспрямований процес впливу на вихованців засобами мистецтва з метою формування у них любові до мистецтва, розуміння мистецтва, вміння одержувати від нього насолоду і по можливості брати участь у художній творчості.

Підміна естетичного виховання художнім обмежує завдання естетичного в плані його мети, змісту. При такому підході в учнів формуються художні або естетичні почуття, смаки, переконання лише відносно мистецтва, відриває естетичне виховання від життя, від практики.

Ототожнення художнього виховання з естетичним призводить до того, що вчителі, органи народної освіти, адміністрація школи вважають естетичне виховання справою лише вчителів музики, образотворчого мистецтва, літератури або ж справою позакласної виховної роботи, вчителі ж інших навчальних предметів усуваються від цієї важливої ділянки

виховної роботи. Це є однією з причин того, що школа не може належним чином налагодити дієву систему роботи з естетичного виховання учнів. При такому розумінні естетичне виховання зводиться лише до його основної частини – художньої культури.

Але слід відзначити, що **мистецтво – великий розділ естетичної культури**, без нього важко уявити естетичне виховання взагалі, без нього естетичне виховання неможливе, в естетичній діяльності воно відіграє виняткову роль. Значимість цього можна пояснити тим, що мистецтво говорить про людину, про її працю, надії, мораль, природу, навколишню дійсність, воно є найбільш впливовим засобом формування естетичних, художніх смаків та інших форм естетичного пізнання.

Річ у тому, що мистецтво відображає події, факти, надії, мораль, бажання у художній формі, а значить активно впливає на чуттєву та емоційну сферу дитини, без якої неможливо реалізувати завдання естетичного виховання. Наприклад, вивчаючи в IV класі твір Т.Г. Шевченка «Рече та стогне Дніпр широкий, сердитий вітер завива, додолу верби гне високі, горами хвилі підійма», можна зробити такий висновок: словесне тлумачення змісту тексту не завжди дає повну картину цих явищ, не у всіх учнів викликає адекватне змісту почуття, відгук тощо. Залучення до навчання картини М. Буряченка «Рече та стогне Дніпр широкий», де ці ж самі природні явища зображені за допомогою засобів образотворчого мистецтва, у яскравій художній формі, дає зовсім інші наслідки: за допомогою органів чуття активізується процес сприймання змальованих природних явищ, почуття, емоції, підвищується інтерес до змісту, форми зображення тощо. Тут у тісній взаємодії розв'язуються дидактичні та естетичні завдання. А якщо вчитель зміст вірша підкріпить ще й музичним твором на ці слова, то в учнів сформується повна емоційно реальна картина, зображена Т.Г.Шевченком у цьому творі.

Художнє виховання тісно пов'язане з художньою освітою так, як і естетичне з естетичною освітою. Художньо та естетично освічена людина здатна визначитися у своїх почуттях, смакові, формувати їх і спрямовувати. Слова К.Маркса «Якщо ти

хочеш одержувати насолоду від мистецтва, то повинен бути художньо освіченою людиною» можна вважати провідними в системі естетичного виховання. Учні не зможуть зрозуміти і одержати насолоду при перегляді балету, слуханні опери, якщо вчитель попередньо не ознайомить їх з лібретто балету чи опери. Будь-який образотворчий твір за біблійним сюжетом сприймається учнями як картинка із схожими предметами або навіть просто як нісенітниця, якщо їх не ознайомити із сюжетом, задумом художника тощо.

Тому завдання вчителя, вихователя – озброїти учнів певною системою знань, умінь та навичок у галузі художньої та естетичної освіти. Великі можливості для реалізації цих завдань є на уроках читання, природознавства, музики, образотворчого мистецтва, праці, домашнього читання, заняттях з художньої самодіяльності і т.д.

Початкова школа повинна забезпечити молодших школярів певним обсягом художньої освіти, необхідним для розуміння мистецтва та одержання від нього естетичної насолоди, звичайно, з урахуванням вікових, індивідуальних особливостей, рівня розвитку, підготовки тощо.

Зміст художньої освіти молодших школярів включає в себе знання наявних видів мистецтва, розуміння їх специфіки, характерних особливостей кожного виду, знання художніх критеріїв оцінки окремих жанрів, систему зображувальних засобів, умінь бачити, розуміти, оцінювати прекрасне в творах мистецтва.

Художня освіта вимагає необхідної психологічної підготовки учнів, зокрема таких пізнавальних здібностей, як відчуття, сприймання, уяви, пам'яті, мислення, мови, мотивів, розвиток емоційно-вольової сфери, навичок порівняння, аналізу, синтезу, умовиводу, оцінки, судження тощо. Слід відзначити, що художня освіта учнів набувається не лише у вузько професійній діяльності, вона набувається у процесі загального розвитку і збагачення духовної культури особистості у навчальному процесі, позакласній, позашкільній виховній роботі, в повсякденному житті. Чим багатше спілкування і діяльність

особистості, тим ефективніше реалізується процес її розвитку та зміст духовної культури.

Наукові дослідження, практика підтверджують, що в естетичному вихованні вирішальну роль відіграють мистецтво і творча художня діяльність. Справжнє мистецтво завжди нерозривно пов'язане з реальністю, воно відбиває явища життя, природи, які наділені естетичними характеристиками. Досвід учителів початкових класів свідчить, що естетичне виховання засобами мистецтва молодших школярів слід починати з ознайомлення їх з високохудожніми творами про природу, почуття, емоції, які вони збуджують у людини.

При відборі творів мистецтва для роботи з учнями молодших класів рекомендують керуватися такими вимогами:

— будь-яке ознайомлення з творами мистецтва слід починати з чуттєвого сприйняття, із всебічного пробудження емоційної сфери учня;

— враховуючи зв'язок змісту цих творів з життєвим досвідом дітей, і, відштовхуючись від цього, переходити до емоційно-логічного пізнання;

— відбирати для учнів такі твори мистецтва, які до певної міри відображають їх ігровий, трудовий, художній та життєвий досвід;

— враховувати при цьому, що учнів приваблює в творах мистецтва перш за все те, що імponує їх власній життєвій активності (різні види діяльності, спілкування, мотиви тощо);

— відбирати для виховної роботи дійсно високохудожні твори мистецтва, які можуть сприйматися учнями певної вікової групи.

Керуючись цими та іншими вимогами щодо відбору творів мистецтва та роботи над ними з учнями початкових класів, учитель покликаний допомогти їм розуміти художні твори, закладені у них ідеї на основі безпосереднього емоційного сприйняття, що виникає при зіткненні з мистецтвом, широко застосовуючи бесіду, розповідь, пояснення, зіставлення, роздуми, невеличкі письмові та усні описи тощо.

Емоційне сприйняття як початковий етап сприйняття та оцінки твору в різних учнів проходить по-різному: раптово, інтуїтивно, за апологією раніш сприйнятого і на основі логічних суджень про даний твір мистецтва. На основі сприймання ґрунтується тлумачення та естетична оцінка сприйнятого твору мистецтва.

11.4. Основні функції мистецтва у педагогічному процесі

Мистецтво як важливий засіб естетичного виховання має ряд інших функцій у педагогічному процесі, які можна звести до таких основних:

Перша – специфічна. Властива лише мистецтву, ця функція полягає в тому, що вона розкриває перед учнем світ реально існуючої краси, яка приносить естетичну насолоду, відіграє велику роль у формуванні переконань, поглядів, норм і правил поведінки, є джерелом духовного багатства, стимулом активного суспільного життя. Мистецтво не просто зображає і виражає, воно через психолого-фізіологічний механізм активно впливає на громадську активність особистості, стимулює до певного виду діяльності, формує мотиви тощо і цим самим виконує головну виховну функцію.

Друга функція полягає в тому, що мистецтво є неповторним і єдиним джерелом пізнання характерних рис духовного життя кожної епохи, його колориту, обличчя тощо (порівняємо зображення Великої Вітчизняної війни 1812 року в історичній, художній літературі та образотворчому мистецтві, загибель Помпеї в історичній літературі та на картині Брюлова тощо). За допомогою мистецтва учень дізнається досить багато нового й цікавого про світ, що його оточує, про минуле, теперішнє та майбутнє.

Третя функція, яку виконує мистецтво, – дидактична. З метою впливу на почуття, емоції дитини при вивченні будь-яких навчальних дисциплін мистецтво використовується як

ефективний засіб, що активізує навчальну діяльність учнів при використанні словесних методів навчання у початковій школі.

Четверта функція мистецтва – це його велика роль у становленні особистості взагалі і в розвитку загальнолюдських задатків. Досвід свідчить, що діти у творчій діяльності обирають різні види мистецтва: малювання, віршування, складання мелодії, конструювання тощо. Діяльність такого роду спрямована на самовизнання, розвиток природних задатків. Завдання вчителя полягає в тому, аби ще в початковій школі допомогти учневі розвинути художньо-творчі нахили.

П'ята функція – культурно-соціальна, яка тісно пов'язана з проблемою наповнення вільного часу учня. Заповнюючи вільний час учнів, мистецтво наповнює його художньо цінним змістом: читання художньої літератури, відвідування виставок, музеїв, картинних галерей, художні екскурсії, участь у гуртках художньої самодіяльності, перегляд телепередач, кінофільмів, вистав, концертних програм тощо.

Шоста функція – організаційно-педагогічна. Безпосередня участь у художній творчості організовує, дисциплінує учнів, виробляє у них цілеспрямованість, волю, вимогливість до себе і товаришів тощо. Набуті учнем якості під час участі в художній самодіяльності позитивно виявляються у ставленні до навчання, будь-яких справ і до життя взагалі.

Сьома функція – мистецтво, участь у художній самодіяльності в умовах науково-технічного прогресу виконують функцію зняття напруги, переключення психіки учнів. Задовольняючи духовні потреби, мистецтво переносить їх в особливий світ переживань і стосунків, переключає психічну діяльність, знімає напругу і створює розрядку.

Звертаючись до вчителів початкових класів, К.Д. Ушинський підкреслював: «Якщо ви працюєте на уроці і діти перевтомилися, проспівайте з ними 2-3 хвилини пісню або дайте можливість їм помалювати. Діти переключаються, перевтома пройде, і вчитель знову нормально продовжуватиме навчання».

Восьма функція – в сучасних умовах мистецтво виконує також екологічну функцію. Твори образотворчого, музичного мистецтва, література, музика допомагають дітям пізнати красу природи, виховати любов до неї, вчити цінувати та оберігати її.

Виходячи зі специфіки естетичного виховання, зауважимо, що мистецтво відіграє значну роль у моральному, трудовому, естетичному, фізичному вихованні як засіб стимулювання емоційної та вольової сфери молодших школярів.

Перелік цих основних функцій не означає існування й інших, що розв'язуються мистецтвом та участю в художній самодіяльності.

11.5. Принципи естетичного виховання

В організації естетичного виховання з урахуванням позитивного досвіду слід керуватися певними принципами, тобто основними вихідними положеннями, що визначають її теорію і практику. Діє загальна система принципів виховання: зв'язок виховання з життям, з практикою, послідовність, систематичність, єдність і неперервність виховних впливів, врахування вікових та індивідуальних особливостей учнів, виховання в колективі й через колектив, єдність вимог і поваги до особистості та інші. Їх використовують і в процесі естетичного виховання. Але крім них, існує ряд специфічних для естетичного виховання принципів. Розглянемо основні з них.

1. Принцип загальності естетичного виховання і художньої освіти. Як ми уже говорили вище, виховна сила мистецтва досить велика. Вона завжди залишає слід у світогляді, поглядах, поведінці учнів, у його ставленні до життя, до людей, до явищ навколишнього світу, природи, є важливим стимулом соціальної активності та життєдіяльності. Наявність цього принципу викликана тим, що мистецтво проникає у всі сфери дитячого життя, активно виливає на чуттєву та емоційну сфери, бере активну участь у формуванні світогляду, естетичних і наукових уявлень про життя. Тому школа, позашкільні виховні

заклади повинні охопити естетичним та художнім вихованням усіх учнів незалежно від їх здібностей, нахилів, розвивати і вдосконалювати їх.

2. **Принцип єдності** всіх сторін виховного процесу: розумового, трудового, морального, естетичного і фізичного. В реалізації цих складових гармонійного розвитку особистості повинні бути присутніми елементи краси: у навчанні (почуття задоволення від процесу здобування знань), у моральному вихованні (краса вчинків, поведінки, звичок, ставлення до товаришів), у фізичному (краса виконання спортивних, фізичних вправ, музичний супровід), у трудовому (естетичне задоволення, оформлення, форма, забарвлення тощо).

3. **Принцип комплексного впливу мистецтва** і його взаємодія з основами наук. У мистецтві закладено великий пізнавальний потенціал, тому воно часто взаємодіє з основами наук, полегшує молодшим школярам процес пізнання, виконує функції демонстрації, ілюстрації, допомагає розвивати абстракцію, мислення, мову, пам'ять. Особливо велика роль мистецтва на стадії конкретно чуттєвого сприйняття. Але головне полягає в тому, що мистецтво на будь-якій стадії становлення особистості розвиває розумові сили учнів і формує їх наукові уявлення про навколишній світ, формує почуття, емоції, волю.

4. **Принцип творчої самодіяльності учнів.** Роль мистецтва в естетичному вихованні не можна звести лише до його сприймання. Діти за своєю природою соціально активні, вони прагнуть до діяльності, у тому числі і в галузі мистецтва. Участь у різних видах художньої самодіяльності досить приваблює молодших школярів, захоплює нею, тренує творчі сили, виховує в них цілий ряд естетичних, моральних, трудових, фізичних якостей. Розвиваючи свої творчі здібності в певних галузях мистецтва, учень виробляє творчий характер ставлення до будь-якої справи.

5. **Принцип естетики дитячого життя,** естетичної організації всієї дитячої діяльності. Естетичне виховання у сучасних умовах виходить далеко за рамки лише мистецтва. Творити прекрасне в мистецтві може не кожний, але творити

прекрасне у всіх видах повсякденної діяльності, в житті повинні уміти всі. Звичайно, ці якості не виникають в учнів самі по собі, їх формування у людини на все життя повинно починатися з раннього дитинства. Тому школа повинна зробити дитяче життя гарним. Естетизація дитячого життя передбачає високий художній рівень оформлення школи, класу, подвір'я, міста, села, вулиць, спортмайданчиків, домашньої обстановки, красу одягу, людських стосунків, вчинків, поведінки, високий естетичний рівень усіх виховних заходів (дитячих ранків, концертів, олімпіад), чистоту та порядок на парті, в класі, школі, дома тощо. Естетичне оточення сприяє реалізації завдань естетичного виховання молодших школярів.

Творче використання діючих принципів та розглянутих нами специфічних принципів естетичного виховання можуть стати основними для побудови ефективної системи естетичного виховання молодших школярів у класі, школі, сім'ї.

11.6. Естетичне виховання у процесі навчання

Значну частину часу діти проводять на уроці, тому вчитель повинен активно використати навчальний процес для здійснення завдань естетичного виховання. Важливу роль тут відіграють уроки рідної мови, музики, образотворчого мистецтва, праці та ін.

На уроках рідної мови учні пізнають красу, складають розповіді за картинками, розповідають про певні події, висловлюють свої емоції, почуття, переживання. Тут важливу роль відіграє краса мови вчителя, виразність, художність.

Великий досвід організації виховного процесу учнів дає право стверджувати, що завдання естетичного виховання здійснюється не лише за допомогою уроків з предметів так званого естетичного циклу (музика, образотворче мистецтво), а й на уроках всіх предметів навчального плану початкової школи. У змісті кожного навчального предмета закладені певні потенціальні естетичні можливості, і завдання вчителя полягає в тому, щоб ефективно їх використати в реальному навчальному

процесі. Тому, готуючись до уроку, визначаючи його дидактичну, виховну і розвиваючу мету, слід у контексті завдань передбачити і завдання естетичного виховання як в організації самого уроку, так і в змісті навчального матеріалу.

У педагогічній літературі вважають, що в навчальному процесі, з точки зору його естетично-виховальних можливостей, можна виділити такі **три головні складові частини**, які забезпечують успішне здійснення завдань естетичного виховання:

1. Естетичні потенціальні можливості змісту навчального процесу.

2. Естетична організація всього навчального процесу та участь у ній учнів.

3. Естетичні можливості діяльності учителя на уроці та в позакласній навчальній роботі.

Поєднання цих складових учителем на кожному уроці дасть можливість зробити урок з будь-якого предмета естетичним і розвиваючим.

Автор книги «Естетика виховання» Б.Т. Лихачов з точки зору потенціальних естетичних можливостей усі шкільні предмети навчального плану умовно класифікує на такі три основні групи.

До першої групи належать математика, природознавство, ознайомлення з навколишнім світом (у старших класах – фізика, хімія, біологія, географія, історія). Основна мета їх вивчення полягає в тому, щоб розкрити учням наукову картину світу, закономірний характер розвитку речей та явищ, забезпечити наукове пізнання світу.

До другої групи належить трудове навчання, фізкультура, домоводство. Їх мета – розвинути практичні навички учнів, залучити до практичної творчості, до турботи про своє здоров'я та побуту.

До третьої групи відносять мову, читання, літературу, музику, образотворче мистецтво, в старших класах – факультативи зі світової літератури, історії, музики, театру, кіно, живопису тощо. Мета цієї групи предметів – розкрити перед

дітьми картину світу в естетично сприйнятливих образах, картину, яка не може бути зображена і зрозуміла як за допомогою теоретичного, так і утилітарно-практичного пізнання.

Усі ці предмети при наявності в учителя певного рівня естетичної культури, при педагогічній підготовці можуть успішно бути використані в естетичному вихованні учнів.

У шкільній практиці основне навантаження у справі естетичного виховання і формування в учнів естетичного ставлення до дійсності з певних причин покладається лише на предмети третьої групи, а предмети першої і другої груп незаслужено усуваються з цього процесу, вважають, що вони нібито мають допоміжне значення. Ми уже відзначали, що такий підхід збіднює завдання і мету естетичного виховання, зводячи його лише до однієї частини.

Навчальний предмет «Рідний край» у початковій школі містить в собі досить широкі естетичні можливості. Завдання вчителя – вміло їх реалізувати у процесі навчання та позакласній виховній роботі. В пояснювальній записці до цього предмета передбачається озброїти учнів елементарними знаннями про предмети і явища природи, розкрити взаємозв'язок між ними, живою і неживою природою, природою і трудовою діяльністю людей, виховати відповідальність за збереження природи, любов до природи, до рідного краю.

Великий вітчизняний педагог К.Д. Ушинський вважав природу надзвичайно важливим засобом естетичного виховання. «Називайте мене варваром у педагогіці, – писав він, – але я виніс із вражень свого життя глибоке переконання, що чудовий ландшафт має такий великий виховальний вплив на розвиток молоді душі, з яким важко змагатися впливові педагога... дивно, що виховний вплив природи... так мало оцінено в педагогіці».

Якщо вчитель володіє почуттям прекрасного, то при вивченні природознавства, його розповіді про рослини, тварини, небо із залученням ілюстрацій, демонстрацій, екскурсій у природу і т.п. буде формувати у дітей любов до краси і величі природи, що оточує нас, а також сприяти кращому засвоєнню навчального матеріалу.

Експедицію в природу, спостереження різноманітних явищ у ній, демонстрування творів мистецтва, зокрема репродукцій картин, кінофільмів про природу, читання художньої літератури, – все це розвиває у дітей розуміння прекрасного, сприяє їх естетичному вихованню.

У праці «Серце віддаю дітям» В.О. Сухомлинський підкреслював, що багатогранне духовне життя учнів вимагає, щоб природа стала не будь-яким додатком, фоном розумових інтересів, а самою суттю життєвого середовища, що школа майбутнього повинна повніше використати для гармонійного розвитку особистості все, що дає природа. Виховання природою називав він школою під голубим небом, що відкривала перед учнями вікно у світ. Але, щоб природа виконувала функції естетичного виховання, потрібно створювати емоційні ситуації, які б підводили дітей до розуміння і сприйняття прекрасного, якими вона так багата.

У програмі з природничих дисциплін початкової школи передбачені такі форми організації навчальної роботи, які дають учителеві широкі можливості для естетичного виховання: проведення спостережень над природою, екскурсії, прогулянки, практичні заняття на пришкольніх ділянках, куточках живої природи, вивчення природи рідного краю, ведення щоденників тощо. Але не завжди ця робота сприятиме розвитку в дітей умінь бачити, розуміти красу природи, цінувати та оберігати її, тому естетичне сприймання природи потрібно розвивати.

Учитель повинен знайти шляхи впливу на почуття й емоції дитини при вивченні природничого матеріалу. Наприклад, вивчаючи будову квітки, вчитель дає загальне уявлення про неї. пояснює, звертається до учнів із завданням пояснити, чому вона сприймається як щось прекрасне. Звертає увагу на її кольорову гаму, чарівність і в той же час на чітку симетричність форми, її тонкий аромат. Потім на основі спостережень, життєвого досвіду говорить, як квітка розвивається до вечора, разом із заходом сонця закриває пелюстки. Учні визнають причини цього явища і захоплюються гармонійністю природних явищ.

Вивчаючи такі природні явища, як грім, блискавка, райдуга, створюємо для дітей естетично емоційні ситуації: чому ми спочатку бачимо блискавку, а потім чуємо грім, чому після рясного, щедрого дощу появляється таке гарне природне явище, як веселка. Усвідомлюючи суть цих природних явищ, діти одержують естетичну насолоду, формується любов до природи тощо. Таких прикладів використання природи в естетичному вихованні можна навести безліч. Головне, щоб учитель сам володів почуттям прекрасного і вмів активно залучити природу до естетичного виховання учнів.

Розробляючи план-конспект уроку, вчитель поряд з дидактичною метою навчання (озброєння учнів знаннями про навколишній світ) повинен також передбачити шляхи формування естетичних переживань, сприймань, оцінок, почуттів, смаків. Звичайно, рівень цієї роботи залежить від рівня його загальної естетичної культури, педагогічної майстерності. При реалізації цих завдань можна використати книгу В.О. Сухомлинського «Серце віддаю дітям», в якій обґрунтовано доцільність та окремі шляхи естетичного виховання засобами природи, а також праці А.Б. Щербо і Д.М. Джоли «Естетичне виховання учнів у початкових класах» (К., 1969); Ф. Смольянинова «Природа в системі естетичного виховання» (М., 1984); Б.Т. Лихачова «Естетика виховання» (М., 1972); І.Ф. Гончарова «Естетичне виховання учнів засобами мистецтва та дійсності» (М., 1986). Н.С. Вітковської, А.Б. Щербо, Д.М. Джоли «Формування естетичної культури молодших школярів (К., 1985), «Орієнтовна програма естетичного виховання учнів загальноосвітніх шкіл» (К., 1971) та ряд інших.

Уроки мови, читання і розвиток мовлення займають важливе місце у системі початкового навчання, а їх естетичні можливості досить багаті. Але читання художніх творів виконує свої естетичні функції лише у тому разі, коли у дітей виникають яскраві емоції, без яких неможливі переживання, страждання, чуйність, шляхетність. Вивчаючи твори, учень повинен навчитися думати, міркувати, бачити красу і одержувати від неї насолоду, бачити в них художнє і вміти його знаходити в інших

творах. Він повинен навчитися оцінювати вчинки персонажів, висловлювати своє ставлення до них, правильно розуміти той чи інший образ, вчинок, явище, подію, відрізнити гарні й погані вчинки, гарне в навколишній дійсності (в природі мистецтві, житті тощо) від потворного. Як наслідок цього, у дітей повинні формуватися певні погляди, переконання, які вони зможуть використовувати у своєму житті і які допоможуть їм правильно орієнтуватися в складному світі мистецтва.

Успіх цієї роботи залежить від того, наскільки вчитель сам розуміє цей складний емоційний процес, уявляє специфіку художніх творів, враховує особливості їх сприймання. В педагогічній літературі широко висвітлена методика цієї роботи (Див. А.Б. Щербо, Д.М. Д жола «Естетичне виховання учнів у початковій школі». – К., 1969).

Відомо, що у структурі процесу навчання виділяються такі основні чотири ланки: сприймання, усвідомлення, запам'ятовування і застосування знань до розв'язку навчальних і життєвих завдань. Відсутність, принаймні, однієї з них робить процес навчання неповноцінним і відсутність останньої приводить до формалізму в навчанні. Реалізацію завдань естетичного виховання засобами художніх творів можна здійснити за такою орієнтованою схемою (етапами):

1. Глибоке розуміння самим вчителем специфіки літературних творів як засобу естетичного виховання. Літературні твори – це один з найдоступніших для дітей вид мистецтва, який тісно пов'язаний з життям, порівняно легкий для сприймання і розуміння, має великий виховний вплив.

2. Сприймання дітьми літературного твору. Для того, щоб твір виконував свої естетичні функції, дітей необхідно підготувати до його сприймання. Діти повинні не лише зрозуміти текст, а й побачити, проникнути у художній, естетичний його зміст, відгукнутися на нього чуттєвою та емоційною сферою. Для цього вчитель може використати різноманітні педагогічні прийоми:

— спостереження над явищем, що буде предметом вивчення (екскурсії, прогулянки, попередній перегляд теле-радіопрограм і т.д.);

— актуалізація внутрішньої пам'яті з метою викликати у дітей спогади про певні події, явища, ознаки, характеристики тощо;

— створення відповідного настрою з метою впливу на почуття, емоції, щоб викликати у дітей інтерес, чутливість до того матеріалу, що сприймається;

— залучення до процесу сприйняття різних видів мистецтва (музики, образотворчого мистецтва, хореографії, драматургії, кінофільмів тощо);

— створення перед початком уроку сприймання творів проблемних ситуацій;

— аналіз художнього твору з використанням евристичної та катехізічної бесід.

3. Після підготовки дітей до сприймання літературних творів проводиться естетична за змістом словникова робота за допомогою катехізічної та евристичної бесід, практикуються «естетичні поєдинки», діти вчаться викладати свої думки про бачене, сприйняте, пережите. Діти залучаються до розкриття естетично сприйнятого матеріалу у вигляді невеличких письмових або усних творів за складеним планом, проводять аналіз, синтез, порівняння, дають оцінку, роблять самовисновки, пишуть домашні твори; практикується опис пейзажів картин, моральних оціночних вчинків тощо. Дуже важливо, щоб уся ця робота проводилась за певною логічною системою з урахуванням принципів доступності, послідовності, систематичності інтересу, гри, романтики. Велике значення тут має краса мови вчителя, виразність, художність.

Така орієнтована робота на уроках допомагає дітям пізнати красу мови, естетичне та художнє у змісті текстів, включення у навчальний процес не лише розуму і пам'яті, а й всі органи відчуття – слух, зір, запах, дотик, а головне вплинути на чуттєву та емоційну сфери дитини, завдяки чому вони адекватно

відгукуються своїми емоціями, почуттями, переживаннями на художні твори.

Уроки музики. Музика збуджує у дітей різноманітні почуття, від простого задоволення до глибокого морального переживання, вона допомагає формувати смаки, ідеал і впливає на формування поведінки людини. Музика, співи мають для дітей безпосереднє морально-виховне значення, бо в результаті переживання виникають високі патріотичні, моральні, естетичні, ліричні почуття, які об'єднують і згуртовують дітей в єдиному піднесенні.

Виховне значення музики тим сильніше, чим краще у молодших школярів розвинутий музичний слух, художні потреби до музичних творів, чим частіше вони залучаються до виконавчої діяльності.

Враховуючи це, програма з музики в початкових класах передбачає розвиток музичного слуху на основі співу, прослуховування музики та проведення багатогранної виховної роботи із залученням музики. Музика повинна пронизувати всі ланки дитячого життя; хто недооцінює її роль у виховному процесі, той завдає великої шкоди формуванню майбутнього громадянина, адже вона, мабуть, один із найефективніших засобів впливу на емоційну, чуттєву та вольову сфери дитини.

З методики музичного виховання є досить багато літератури, яку використовують у музично-естетичному вихованні як викладачі музики, так і вчителі початкових класів. Не будемо ставити за мету вдаватися до специфіки методики навчання музики, а зупинимося на організації музичного виховання в початковій школі.

Орієнтована програма **естетичного виховання учнів початкових класів (I-IV)** передбачає формування певного обсягу знань, умінь і навичок у галузі **музичного мистецтва:**

– розуміння характеру музичного твору (веселий, сумний, спокійний, урочистий), музичних жанрів (пісня, танець, марш), умінь їх визначати;

— знати доступні дітям музичні твори, передбачені програмою з музики та позакласних виховних заходів;

- уміння співати в хорі нескладні 1-2-голосні пісні, передбачені програмою;
- знання основ нотної грамоти в межах програми;
- знати відомості про життя і творчість композиторів за програмою та їх нескладні твори;
- знати доступні народні українські пісні та пісні свого краю;
- знати основні музичні інструменти, розрізняти їх звуки;
- здатність відчувати високохудожню музику, вміння її слухати та передавати зрозумілий їм зміст;
- уміння співати в хорі нескладні 1-2-голосні пісні з допомогою нотного запису;
- знання складних музичних творів (опера, оперета), нескладних вокальних та інструментальних творів, володіння нотною грамотою;
- знання про деяких великих композиторів, місцеву музику;
- розуміння, знання жанрів, форм нескладних музичних творів, щирість відгуку на музику;
- розуміння музичних характеристик дійових осіб дитячих опер, співати в хорі за допомогою нотного запису;
- знання музичного фольклору свого краю тощо;
- використання доступних і зрозумілих для учнів музичних творів на уроках з інших навчальних предметів (читання, природничого матеріалу, образотворчого мистецтва, позакласної роботи);
- проведення музичних вікторин, загадок, ребусів;
- музичні інсценізації байок, літературних творів тощо.

Передбачений орієнтовний обсяг знань, умінь і навичок у галузі музичного мистецтва є основною базою для естетичного виховання засобами музики на уроках з усіх предметів, у позакласній та позашкільній виховній роботі.

Уроки образотворчого мистецтва мають велике значення в естетичному вихованні учнів. Засобами живопису, скульптури, графіки, архітектури розкривається краса життя, природи,

суспільства, виражаються найвищі думки, почуття, прагнення людей, таврується все підле і ганебне. Здатність розуміти і відчувати прекрасне в образотворчому мистецтві, а в окремих дітей і вміння створювати прекрасне у галузі живопису, графіки, скульптури починає формуватися в процесі власної образотворчої діяльності, під час пізнання образотворчого мистецтва. Вчитель повинен прищеплювати дітям любов до малювання, заохочувати їх до малювання, виконання графічних робіт на всіх уроках і у всіх видах позакласної діяльності.

Крім того, живопис, графіка, ліплення повинні не лише вивчатися учнями, а й широко використовуватися при викладанні інших предметів (читання, музики, математики...).

Твори образотворчого мистецтва мають багато переваг порівняно з іншими видами мистецтва: наочність, доступність для розуміння, конкретність, здатність у яскравій формі показувати сучасне, минуле, майбутнє, здатність розкривати найрізноманітніші явища навколишньої дійсності.

Усе це дає великі можливості для використання образотворчого мистецтва в системі естетичного виховання при вивченні всіх предметів початкової школи на більшості уроків та в позакласній виховній роботі. Але вищесказане іноді формує у вчителя та учнів досить легкий підхід до використання живопису, переоцінки можливостей учнів, хоч, як свідчить педагогічний досвід, ознайомлення учнів початкових класів з образотворчим мистецтвом не така вже й легка справа, як це здається на перший погляд. З урахуванням цих обставин розроблена методика із сприймання і осмислення творів образотворчого мистецтва (Див. книги: Н.В. Краснова «Бесіди з мистецтва в середній школі» (М., 1965) та А.Б. Щерб і Д.М. Джол «Естетичне виховання учнів у початкових класах» (К., 1969) та ряд ін.).

У багатьох школах, особливо міських, образотворче мистецтво викладають вчителі-фахівці, але це не означає, що вчитель початкових класів, вихователь групи продовженого дня стоять осторонь цього навчального предмету. Навпаки, вони постійно дбають про те, щоб образотворче мистецтво виконувало свої специфічні естетичні, навчальні, виховні функції, адже його

програма побудована на основі тісного внутрішнього взаємозв'язку з іншими предметами початкової школи, реалізує завдання розумового, морально-вольового та естетичного виховання.

Основна мета образотворчого мистецтва як навчального предмету в початковій школі впливає із загальної мети естетичного виховання, а це:

- формування естетичного ставлення до природи, праці і життя;
- виховання інтересу і любові до мистецтва, потреби спілкування з ним і брати посильну участь у його створенні;
- розвиток образного сприймання, логічного мислення, просторових уявлень, фантазії, комбінаторних здібностей;
- виховання інтересу до створення композицій на реальну та фантастичну тематику;
- розвиток сприймання кольорів, гостроти зору, зорово-рухової координації та розширення сенсорного досвіду учнів.

Розв'язання цих та інших завдань забезпечує оволодіння учнями освітніх основ даного предмета і є основою естетичного виховання засобами образотворчого мистецтва в навчальній та позакласній виховній роботі.

У пояснювальній записці програми чітко визначені завдання, які повинні розв'язуватися у процесі різнопланових занять на уроках, у позакласній та позашкільній роботі. Програми з образотворчого мистецтва побудовані з урахуванням структури навчального процесу (сприймання, усвідомлення, запам'ятовування, застосування набутих знань до розв'язку навчальних і життєвих завдань) і в кожному класі мають такі три основні розділи:

1. «Сприймання естетичних явищ у житті та мистецтві».
2. «Вправи».
3. «Навчально-пізнавальна і творча робота».

Ми поставимо перед собою завдання розкрити методику викладання образотворчого мистецтва в початковій школі. Хочеться застерегти від двох протилежних крайнощів, які зустрічаються при вивченні цього предмету: перша – це акцентування лише на виробленні в учнів умінь і навичок малювання; друга – на використанні його як засобу естетичного, етичного та інших складових частин виховання. Обидві ці функції повинні пояснюватися в тісному взаємозв'язку, адже розвивати сприймання дійсності й творів мистецтва в початкових класах передбачається програмою на всіх уроках.

Враховуючи ці завдання, кожний учитель початкових класів, незалежно від того, викладає він чи не викладає образотворче мистецтво, повинен володіти загально-педагогічними методами, прийомами та формами роботи з творами образотворчого мистецтва на уроках всіх навчальних предметів у позакласній та позашкільній виховній роботі. Для цього виділимо загально-педагогічні прийоми використання образотворчого мистецтва в естетичному вихованні молодших школярів:

- організація сприймання творів (розглядання, осмислення) за допомогою системи вдало підібраних запитань (катехізічна та евристична бесіди);
- розгляд за завданням учителя картини дітьми мовчки, а потім розповідь про неї або написання невеличкого оціночного судження;
- уважний розгляд дітьми картини із закритою назвою з Пропозицією розглянути і придумати її назву;
- інсценізація за картинами (костюм, міміка, сценки тощо);
- ігровий метод (умовні подорожі в ліс, поле, до моря, зображених на картині);
- залучення музичних поетичних творів для кращого сприйняття і розуміння змісту, сюжету картин (пісні та вірші про весну, осінь, природу, Батьківщину, рідний край у поєднанні з творами образотворчого мистецтва);

- широке використання діафільмів, телепрограм, кінофільмів, слайдів, технічних засобів навчання;
- збір учнями репродукцій, листівок, картин за певною тематикою (до Дня 8 Березня, Дня Перемоги, про пори року тощо);
- залучення до сприйняття таких логічних операцій, як аналіз, порівняння, пояснення;
- організація в класі, школі художніх виставок, екскурсії в картинні галереї, музеї, виставки, зустрічі з художниками;
- відгадування ребусів, кросвордів, складання альбомів, монтажів, колекцій тощо;
- узагальнення завдань дітей з образотворчого мистецтва за допомогою вдало підібраних питань виду: «Як і для чого створюється картина? Що ви бачили на картині? Якими фарбами художник зображає зміст картини? Чому сподобалась чи не сподобалась картина? Порівняйте близькі картини, знайдіть спільне і різницю? Що таке мова живопису?» і т.п.

Уроки трудового навчання мають також великі естетичні можливості, адже трудове навчання в початкових класах є важливою ланкою в системі навчальних предметів, спрямованих на всебічний розвиток особистості.

Трудове навчання завжди тісно пов'язане з естетичним вихованням. Естетичне ставлення до дійсності включає в себе не тільки естетичні переживання, смаки тощо, а й естетичну діяльність і насамперед естетику праці. Естетика праці, продуктів праці, вміння і навички, набуті в процесі праці, дозволяють учневі творчо виявляти себе у будь-якій сфері діяльності. Учні повинні зрозуміти, що лише у праці, за допомогою праці ми можемо прикрасити місто, село, вулицю, школу, побут, квартиру, власну зовнішність тощо. Тільки завдяки прані, за словами Ф. Енгельса, людська рука досягла такого високого рівня досконалості, що змогла «ніби чарівною силою викликати до життя картини Рафаеля, статуї Торвальсена, музику Паганіні».

У процесі трудового навчання учні повинні усвідомити, що кожна річ, ручний виріб, засіб виробництва має практичну та естетичну цінність, і люди при їх купівлі враховують обидві якості і майже завжди надають перевагу естетичній стороні. Наприклад, купуючи пральну машину, праску, книжки однакових за змістом, але різних за оформленням, ми завжди надаємо перевагу їх естетичному виглядові. Естетична цінність виробів є одним із важливих показників у конкуренції при ринковій торгівлі, і те підприємство стане процвітаючим, яке буде виготовляти продукцію з високими практичними та естетичними показниками (одяг, речі, машини, продукти харчування, книги, журнали, прилади тощо).

Програмою з трудового навчання передбачено великий обсяг навчального матеріалу, який за своєю технологією, змістом тісно пов'язаний з естетичною діяльністю: елементи графічної грамоти, робота з папером, виготовлення шаблонів і робота з ними, об'ємні вироби, обробка тканини, оздоблення виробів з тканини, в'язання гачком, аплікації, виготовлення об'ємних виробів із природних матеріалів, робота з будівельним: та технічними конструкторами, моделями, вирощування рослин та догляд за ними, квітами, тваринами, аплікації, вишивання, обробка деревини, різьба по дереву, випалювання, випилювання, моделювання і т.п. Все це дає вчителю цінний матеріал для естетичного виховання засобами праці.

Учні одержують високе естетичне задоволення від творчої праці, від досягнення поставленої мети у праці. Часто навіть важка, чорнова фізична праця приносить високу естетичну насолоду: гарно і чисто вимили підлогу, поставили всі речі на своє місце, провітрили кімнату, перекопали лопатами ділянку і посадили квіти і т.п. Для того, щоб праця виконувала свої естетичні функції, до її змісту та організації ставляться певні педагогічні вимоги:

- праця повинна бути педагогічно правильно організована (забезпеченість інструментами, матеріалами, раціональна розстановка на робочі місця, чітке

- визначення завдань, мети, інструктаж, оцінка роботи, підбиття підсумків тощо);
- машини, знаряддя праці, приміщення, оформлення повинні мати естетичний зовнішній вигляд, має здійснюватися старанний догляд за ними з боку учнів;
 - необхідно в процесі праці прищеплювати учням навички високої трудової культури, правильності й краси рухів, пози під час роботи, ритмічності;
 - пред'явлення високої педагогічної вимогливості до результатів праці: краса, добротність, досконалість форми, художнє оформлення, практична зручність;
 - вчити учнів бачити гарне в праці, результатах праці, виховувати естетичне ставлення до них;
 - учні повинні чітко усвідомити мету у користі праці, використання її результатів у житті;
 - створювати ситуацію творчості при виготовленні передбачених виробів тощо;
 - у будь-який вид праці вносити елементи краси, радості, естетичного задоволення, гордості за свою майстерність тощо.

11.7. Естетичне виховання у позакласній виховній роботі

Виховання і навчання – дві сторони єдиного процесу формування особистості, які між собою тісно пов'язані, переплітаються, але кожна з них має свою специфіку, свої завдання, а значить свої методи, принципи, форми.

Під вихованням розуміємо процес цілеспрямованого та організованого формування особистості. Вище ми розглянули шляхи реалізації завдань естетичного виховання у навчальному процесі при вивченні навчальних предметів початкових класів. Позакласна виховна робота з естетичного виховання тісно пов'язана з навчанням і передбачає свідомий цілеспрямований

вплив на особистість, цілеспрямовану естетично організовану діяльність.

У процесі естетичного виховання в позакласній роботі важливо систематично і планомірно впливати па такі основні сфери вихованців:

- на інтелектуальну (на їх свідомість);
- на емоційну (емоції і почуття);
- на вольову (дії, поведінку за законами краси).

Якщо випадає, принаймні, один із цих компонентів, процес естетичного виховання буде неповноцінним. Організуючи позакласну виховну роботу з естетичного виховання, вчитель, вихователь повинні враховувати, що логіка виховання не повторює логіку навчання, що виховання має свою специфіку, яка полягає в тому, що це – багатofакторний, ступінчатий, тривалий, двобічний активний процес; велике місце в ньому займає організаторська робота з дітьми, його результати часто мало помітні для зовнішнього сприйняття, воно має варіативний характер і становить діяльність, спрямовану в майбуття.

У позакласній і позашкільній роботі з естетичного виховання найпоширенішими є такі форми і методи:

- участь у гуртках художньої самодіяльності, студіях при школі, будинках культури, клубах, центрах естетичного виховання;
- участь у проведенні дитячих ранків, свят, концертів для батьків, шефів тощо;
- залучення учнів до участі в художніх конкурсах, олімпіадах, оглядах, виставках; КВК, усних художніх журналах;
- організація екскурсій у картинні галереї, музеї, на виставки;
- перегляд спектаклів, кіно, концертних, фестивалієних програм, спеціальних дитячих програм по телебаченню, радіо з наступним обговоренням;
- організація шкіл прекрасного, школи радості, класів під блакитним небом, у природі, клубів любителів мистецтва;

- екскурсії, прогулянки на природу, вивчення природи свого краю, прогулянки в парк, сквер, по вулиці, місту, селу;
- створення в класі, школі куточків прекрасного, залучення учнів до вирощування квітів, дерев, кущів, створення квітників;
- зустрічі з діячами мистецтва, письменниками, поетами;
- естетизація всього шкільного життя: естетичне оформлення школи, класу, майданчиків, подвір'я; гарний одяг, зовнішній вигляд, порядок, чистота, акуратність, стиль, традиції, дисципліна, організованість, створення доброзичливого, радісного, бадьорого настрою в учнів та вчителів тощо;
- залучення учнів до самоосвіти з художнього виховання;
- проведення системи бесід з мистецтва;
- позакласне читання художніх творів.

Велике місце в позакласній роботі з естетичного виховання відводиться бесідам про мистецтво, красу навколишньої дійсності, поведінки, вчинків і т.п. Бесіда як метод виховання ефективно використовується для розширення кола уявлень, понять, знань учнів у галузі художньої та естетичної культури, для формування естетичних переживань, смаків, інтересу до естетичної діяльності. Важливо так продумати питання бесіди, щоб учнів підвести до роздумів, оціночних суджень, висновків, узагальнення, формування окремих понять, уявлень тощо.

Структура таких бесід може бути такою:

1. Обґрунтування теми бесіди, мета якої полягає в тому, щоб підготувати учнів до сприймання змісту бесіди, викликати інтерес, позитивну мотивацію.

2. Розкриття змісту теми бесіди: вчитель подає матеріал для обговорення, формулює так питання бесіди, щоб учні під його керівництвом приходили до висновків, узагальнень. Завдання вчителя – спрямовувати і підправляти хід бесіди, домагатися, щоб більше говорили самі учні, а не вчитель.

3. Підбиття підсумків бесіди та прийняття конкретної програми дій. Естетична оцінка, естетичні переживання,

сприйняття повинні бути використані вчителем для створення прекрасного в житті, навколишній дійсності. Наприклад, після проведення бесіди про квіти та радість, яку вони приносять людям, учні залучаються до вирощування квітів у класі, вдома, на пришкольніх квітниках, виробляють бережливе ставлення до них.

У початкових класах бесіду рекомендують будувати індуктивним шляхом, тобто від конкретного – до узагальнення, до самостійного висновку.

У зв'язку з тим, що основне завдання естетичного виховання полягає у формуванні в учнів естетичного ставлення до дійсності, тематика бесід повинна бути різнобічна та охоплювати такі аспекти проблеми: естетика праці, естетика поведінки і побуту, краса природи, художня література, музичне, образотворче, театральне, хореографічне мистецтво, архітектура, естетизація всіх сфер людського життя, бо, як ми вже зазначали вище, естетичне виховання тісно пов'язане і пронизує розумове, моральне, трудове і фізичне виховання.

Наприклад, з **естетики праці** можна провести бесіди: «Гарні речі навколо нас», «Творці прекрасного», «Практична і художня цінність речей», «Чому ця річ, картина, музика, пісня, будівля вам подобається», «Краса рідного села, вулиці, міста» і т.д. При проведенні бесід увага учнів акцентується на процесі виготовлення продуктів праці, процесі праці, людях праці, її красі і потребі людей у результатах людської праці.

Тематика бесід з **естетики поведінки і побуту** свідомо орієнтується на красу вчинків, дисципліну, дотримання норм і правил поведінки, моральних звичок, краси побуту тощо. Тематика бесід може бути такою: «Чарівні слова», «Звички ввічливості», «Звички уважності і люб'язності до людей», «Звички гарних манер», «Звичка до стриманості», «Звичка турбуватися про інших», «Звичка до точності», «Звичка акуратності», дотримання порядку вдома, в школі, класі, за партою, краса правил поведінки, краса мови, краса людини, про навички особистої гігієни, мови, краса людини, про навички особистої гігієни, краси і чистоти одягу, про красу кімнати, свого куточка і т.п. Тематика бесід тісно пов'язана з моральним

вихованням, тому при їх проведенні акцентується увага на естетичних аспектах змісту матеріалу, що розглядається в бесіді.

Бесіди про естетичне виховання **засобами краси природи** спрямовані на вироблення уміння бачити красу природи в усі пори року, милуватися нею, бережливе ставлення до рослинного і тваринного світу. Для цього вчитель, вихователь може використати тематику бесід, передбачених програмою з образотворчого мистецтва для початкової школи. Рекомендується для бесід широко використовувати твори образотворчого мистецтва художників про природу, зокрема в 1 класі: І. Левітан «Золота осінь»; О. Кульчицька «Осінь у парку»; М. Глушенко «Зима»; І. Шишкін «Зима»; О. Саврасов «Граки прилетіли»; Т. Яблонська «Весна»; І. Машков «Фрукти»; С. Шишко «Соняшники»; О. Шовкуненко «Півонії і ромашки». В II класі: Т. Яблонська «Над Дніпром»; М. Глушенко «Ранкове сонце»; Л. Лабенюх «Весна»; Г. Головков «Вечір на Дніпрі»; І. Левітан «Свіжий вітер», «Волога»; С. Шишко «Київ. Русанівка»; К. Ломакін «Юні шефи»; ілюстрації до казок «Котик і півник», «Заєць та їжак» та до інших. В III класі: Т. Яблонська «Літо»; В. Лемох «Бабуся і онучка»; М. Релюто «Весна в Криму»; Д. Орловський «Хати в літній день»; І. Труш «Самітня сосна»; М. Пимоненко «Перед грозою»; Л. Чернов «Вечірня пісня»; Є. Волобуєв «Ранок»; ілюстрації до дитячих книжок, казок тощо. Якщо в школі відсутні названі репродукції творів образотворчого мистецтва, можна використати інші, близькі за сюжетом, або слайди, діафільми, або ж спроектувати на екран з книги за допомогою технічних засобів навчання. Для естетичного виховання засобами природи широко використовуються бесіди під час екскурсій, прогулянок, роботи на пришкольніх ділянках, під час збирання урожаю, лікарських рослин, догляду за квітами, кущами, деревами і т.п.

Бесіди з музичного мистецтва. Як метод естетичного виховання молодших школярів, бесіди відіграють велику роль у розвитку художнього смаку, музичного слуху, музичних здібностей, у виробленні навичок, необхідних для сприйняття і виконання музики. Бесіди з музики повинні бути короткими, не на

шкоду слуханню та сприйманню музики. Важливо, щоб у процесі бесіди про музику діти слухали і сприймали музику емоційно. Слід поставити учня в таку ситуацію, щоб у його свідомості виникали певні образи, поняття, пов'язані з життєвим досвідом. Часто бесіда про музику проходить краще, якщо використовується відповідний літературний твір або гарна репродукція картин. У початковій школі може бути така тематика бесід: «Музика мого народу», «Про що і як розповідає музика?», «Музична мова і про що вона розповіла?», «Як слухати і розуміти музику?», «Музика і казка», «Музична азбука», «Секрет народження музики», «Радість у житті й музиці», «Жарт у музиці». «В гостях у музики», «Голоси музичних інструментів», «Ритм у житті й музиці», «Музика і природа», «Музичні жанри», «Космос у музиці й живописі», «Образ матері в музиці», «Пісні про матір», «Пісні про дружбу», «Пісні про Батьківщину», «Українські музичні ігри», «Жартівлива українська народна пісня», «Фольклор і музика рідного краю», «Улюблені пісні наших матерів», «Калинова пісня», «Нова пісня» тощо.

Учитель початкових класів повинен заохочувати учнів до участі в хорі, у фольклорних ансамблях, оркестрах дитячих музичних інструментів, ансамблях сопілкарів, кобзарів, музично-творчих гуртках, дитячих оперних театрах, тижнях музики, до відвідування шкільних музичних лекторіїв, свят пісні, шкільної дискотеки, дитячих філармоній, свят хорової музики, практикувати проведення музичних ігор-подорожей, ігор-змагань, залучати до проведення музично-літературних композицій, інсценівок, музичних ранків, до участі в святах, карнавалах, гуртках тощо.

Перевір себе

1. Що ми розуміємо під естетичним вихованням?
2. Що таке естетика?
3. Яка мета естетичного виховання?
4. Які три основні завдання естетичного виховання? Зміст цих завдань.

5. Яка сутність основних естетичних понять?
6. Що таке естетичне почуття, естетична насолода, естетичне переживання, естетичний смак, естетичне судження, естетична діяльність, естетичний ідеал?
7. Що ми розуміємо під художнім вихованням?
8. Яка мета і завдання художнього виховання?
9. Яка роль і місце художнього виховання в системі естетичного виховання?
10. Які основні функції мистецтва у системі естетичного виховання?
11. Які основні принципи естетичного виховання?
12. Які головні особливості і завдання естетичного виховання молодших школярів?
13. Які шляхи реалізації завдань естетичного виховання на уроках мови?
14. Які шляхи реалізації завдань естетичного виховання на уроках «Я і Україна»?
15. Які шляхи реалізації завдань естетичного виховання на уроках музики?
16. Які шляхи реалізації завдань естетичного виховання на уроках образотворчого мистецтва?
17. Які шляхи реалізації завдань естетичного виховання на уроках трудового навчання?
18. Які шляхи реалізації завдань естетичного виховання на уроках фізичної культури?
19. Які шляхи реалізації завдань естетичного виховання на уроках математики?
20. Яка структура і методика проведення бесід з естетичного виховання?
21. Яка основна тематика бесід з естетичного виховання?

Опорний конспект

Під естетичним вихованням розуміють організований і цілеспрямований процес формування в учнів здатності сприймати, правильно розуміти, цінувати і створювати прекрасне й величне у житті та мистецтві.

Завдання з естетичного виховання учнів початкових класів, які можна звести до таких трьох основних:

1.Розвиток у кожного учня здібностей сприймання естетичних явищ навколишньої дійсності та мистецтва. Потрібно навчити їх бачити, розуміти, відчувати прекрасне та огидне, комічне і трагічне, величне й низьке і в тій чи іншій формі висловлювати своє оціночне ставлення до цих явищ.

2.Залучення учнів до посильної участі у створенні прекрасного у всіх сферах людської діяльності: художній, трудовій, навчальній, ігровій, тобто, навчити дітей творити «за законами краси».

3.Формування у дітей бережливого ставлення до прекрасного, цінування його в природі, мистецтві, побуті та всіх інших сферах навколишньої дійсності.

Художнє виховання – це цілеспрямований процес впливу на вихованців засобами мистецтва з метою формування у них любові до мистецтва, розуміння мистецтва, вміння одержувати від нього насолоду і по можливості брати участь у художній творчості.

Література

1. Б.Т. Лихачев. Эстетика воспитания. – М., «Педагогика», 1972.
2. Б.Т. Лихачев. Теория эстетического воспитания школьников. – М., 1985.
3. А.Б. Щербо, Д.М. Джола. Эстетичне виховання учнів у початкових класах. – К., «Радянська школа», 1969.
4. Н.С. Витковская, А.Б. Щербо, Д.Н. Джола. Формирование эстетической культуры младших школьников. – К., 1985.

5. В.Б. Розенвассер. Беседы об искусстве (Пособие для учителей начальных классов). – М., «Просвещение», 1979.
6. Н.В. Краснов. Беседы по искусству в средней школе. – М., 1970.
7. И.Ф. Гончаров. Эстетическое воспитание школьников средствами искусства и действительности. – М., «Педагогика», 1986.
8. Е.М. Тершилова. Эстетическое воспитание в семье. – М., 1989.
9. Исследование художественных интересов школьников. / Под редакцией Е.В. Квятковского. – М., 1974.
10. В школе слушают музыку. / Под редакцией Н.Л. Гродзенской. – М., 1964.
11. Організація навчально-виховного процесу в 1 класі одинадцятирічної загальноосвітньої школи. – К., 1988.
12. Смольянинов И.Ф. Природа в системе эстетического воспитания. – М., 1984.
13. Орієнтовна програма естетичного виховання учнів загальноосвітніх шкіл. – К., 1971.
14. Клименко В.В., Омельчук В.П. Фізкультура і естетичне виховання. – К., 1987.
15. Краткий словарь по эстетике. – М., 1964.
16. Орієнтовний зміст виховання школярів. / За редакцією І.С. Мар'єнка. – К., 1982.

ТЕМА 12. ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ

ЗМІСТ

1. Мета і завдання фізичного виховання.

2. Основні форми фізичного виховання.

Перевір себе.

Опорний конспект.

Використана література.

12.1. Мета і завдання фізичного виховання

Здоров'я людини - запорука її життєвого успіху.

Провідним завданням фізичного виховання є створення оптимальних умов для забезпечення нормального фізичного розвитку особистості, збереження її здоров'я, оволодіння знаннями про особливості організму людини, фізіологічні процеси, що відбуваються в ньому, набуття санітарно-гігієнічних вмінь та навичок по догляду за власним тілом, підтримання і розвиток його потенціальних можливостей.

Людина – найдивовижніший і найбільш досконалий витвір природи. Вона складається із двох взаємозв'язаних між собою сфер – фізичної та духовної. Турбота про фізичну досконалість складає важливу передумову повноцінного життя людини.

Наші пращури в системі виховання людини питанням формування фізичної досконалості особистості надавали особливого значення. Фізична краса, здоров'я людини поцінювалися найвище поряд з розумом серед інших людських вартостей. Уже в прислів'ях народ висловлював своє особливе ставлення до фізичної досконалості людини: «Сила та розум – краса людини», «В здоровому тілі – здоровий дух», «Сила без голови шаліє, а розум без сили міліє», «Бережи одягу знову, а здоров'я змолоду», «Найбільше багатство – здоров'я», «Здоров'я – всьому голова» та ін.

Фізично красиві здорові люди прославлялися у піснях, легендах, билинах. Згадаймо народні образи богатирів – Іллю

Муромця, Кирила Кожум'яку, Миколу Селяниновича, Котигорошка.

Упродовж століть народ створив своєрідну систему фізичного виховання дітей: це і турбота про здоров'я матері, яка у своєму лоні виношує дитя, і традиції вигодовування немовляти материнським молоком з першого дня до 1-1,5 років, й особливості купання та загартування дитини, і якомога раннє включення малюка у виконання рухливих вправ (повзання, рання ходьба поза візочками, спеціальні ігри на розвиток м'язів). Коли дитина підростала, то її залучали до різних видів діяльності, які сприяли розвитку м'язів, загартуванню (ігри на свіжому повітрі, купання, спілкування з природою). Батьки не боялися прилучати кожную дитину до посильної фізичної праці, яка якнайкраще сприяла її фізичному розвитку, зміцненню здоров'я з одночасним соціальним розвитком особистості. Наприклад, спочатку доручали пасти качки, гуси, а потім телята, корови, вівці, свині. Підростав юнак, і йому доручали пасти коней, водити коней у плузі. Це були своєрідні класи фізичного змужніння. Одночасно діти росли і засвоювали правила догляду за своїм тілом, оволодівали санітарно-гігієнічними навичками (ходити босоніж, вмиватись холодною водою, пити цілющу джерельну воду та ін.).

Поширення різних хвороб, погане медичне обслуговування, інші побутові незгоди, тяжка праця все ж негативно впливали на здоров'я людей, скорочували тривалість їх життя. На перше місце виступав природний відбір. Виживали лише фізично здорові люди, які народжували здорових дітей. Тому не дивно, що турбота кожної людини про власне здоров'я виступала на перший план життєдіяльності.

В умовах науково-технічного прогресу проблеми фізичного виховання підростаючого покоління, та й усього населення, різко загострюються. Значна частина дітей уже народжується хворими. Це зумовлено передусім загрозливими екологічними негараздами. Окрім того, в силу розвитку техніки дитина з раннього віку перебуває у стані гіподинамії. Та й значна частина дорослих людей перебуває в такому ж стані.

Тому важливою передумовою інтенсивного соціально-економічного поступу нашого народу є турбота про здоров'я усіх громадян України.

12.2. Основні форми фізичного виховання

Розв'язання завдань фізичного виховання – проблема багатоаспектна і вимагає комплексного підходу. По суті, з моменту зародження дитини і впродовж усього життя людини необхідний комплекс цілеспрямованих дій, що сприяють зміцненню й збереженню здоров'я.

Варто виділити такі традиційні напрямки (шляхи) фізичного виховання:

1. Життєдіяльність у сім'ї. Тут мають бути закладені генетичні основи формування фізичного здоров'я дитини, забезпечені умови для її фізичного розвитку, озброєння першими санітарно-гігієнічними вміннями і навичками догляду за собою (харчування, сон, догляд за тілом та ін.).

2. Перебування в дитячому садку. Педагоги-вихователі допомагають батькам у забезпеченні системи фізичного виховання дітей з урахуванням їх віку і статі, формують початкові елементи фізичної культури дошкільнят.

3. Навчання в загальноосвітніх навчально-виховних закладах. Упродовж 10-11 років школярі охоплені системою занять, інших заходів, які впливають на зміцнення здоров'я дітей, набувають поглиблених знань в галузі фізичної культури через систему навчальних дисциплін /анатомія і фізіологія людини, валеологія та ін./.

4. Заняття в позашкільних виховних закладах /дитячих спортивно-оздоровчих секціях, клубах та ін./. Ці заклади покликані задовольняти спортивні інтереси школярів і проводити цілеспрямовану роботу по зміцненню їх здоров'я, розвитку спортивних умінь з урахуванням віку й статі вихованців.

5. Навчання у професійних навчальних закладах. Оскільки розумова праця є переважаючим видом діяльності учнів,

студентів, то для підтримання певної гармонії у розвитку особистості потрібні певні навантаження на фізичну сферу, що дають заняття з фізичної культури, участь у роботі спортивних секцій.

6. Участь у продуктивній виробничій діяльності. Фізичне виховання тісно пов'язане з трудовою діяльністю і передусім з фізичною працею. Помірковані і дозовані навантаження на фізичну сферу сприяють розвитку м'язових систем, позитивно впливають на підтримання здорового ритму в організмі.

Основними засобами фізичного виховання є:

1. Натуральні сили природи: сонце, повітря, вода.
2. Організація правильного режиму харчування, праці і відпочинку.
3. Гігієнічна гімнастика.
4. Гігієна догляду за тілом.
5. Гімнастика, спортивні ігри, туризм, праця.
6. Проведення фізхвилинок у початкових класах, а в перших класах для шестиліток – дві фізхвилинки протягом уроку, а також щоденне проведення одного з уроків на свіжому повітрі.
7. Уроки фізичної культури відповідно до навчального плану школи.
8. Різні види позакласної роботи з фізичного виховання: олімпіади, змагання, конкурси, прогулянки, турніри, екскурсії на природу і т.п.

Усі названі засоби, які забезпечують фізичне виховання людини, мають використовуватися комплексно з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей вихованців, матеріальних умов.

Склалися традиційні форми фізичного виховання: уроки фізичної культури, діяльність спортивних секцій, гуртків та ін.

Варто зауважити, що фізичне виховання не повинно обмежуватись лише нормами, що забезпечують умови для зміцнення здоров'я, розвитку фізичних потенціальних можливостей, формування спортивних навичок. На кожному «квадратному метрі» виховного простору педагоги мають дбати про створення оптимальних умов для збереження здоров'я дітей,

їх фізичний розвиток /безпосередньо на кожному уроці не фізкультурного профілю, на перервах, під час прогулянок, суспільно корисної праці, в ігровій діяльності, у процесі організації дозвілля та ін./.

Перевір себе

1. Що таке фізичне виховання?
2. Які завдання фізичного виховання?
3. Які основні напрямки фізичного виховання?
4. Які основні засоби фізичного виховання?
5. Які основні форми фізичного виховання?
6. Які особливості фізичного виховання молодших школярів?
7. Що таке фізхвилинки на уроках в початкових класах і коли вони проводяться?
8. Які особливості фізхвилинок у I класі шестирічних учнів?
9. Які форми позакласної виховної роботи з фізичного виховання?

Опорний конспект

Фізичне виховання – це діяльність, спрямована на створення оптимальних умов для забезпечення нормального фізичного розвитку особистості, збереження її здоров'я, оволодіння знаннями про особливості організму людини, фізіологічні процеси, що протікають у ньому, набуття санітарно-гігієнічних умінь і навичок по догляду за власним тілом, підтримання і розвиток його потенційних можливостей.

Література

1. Лесгафт П.Ф. Семейное воспитание ребенка и его значение. – М.: Педагогика, 1991.
2. Никитин Б., Никитина Л. Мы, наши дети и внуки. – М.: Молодая гвардия, 1989.

3. Педагогика здоровья. – М.: Педагогика, 1990.
4. Спок Б. Ребенок и уход за ним. – М.: Знание, 1990.
5. Сухомлинський В.О. Павлиська середня школа // Вибрані твори: В 5-ти т. – Т.4. – К.: Рад. школа, 1977.
6. Сухомлинський В.О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості // Вибрані твори: В 5-ти т. – Т.1. – К.: Рад. школа, 1976.
7. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям // Вибрані твори: В 5-ти т. –Т. 3. – К.: Рад. школа, 1976.

ПРО БАТЬКІВСЬКИЙ АВТОРИТЕТ ¹¹

Наш батько і наша мати уповноважені суспільством виховати майбутнього громадянина нашої батьківщини, вони відповідають перед суспільством. На цьому й ґрунтуються їх батьківська влада та їх авторитет в очах дітей.

Проте буде просто незручно в самій сім'ї перед дітьми доводити батьківську владу постійним посиленням на таке суспільне уповноваження. Виховання дітей починається з того віку, коли ніякі логічні докази і пред'явлення громадських прав взагалі неможливі, а тим часом без авторитету неможливий вихователь.

Нарешті, самий смисл авторитету в тому й полягає, що він не потребує ніяких доказів, що він приймається як безсумнівне достоїнство старшого, як його сила і цінність, яка видна, так би мовити, простим дитячим оком.

Батько і мати в очах дитини повинні мати цей авторитет. Часто доводиться чути запитання: що робити з дитиною, коли вона не слухається? Ось це саме «не слухається» і є ознакою того, що батьки в її очах не мають авторитету.

Звідки береться батьківський авторитет, як він організується?

Ті батьки, в яких діти «не слухаються», схильні іноді думати, що авторитет дається з природи, що це – особливий талант. Якщо таланту нема, то нічого і зробити не можна, залишається тільки позаздрити тому, в кого такий талант є. Ці батьки помиляються. Авторитет може бути організований в кожній сім'ї, і це навіть не дуже важка справа.

На жаль, трапляються батьки, які організовують такий авторитет на фальшивих основах. Вони прагнуть, щоб діти їх слухалися, це їхня мета. А насправді – це помилка. Авторитет і слухняність не можуть бути метою. Мета може бути тільки одна: правильне виховання. Тільки цієї одної мети й треба прагнути. Дитяча слухняність може бути одним з шляхів до цієї мети. Саме

¹¹ Макаренко А.С. Про батьківський авторитет. Книга для батьків. – К., 1972. – С. 268-276.

ті батьки, які про справжню мету виховання не думають, добиваються слухняності ради самої слухняності. Якщо діти слухняні, батькам живеться спокійніше. От оцей самий спокій і є їх справжньою метою. На перевірку завжди виходить, що ні спокій, ні слухняність не зберігаються довго. Авторитет, побудований на фальшивих основах, тільки дуже короткий час допомагає, скоро все руйнується, не залишається ні авторитету, ні слухняності. Буває й так, що батьки добиваються слухняності, але всяка інша мета виховання занедбана: виростають, правда, слухняні, але слабкі діти.

Є багато видів такого фальшивого авторитету. Ми розглянемо тут більш-менш докладно десяток цих видів. Сподіваємося, що після такого розгляду легше буде з'ясувати, який повинен бути авторитет справжній. Починаємо.

Авторитет придушення. Це – найстрашніший вид авторитету, хоч і не найшкідливіший. Найчастіше такий авторитет має батько. Якщо батько дома завжди гарчить, завжди сердитий, за кожну дрібницю вибухає громом, при кожній слухній чи неслухній нагоді хапається за палицю або ремінь, на кожне запитання відповідає грубістю, за кожну провину дитини карає,— то це і є авторитет придушення. Такий батьківський терор тримає в страху всю сім'ю, не тільки дітей, але й матір. Він завдає шкоди не тільки тому, що залякує дітей, але й тому, що робить матір нульовою істотою, яка здатна бути тільки служницею. Не треба доводити, наскільки шкідливий такий авторитет. Він нічого не виховує, він тільки привчає дітей якнайдалше триматися від страшного татуса, він породжує дитячу брехню та людське боягузтво, і водночас він виховує в дитині жорстокість. Із затурканих і безвольних дітей виходять потім або нікчемні люди, або самодури, які все своє життя мстяться за придушене дитинство. Цей найдикіший вид авторитету буває тільки у некультурних батьків і останнім часом, на щастя, вимирає.

Авторитет віддалі. Є такі батьки, та й матері, які серйозно переконані: щоб діти слухалися, треба менше з ними розмовляти, якнайдалше триматися, зрідка тільки виступати у вигляді начальства. Особливо любили цей вид у деяких старих інте-

лігентських сім'ях. Тут часто в батька буває який-небудь окремий кабінет, з якого він появляється коли-не-коли, немов первосвященик. Обідає він окремо, розважається окремо, навіть свої розпорядження по ввіреній йому сім'ї він передає через матір. Бувають і такі матері: у них своє життя, свої інтереси, свої думки. Діти перебувають у віданні бабусі або навіть домашньої робітниці.

Нічого й говорити, що такий авторитет не дає ніякої користі, і таку сім'ю не можна назвати радянською сім'єю.

Авторитет чванства. Це особливий вид авторитету віддалі, але, мабуть, ще шкідливіший. У кожного громадянина Радянської держави є свої заслуги. Але деякі люди вважають, що вони – найбільш заслужені, найважливіші діячі, і показують цю важливість на кожному кроці, показують і своїм дітям. Дома вони навіть більше бундючаться та надуваються, ніж на роботі, вони тільки й роблять, що говорять про свої достоїнства, вони з висока ставляться до інших людей. Буває дуже часто, що вражені таким виглядом батька, починають чванитись і діти. Перед товаришами вони теж виступають не інакше, як з хвастовитим словом, на кожному кроці повторюючи: мій тато – начальник, мій тато – письменник, мій тато – командир, мій тато – знаменитість. У цій атмосфері зарозумілості поважний тато вже не може розібрати, куди йдуть його діти і кого він виховує. Трапляється такий авторитет і в матерів: яке-небудь особливе плаття, важливе знайомство, поїздка на курорт – все це дає їм підставу для чванства, для відокремлення від інших людей і від своїх власних дітей.

Авторитет педантизму. У цьому випадку батьки більше звертають уваги на дітей, більше працюють, але працюють, як бюрократи. Вони переконані, що діти повинні кожне батьківське слово вислухувати з трепетом, що їхнє слово – це святиня. Свої розпорядження вони дають холодним тоном, і раз воно дане, то негайно стає законом. Такі батьки найбільше бояться, щоб діти не подумали, що тато помилився, що тато – людина нетверда. Якщо такий тато сказав: «Завтра буде дощ, гуляти не можна», то хоч би завтра була і добра погода, однаково вважається, що гуляти не можна. Татові не сподобалась яка-

небудь кінокартина, він взагалі заборонив дітям ходити в кіно, в тому числі й на хороші картини. Тато покарав дитину, потім виявилось, що дитина не така винна, як здавалося спочатку, тато нізащо не скасує свого покарання: раз я сказав, так і повинно бути. На кожний день вистачає для такого тата діла, в кожному русі дитини він бачить порушення порядку та законності і пристає до неї з новими законами і розпорядженнями. Життя дитини, її інтереси, її ріст проходять повз такого тата непомітно; він нічого не бачить, крім свого бюрократичного начальствування в сім'ї.

Авторитет резонерства. Тут батьки просто заїдають дитяче життя нескінченними повчаннями та повчальними розмовами. Замість того щоб сказати дитині кілька слів, може, навіть і в жартівливому тоні, батько садить її проти себе і починає нудну і надокучливу промову. Такі батьки певні, що в повчаннях полягає головна педагогічна мудрість. У такій сім'ї завжди мало радості та усмішки. Батьки щосили намагаються бути доброчесними, вони хочуть в очах дітей бути непогрішними. Але вони забувають, що діти – це не дорослі, що у дітей своє життя і що треба це життя поважати. Дитина живе емоціональніше, палкіше, ніж дорослий, вона менше всього вміє розмірковувати. Звичка мислити повинна приходити в неї поступово і досить повільно, а постійні розглагольствування батьків, постійне їх пиляння й балакучість проходять майже безслідно для їх свідомості. В резонерстві батьків діти не можуть побачити ніякого авторитету.

Авторитет любові. Це в нас найпоширеніший вид фальшивого авторитету. У багатьох батьків переконання: щоб діти слухалися, треба, щоб вони любили батьків, а щоб заслужити цю любов, слід на кожному кроці показувати дітям свою батьківську любов. Ніжні слова, нескінченні поцілунки, пестощі, признання сиплються на дітей у надмірній кількості. Якщо дитина не слухається, її негайно питають: «Значить, ти тата не любиш?» Батьки ревниво стежать за виразом дитячих очей і вимагають ніжності й любові. Часто мати при дітях розповідає знайомим: «Він страшенно любить тата і страшенно любить мене, це така ніжна дитина...».

Така сім'я настільки занурюється в море сентиментальності і ніжних почуттів, що вже нічого іншого не помічає. З уваги батьків випадає багато важливих дрібниць сімейного виховання. Дитина все повинна робити з любові до батьків.

У цій лінії багато небезпечних місць. Тут виростає сімейний егоїзм. У дітей, зрозуміло, не вистачає сил на таку любов. Дуже скоро вони помічають, що тата і маму можна як завгодно обдурити, тільки треба це робити з ніжним виразом. Тата і маму можна навіть залякати, досить лише надутися й показати, що любов минає. Змалку дитина починає розуміти, що до людей можна підлещуватися. А через те що вона не може любити так само сильно й інших людей, то підлещується до них вже без ніякої любові, з холодним і цинічним розрахунком. Іноді буває, що любов до батьків зберігається надовго, але всі інші люди розглядаються як сторонні і чужі, до них немає симпатії, немає почуття товариства.

Це дуже небезпечний вид авторитету. Він вирощує нещирих і брехливих егоїстів. І дуже часто першими жертвами такого егоїзму стають самі батьки.

Авторитет доброти. Це найнерозумніший вид авторитету. В цьому випадку дитяча слухняність також організовується через дитячу любов, але вона викликається не поцілунками та ласкавими словами, а поступливістю, лагідністю, добротою батьків. Тато або мама виступають перед дитиною в образі доброго ангела. Вони все дозволяють, їм нічого не шкода, вони не скупі, вони чудові батьки. Вони бояться всяких конфліктів, вони люблять сімейний мир, вони ладні чим завгодно пожертвувати, аби тільки все було гаразд. Дуже скоро в такій сім'ї діти починають просто командувати батьками, батьківське непротивлення відкриває найширший простір для дитячих бажань, примх, вимог. Іноді батьки дозволяють собі невеликий опір, але вже пізно, в сім'ї вже створився шкідливий досвід.

Авторитет дружби. Досить часто ще й діти не народились, а між батьками вже є договір: наші діти будуть нашими друзями. Взагалі це, звичайно, добре. Батько і син, мати і дочка можуть бути друзями і повинні бути друзями, але все-таки батьки

залишаються старшими членами сімейного колективу, і діти все-таки залишаються вихованцями. Якщо дружба досягне крайніх меж, виховання припиняється або починається протилежний процес: діти починають виховувати батьків. Такі сім'ї іноді доводиться спостерігати серед інтелігенції. В цих сім'ях діти називають батьків Петьком або Маруською, сміються з них, грубо обривають, повчають на кожному кроці, ні про яку слухняність не може бути й мови. Але тут немає і дружби, бо ніяка дружба неможлива без взаємної пошани.

Авторитет підкупу – найбільш аморальний вид авторитету, коли слухняність просто купується подарунками та обіцянками. Батьки, не соромлячись, так і кажуть: будеш слухатись, куплю тобі коника, будеш слухатись, підемо в цирк.

Зрозуміло, в сім'ї теж можливе певне заохочування, щось подібне до преміювання; але ні в якому разі не можна дітей преміювати за слухняність, за добре ставлення до батьків. Можна преміювати за добре навчання, за виконання справді якоїсь важкої роботи. Але і в цьому разі ніколи не можна наперед оголошувати премію і підхльостувати дітей в їх шкільній або іншій роботі спокусливими обіцянками.

Ми розглянули кілька видів фальшивого авторитету. Крім них, є ще багато інших видів. Є авторитет веселості, авторитет ученості, авторитет «хлопця-друзяки», авторитет краси. Але буває часто і так, що батьки взагалі не думають ні про який авторитет, живуть як-небудь, як попало і як-небудь тягнуть волинку виховання дітей. Сьогодні батько нагримав і за дурницю покарав хлопчика, завтра він признається йому в любові, післязавтра що-небудь йому обіцяє порядком підкупу, а на другий день знов покарав та ще й докорив за всі свої добрі діла. Такі батьки завжди мечуться, як очманілі коти, в повному безсиллі, в повному нерозумінні того, що вони роблять. Буває й так, що батько додержує одного виду авторитету, а мати – іншого. Дітям у такому разі доводиться бути насамперед дипломатами і навчитися лавірувати між татом і мамою. Нарешті, буває і так, що батьки просто не звертають уваги па дітей і думають тільки про свій спокій.

В чому ж має полягати справжній батьківський авторитет у радянській сім'ї?

Головною основою батьківського авторитету тільки й може бути життя і робота батьків, їх громадянське обличчя, їх поведінка. Сім'я є велика й відповідальна справа, батьки керують цією справою і відповідають за неї перед суспільством, перед своїм щастям і перед життям дітей. Якщо батьки цю справу роблять чесно, розумно, якщо перед ними поставлена велика і прекрасна мета, якщо вони самі завжди цілком усвідомлюють свої дії та вчинки, це значить, що в них є і батьківський авторитет і не треба шукати ніяких інших основ, а тим більше не треба вигадувати нічого штучного.

Як тільки діти починають підростати, вони завжди цікавляться, де працює батько або мати, який їх громадський стан. Якнайраніше вони повинні знати, чим живуть, чим цікавляться, з ким поряд стоять їхні батьки. Справа батька або матері повинна виступати перед дитиною як серйозна справа, що заслуговує пошани. Заслуги батьків в очах дітей повинні бути насамперед заслугами перед суспільством, справжньою цінністю, а не тільки зовнішністю. Дуже важливо, якщо ці заслуги діти бачать не ізольовано, а на фоні досягнень нашої країни. Не чванство, а хороша радянська гордість повинна бути в дітей, але водночас треба, щоб діти пишалися не тільки своїм батьком або матір'ю, а щоб вони знали імена великих і знатних людей нашої батьківщини, щоб батько або мати виступали як учасники цього великого ряду діячів.

При цьому треба завжди пам'ятати, що в кожній людській діяльності є своє напруження і своє достоїнство. Ні в якому разі батьки не повинні уявлятися дітям рекордсменами в своїй галузі, незрівнянними геніями. Діти повинні бачити й заслуги інших людей, і обов'язково заслуги найближчих товаришів батька і матері. Громадянський авторитет батьків тільки тоді стане на справжню висоту, коли це – не авторитет вискочки або хвалька, а авторитет члена колективу. Якщо вам вдасться виховати свого сина так, що він пишатиметься цілим заводом, на якому батько працює, якщо

він радітиме з успіхів цього заводу,— значить, ви виховали його правильно.

Але батьки повинні виступати не тільки як діячі обмеженого фронту свого колективу. Наше життя в життя соціалістичного суспільства. Перед своїми дітьми батько і мати повинні виступати як учасники цього життя. Події міжнародного життя, досягнення літератури – все має відбиватися в думках батька, в його почуттях, в його прагненнях. Тільки такі батьки, громадяни нашої країни, що живуть повним життям, матимуть у дітей справжній авторитет. При цьому не думайте, будь ласка, що таким життям ви повинні жити «навмисне», щоб діти бачили, щоб вразити їх вашими якостями. Це – хибна настанова. Ви повинні щиро, справді жити таким життям, ви не повинні намагатися спеціально демонструвати його перед дітьми. Будьте певні, вони самі побачать усе, щ^е треба.

—"Але ви – не тільки громадянин. Ви – ще й батько. І батьківську вашу справу ви повинні виконувати якнайкраще, і в цьому полягає коріння вашого авторитету. І насамперед ви повинні знати, чим живе, цікавиться, що любить, чого не любить, чого хоче и чого не хоче ваша дитина. Ви повинні знати, з ким вона дружить, з ким грається і в що грається, що читає, як сприймає прочитане. Коли вона вчиться в школі, ви повинні знати, як вона ставиться до школи й до вчителів, які в неї труднощі, як вона поводить в класі. Це все ви повинні знати завжди, з наймолодшого віку вашої дитини. Ви не повинні несподівано узнавати про різні неприємності і конфлікти, ви повинні передбачати їх і запобігати їм.

Все це треба знати, але це зовсім не значить, що ви можете набридати вашому синові постійним і надокучливим розпитуванням, дешевим і настирливим шпигунством. З самого початку ви повинні поставити справу так, щоб діти самі вам розповідали про свої справи, щоб їм хотілося вам розповісти, щоб вони були зацікавлені в тому, щоб ви знали. Іноді ви повинні запросити до себе товаришів сина, навіть почастивати їх чим-небудь, іноді ви самі повинні побувати в тій сім'ї, де є ці товариші, ви повинні при першій нагоді познайомитися з цією сім'єю.

На все це не треба багато часу, для цього потрібна тільки увага до дітей і до їх життя.

І якщо у вас буде така обізнаність і така увага, це не пройде непоміченим для ваших дітей. Діти люблять таку обізнаність і шанують батьків за це.

Авторитет обізнаності неодмінно приведе і до авторитету допомоги. В житті кожної дитини буває багато випадків, коли вона не знає, як треба зробити, коли вона потребує поради й допомоги. Можливо, вона не попросить у вас допомоги, бо ще не вміє цього зробити, ви самі повинні допомогти їй.

Часто ця допомога може бути подана як проста порада, іноді в жарті, іноді в розпорядженні, іноді навіть у наказі. Якщо ви знаєте життя своєї дитини, ви самі побачите, як зробити найкраще. Часто буває, що цю допомогу треба подати особливим способом. Часто потрібно або взяти участь у дитячій грі, або познайомитися з товаришами дітей, або побувати в школі й поговорити з учителем. Якщо у вашій сім'ї кілька дітей, а це – найщасливіший випадок, до справи такої допомоги можна залучити старших братів і сестер.

Батьківська допомога не повинна бути набридливою, надокучливою, втомливою. В деяких випадках абсолютно необхідно дати змогу дитині самій вибратися з труднощів, треба, щоб вона звикала перемагати перешкоди і розв'язувати складніші питання. Але завжди треба бачити, як дитина виконує цю операцію, не можна допускати, щоб вона заплуталась і дійшла до відчаю. Іноді навіть треба, щоб дитина бачила вашу настороженість, увагу і довір'я до її сил.

Авторитет допомоги, обережного і уважного керівництва щасливо доповниться авторитетом обізнаності. Дитина почуватиме вашу присутність поряд з нею, ваше розумне піклування про неї, ваше страхування, але водночас вона знатиме, що ви від неї дечого вимагаєте, що ви й не збираєтесь усе робити за неї, зняти з неї відповідальність.

Саме лінія відповідальності і є друга важлива лінія батьківського авторитету. Ні в якому разі дитина не повинна думати, що ваше керування сім'єю та нею самою є ваша розвага або приєм-

ність. Вона повинна знати, що ви відповідаєте не тільки за себе, але й за неї перед радянським суспільством. Не слід боятися одверто і твердо сказати синові чи дочці, що вони виховуються, що їм треба ще багато вчитися, що вони повинні вирости хорошими громадянами та хорошими людьми, що батьки відповідають за досягнення цієї мети, що вони не бояться цієї відповідальності. В цій лінії відповідальності полягають основи не тільки допомоги, але й вимоги. В деяких випадках ця вимога повинна бути висловлена в найсуворішій формі, що не припускає заперечень. Між іншим, слід сказати, що така вимога тільки й може бути поставлена з користю, якщо авторитет відповідальності вже створений в уявленні дитини. Навіть у наймолодшому віці дитина повинна почувати, що її батьки не живуть разом з нею на безлюдному острові.

Закінчуючи нашу бесіду, коротко резюмуємо сказане. Авторитет конче потрібний у сім'ї.

Треба відрізнити справжній авторитет від авторитету фальшивого, що побудований на штучних принципах і намагається створити слухняність всякими засобами.

Справжній авторитет ґрунтується на вашій громадянській діяльності, на вашому громадянському почутті, на вашому знанні життя дитини, на вашій допомозі їй та на вашій відповідальності за її виховання.

Отже, справжній авторитет передбачає: а) авторитет обізнаності, який веде до б) авторитету допомоги, який передбачає в) авторитет відповідальності за виховання своїх дітей тощо.

ПРАВИЛА КУЛЬТУРИ ПОВЕДІНКИ ЯК ВІТАТИ

Тому, кого вітають, привітно дивляться в очі.

Вітання треба вимовляти чітко: "Добридень", "Доброго дня", "Здрастуйте", "Здорові будьте", "Доброго ранку", "Доброго вечора", "Добривечір", "Привіт", "Вітаю".

Старших знайомих, учителів вітають на ім'я та по батькові. Недарма кажуть: "Шануй учителя, як родителя".

Вітання не повинне бути голосним, якщо воно може заважати іншим людям (наприклад, у бібліотеці).

З тим, хто йде назустріч, вітаються за три-чотири кроки до того, як порівнюються.

Різними є і форми прощання: "До побачення", "До наступної зустрічі", "Прощайте, друзі", "На все добре", "Усього найкращого", "Бувайте", "Щасливо".

Не можна вітатись, тримаючи руки в кишенях.

Вітаючись та прощаючись, не слід вживати грубих і образливих слів: "Привіт, чудило!" чи "Пока, товстуне!"

ХТО ВІТАЄ ПЕРШИМ¹²

Першим вітає молодший старшого, хлопчик — дівчинку, учень — учителя.

Той, хто заходить до приміщення, вітається першим з присутніми і першим прощається з тими, що залишаються. Це стосується і дівчат.

Коли приходять гості, перш за все вони вітаються з господарями, а вже потім з іншими гостями.

Той, хто обганяє когось, завжди вітається першим, коли з ним порівнюється, причому тихим голосом, щоб не налякати знайомого.

¹² Бобир О. Роби не так, як нетреб'як. Культура поведінки молодших школярів. – Чернівці, 1998.

Перш ніж звернутися із запитанням до незнайомого, слід з ним привітатися.

Запам'ятайте: в однакових умовах першою вітається більш вихована людина.

РУКОСТИСКАННЯ

Старший першим подає руку молодшому, дівчинка – хлопчику, вчитель – учневі.

Не подають руку розслаблено або тільки кінчики пальців. Так не роблять навіть дівчата.

Рукоштовкання не повинно бути таким сильним, щоб завдати болю іншому.

Довго не трясуть руку товариша та не перетягують його до себе при рукоштовканні.

Через стіл руку не подають.

Рука неодмінно має бути чистою. Якщо руки брудні, слід обмежитись словесним вітанням. Подавати зап'ястя чи лікоть нечемно.

Не прийняти руки, поданої для рукоштовкання, – значить завдати образи тому, хто подав її.

Рука, подана без рукавички, – знак поваги до людини. Дівчина може не знімати рукавичку, вітаючись з хлопцем. Але вона не подає руки в рукавичці людині, значно старшій за неї.

У рукавичці можна вітатися з близькими друзями.

Можна не знімати рукавичку і вітаючись з друзями на великому морозі.

КОЛИ ТРЕБА ВСТАВАТИ ПРИ ВІТАННІ

Коли вітаються зі старшими, підводяться.

Коли до класу заходить учитель чи інші дорослі, школярі встають.

Необхідно встати, коли вітаються за руку.

Хлопець, який розмовляє з дівчиною, обов'язково встає і сідає з її дозволу або коли вона сідає сама.

Якщо діти прийшли до свого однокласника у гості, вони повинні встати, коли до кімнати зайдуть його батьки.

Якщо вставання може потурбувати присутніх, не встають (наприклад, за обіднім столом чи в театрі).

ВІТАННЯ-ВІДПОВІДЬ І ОДНОЧАСНЕ ВІТАННЯ

Якщо вітаються з вашим супутником, треба відповісти на привітання, навіть якщо людина вам не знайома.

Якщо ваш товариш вітається зі своїм знайомим, вам також треба з ним привітатися.

Коли вас вітає незнайома літня людина, треба відповісти. Не давайте їй зрозуміти, що вона помилилася. Виразити здивування нечемно.

Якщо ви не встигли відповісти на вітання, то при наступній зустрічі треба вибачитися.

Якщо ви привіталися вранці, а потім увечері зустріли свого товариша, досить кивнути головою. Якщо це доросла людина, бажано сказати: "Доброго вечора!"

ДЕ І КОГО ВІТАТИ

Вітаються з усіма знайомими. Можна вітатися з тими, кого ви часто зустрічаєте по дорозі в школу, із сусідами.

Коли заходять у їдальню або сидять за столом, вітаються мовчки — нахилом голови.

Якщо у їдальні або кафе ви сідаєте за стіл, за яким уже сидять інші, треба привітатися з ними, а потім попрощатися. Це слід робити навіть тоді, коли ви з ними не знайомі.

У школі вітаються з усіма вчителями та іншими працівниками.

ПРО ГОЛОВНИЙ УБІР

Головний убір при вітанні знімають лише хлопці.

Капелюх треба трохи підняти при вітанні, беручи його за козилок.

Не знімають з голови при вітанні берет, ушанку, в'язану шапочку, бо ці головні убори потім важко надіти.

Хлопець знімає головний убір у закритому приміщенні (у школі, кінотеатрі тощо). Але в магазині, на вокзалі не знімає.

Головний убір хлопці знімають, коли виконується державний гімн або проходить похоронна процесія.

ЗНАЙОМСТВО

Знайомлячись, дивляться у вічі, бажано ще й посміхнутися.

Той, хто знайомить, називає імена та прізвища тих, кого знайомить, вимовляючи їх голосно і чітко.

Першим називають ім'я молодшого старшому, хлопця — дівчині.

При знайомстві необхідно вставати.

Своїм батькам імена гостей-однокласників називають першими.

Якщо ви забули ім'я свого нового знайомого, краще запитати у друзів.

ХОДА

Уникайте ходи перевальцем, розхитаної чи танцюючої ходи.

Надмірне розмахування руками не додає краси та мужності.

Якщо дівчина і хлопець ідуть по тротуару, хлопець знаходиться між дорогою і супутницею.

Коли йдуть сходами, піднімаючись, хлопець пропускає дівчину вперед, а спускаючись, іде попереду.

У вузькому проході дівчина йде попереду, вона ж першою заходить у двері.

Хлопець повинен допомогти дівчині нести важкий чи великий пакунок. А свої портфелі дівчата можуть нести самі.

Заважають іншим ті школярі, які ходять обійнявшись.

ЯК СИДІТИ

Сідати на стілець і вставати з нього треба так, щоб не створювати шуму.

На стільці сидять прямо, не горблячись і не розкидаючись, не похитуючись та не спираючись ліктями на спинку свого чи чужого стільця,

Коли сидять, не хитають ногою, не соваються на стільці.

Стільця не тягнуть, а переставляють, тримаючи його за спинку.

Діти повинні підніматися, коли до кімнати заходять чи виходять з неї старші.

Некрасиво підпирати щоку рукою чи класти голову на руки, коли ви сидите за партою.

У товаристві не слід повертатися до присутніх спиною, якщо ви не на уроці.

РУКИ ТА ПАЛЬЦІ

Незайняті руки треба тримати спокійно: не смикати чогось, не стукати пальцями по столу, не чухати потилицю тощо.

Руки не тримають у кишенях.

На когось чи на щось пальцем не вказують.

Пальці й нігті мають бути чистими та доглянутими.

Неприємно, коли нігті використовують як зубочистку.

У присутності інших не можна обрізати та чистити нігті.

Не можна розмахувати руками, коли ви про щось розповідаєте.

Коли ви відповідаєте на уроці, а руки вас "не слухаються", краще їх заховати за спину.

ЗВЕРТАННЯ

Є дві форми звертання – "Ви" і "ти".

На "Ви" звертаються до малознайомої або незнайомої людини, до старшого за віком.

Звертання на "ти" вживають при дружніх стосунках, до рівних за віком.

Щоб більше підкреслити ввічливість, до слова "Ви" додають ім'я та по батькові: "Іване Петровичу, чи не могли б Ви мені порадити?"

Поширені такі форми звертання до знайомих та незнайомих, як пане, пані, добродію, вельмишановний, люди добрі, друзі. В

Україні ще за часів Запорізької Січі було поширене звертання "товаришу".

Іншого учня, особливо в його присутності, не прийнято називати "він" (замість "Це він виступив на концерті", краще сказати: "Це мій однокласник Петренко виступив на концерті").

Можна уникнути звертання, використавши таку форму: "Вибачте, будь ласка, Ви не знаєте, як пройти до лялькового театру?"

БЕСІДА

Тема бесіди має бути цікавою для всіх присутніх. Хороший співрозмовник буде уважним слухачем з початку і до кінця розмови.

Не можна допускати у розмові зневажливої інтонації.

Виховані діти не розважаються плітками. Про відсутніх не згадують або говорять тільки хороше.

Чемна людина не висміюватиме присутніх і не глузуватиме з їх вад. Народна мудрість учить: "Рана загоїться, зле слово – ніколи".

У бесіді приємні дотепні жарти, але ні в якому разі не образливі.

Діти ніколи не перебивають старших і не втручаються в їхню бесіду. Молодші повинні зачекати, доки старші не залучать їх до розмови.

ЯК ВЕСТИ БЕСІДУ

Ввічливий співрозмовник веде розмову з усіма присутніми, а не звертається лише до когось одного.

Коли весь час говорить один, усім стає нудно. Адже цікаво послухати й інших. Народна мудрість учить: "Умій сказати, умій і вислухати".

Коли ви помітите, що друзі не уважно вас слухають, краще закінчити розповідь.

Якщо хтось почав говорити разом з вами (особливо, якщо це дівчинка), зупиніться і дайте йому закінчити.

Розмовляючи з кимось, не займайтеся сторонніми справами.

Остерігайтеся починати гарячу суперечку, вона може зіпсувати всім настрій.

Не слід зосереджувати увагу на собі, не треба хвалитися. Пам'ятайте таке народне побажання: "Великий рости, щасливий будь, себе не хвали, другого не гудь".

У колі друзів не перешіптуються, при необхідності відходять вбік.

За столом не говорять про бридкі речі, це може зіпсувати присутнім апетит.

Той, хто підійшов, не запитує, про що йде розмова.

Нечемно розмовляти з далекої відстані. Але нечемно й підходити так близько, щоб відчути дихання іншого.

РОЗМОВИ ПО ТЕЛЕФОНУ

Коли розмовляють по телефону, то вітаються і прощаються навіть з незнайомими людьми.

Коли вам телефонують додому, необхідно сказати: "Квартира Коваленка" або "Вас слухають".

Той, хто телефонував, повинен, одержавши відповідь, одразу повідомити, хто говорить.

Якщо людина, яка зателефонувала, не називає себе, можна не відповідати й покласти трубку.

Якщо ви телефонуєте другові, а трубку взяла його мама, то необхідно сказати: "Здрастуйте! Це Вадим. Запросіть, будь ласка, до телефону Олега".

Тривалість розмови та її завершення визначає той, хто зателефонував, або старший.

Якщо ви поспішаєте, а вам зателефонували, треба, тактовно вибачившись, попросити закінчити розмову.

Якщо телефон раптово відключився, зв'язок відновлює той, хто телефонував.

Якщо вас неправильно з'єднали, слід вибачитися за турботу. Негоже кидати трубку, не сказавши ні слова.

Не зловживайте тривалістю розмови по телефону-автомату.

Чужих розмов не підслуховують.

Якщо номер не відповідає, треба вийти з кабіни і дати можливість телефонувати іншим.

Не варто запитувати; "А ти здогадуєшся, хто говорить?"
Не слід зловживати люб'язністю сусідів, у яких є телефон.
Номер чужого телефону не дають. Це можна зробити лише з дозволу власника телефону.
Нечемно телефонувати до 9 ранку та після 22 години.
За несвоєчасну телефонну розмову вибачаються.
Незнайомим та малознайомим людям додому не телефонують.
Розмовами по телефону не зловживають (не розказують, як розв'язати задачу, не переказують зміст нового фільму тощо).
Коли на п'ятий-шостий сигнал вам не відповідають, покладіть трубку.

У ШКОЛІ

Приміщення школи та шкільне майно треба берегти і доглядати за ними.
Перед тим, як зайти до школи, вичистіть брудне взуття.
У роздягальні бережіть не тільки свій одяг, але й одяг інших школярів.
Коридорами та східцями не бігають, щоб не завдати шкоди іншим.
Коли ви запізналися на урок, необхідно постукати у двері класу, привітатися, вибачитися за запізнення і попросити дозволу сісти на своє місце. Та краще до школи приходити вчасно.
Своє робоче місце (парту, клас тощо) тримайте в порядку і не залишайте після себе сміття. В портфелі теж має бути порядок.
Дошку після уроків треба витерти.
Без дозволу чужих речей не беруть. Те, що лежить на столі вчителя, не розглядають і не чіпають.
Коли відповідають біля парти чи дошки, стоять рівно, а не спираються на парту; дивляться на однокласників чи вчителя, а не у вікно чи на стелю; руки не тримають у кишенях, пальцями не крутять різні предмети.
Щоб зайти в учительську, кабінет директора чи в медичну кімнату, треба обов'язково постукати у двері. Не забудьте привітатися.

НА ВУЛИЦІ

На вулиці поводять себе так, щоб не заважати іншим людям.

Не займають всю ширину тротуару натовпом однолітків.

Ні в якому разі не можна виходити на бруківку. На протилежний бік вулиці треба переходити лише там, де є пішохідний перехід.

Старайтеся йти, займаючи правий бік.

Взимку на тротуарах не влаштовуйте ковзанок, ви можете збити пішоходів.

На вулиці не прийнято нічого їсти, навіть фрукти. Можна лише морозиво, але так, щоб не забруднити себе та інших, а краще — зупинитися чи сісти на лаву.

Не можна кидати під ноги сміття, його потрібно викинути в урну або покласти в сумку.

У ГРОМАДСЬКОМУ ТРАНСПОРТІ

Дотримуючись черги, постарайтесь у транспорт заходити так, щоб нікого не штовхнути, нікому не наступити на ногу.

Школяр не повинен заходити у передні двері.

Обов'язково поступіться місцем старшим, а хлопці — дівчатам.

У громадський транспорт дівчині допомагають увійти, пропускаючи її попереду. А виходить першим хлопець, подаючи руку дівчині.

У транспорті не розмовляють голосно, змушуючи інших пасажирів мимохіть бути у курсі всіх ваших справ.

Якщо транспорт переповнений, ранець краще тримати в руках.

Якщо в транспорті багато людей, заздалегідь попередьте про те, що виходите на наступній зупинці.

Використаний талон викидають не на тротуар, а в урну.

У МАГАЗИНІ

Перш ніж зайти в магазин, треба пропустити тих, хто з нього виходить.

Якщо за вами хтось іде, притримайте двері.

До магазину не заходять з морозивом.

Навіть якщо ви дуже поспішаєте, треба обов'язково стати в чергу.

Не можна приєднуватися до свого знайомого, який уже стоїть у черзі.

Обов'язково привітайтеся з продавцем.

Продавця, який розмовляє з іншим покупцем або щось підраховує, не турбуйте запитаннями.

Якщо річ вам не підходить, треба подякувати і вибачитися за турботу.

Коли підходите до каси, приготуйте гроші, щоб не затримувати чергу.

Продавцю за обслуговування треба обов'язково подякувати.

Пам'ятайте, що магазин — не місце для прогулянок.

В ЇДАЛЬНІ

Між столиками рухаються обережно, щоб не турбувати тих, хто сидить.

Проходячи, не розглядають тих, хто сидить, та їжу на столах.

Якщо немає вільних столів, але є місця за зайнятими, питають дозволу сісти: "Вибачте, якщо це місце вільне, дозвольте сісти".

Коли їдальня переповнена, не слід довго затримувати місце або чекати на стільці, доки ваш товариш закінчить їсти.

Не стійте поряд із столом, чекаючи на вільне місце.

В їдальні неввічливо займати стільці своїми речами, їх треба покласти поряд.

Бесіда за столом повинна бути тихою. Розмовляти можна лише тоді, коли у вас в роті нічого нема.

В ТЕАТРІ ТА КІНО

У театр одягаються як на свято.

До театру слід приходити за 20-30 хвилин до початку вистави.

Коли доводиться турбувати тих, що сидять, у них просять вибачення.

Хлопці, щоб пропустити тих, що проходять на свої місця, підводяться, дівчата можуть не вставати.

Проходити треба обличчям до тих, що сидять.

Хлопець допомагає сісти своїй супутниці, опускаючи сидіння крісла, і лише після того сідає сам.

Краще місце займає дівчина.

Коли сідають і встають, уникають шуму.

Не слід повністю займати поруччя крісла, бо й сусід хоче обпертися. Не можна обпиратися на спинку переднього крісла чи упиратися в нього ногами.

В кіно хлопці знімають головний убір.

Не схиляйте голови один до одного, бо ви заважаєте тим, хто сидить позаду.

У театральній бінокль не розглядають тих, хто сидить у залі.

Коли починається вистава або кіносеанс, треба припинити розмови.

Якщо у вас сильний кашель або нежить, необхідно відмовитись від кіно чи вистави.

В кінозалі недопустимо лузати насіння, смітити обгортками від цукерок.

Під час антракту можна піти в буфет, не можна їсти у фойє чи залі.

В театрі або на концерті дочекайтеся, поки опуститься завіса, а не біжіть мерщій у гардероб за одягом.

Якщо біля гардероба зібралася черга, не слід її "штурмувати".

В МУЗЕЇ

У музеї поводять себе стримано, розмовляють дуже тихо чи пошепки.

Розповідь екскурсовода треба слухати уважно, не перебивати його запитаннями. Запитання можна задати після закінчення екскурсії. Ні в якому разі не можна розмовляти один з одним тоді, коли говорить екскурсовод.

До екскурсовода близько не підходять, а розташовуються так, щоб було видно і чути всьому класу.

Запам'ятайте одне з головних правил музею: до експонатів руками не торкаються.

Не намагайтеся всі разом зблизька розглянути експонат. Зачекайте, доки інші відійдуть від нього.

На картини, особливо великі, взагалі дивляться здалеку. Підходять до них, щоб прочитати їх назви та імена художників.

У великих музеях на взуття надівають чохли. Це роблять для того, щоб не забруднити підлогу.

У БІБЛІОТЕЦІ

У бібліотеці та читальному залі повинно бути тихо.

Якщо в бібліотеці є інші читачі, книги отримують за чергою.

Вітатися і розмовляти з бібліотекарем треба спокійно і неголосно. Замовляючи книгу, назвіть її автора і заголовок або скажіть, про що б ви хотіли почитати.

Якщо ви побачили, що в журналі або книзі є вирвані чи зіпсовані сторінки, повідомте про це бібліотекаря.

Як і до всіх книжок, до бібліотечних необхідно ставитися дбайливо:

оберігати їх від дощу та снігу;

обгорнути книгу цупким папером чи спеціальною обкладинкою;

читати тільки з чистими руками;

обережно перегортати сторінки, не зволожуючи пальців;

не читати під час їди, в ліжку або в транспорті;

не залишати книгу розгорнутою палітуркою догори;

ніколи не заламувати сторінки, в книзі обов'язково повинна бути закладка;

у книзі не можна писати, малювати, підкреслювати, вирізати з неї ілюстрації тощо;

не можна розкидати книги будь-де, у них повинно бути своє місце;

якщо книга потрапила в біду, "підлікуйте" її.

Книгу потрібно повернути у визначений бібліотекарем термін. Якщо ви не встигли її прочитати, термін можна продовжити.

Перед канікулами всі книги потрібно здати до бібліотеки.

Якщо ви загубили бібліотечну книжку, зверніться до бібліотекаря за порадою, як вам відшкодувати втрату.

НА ЛОНІ ПРИРОДИ

Коли ви збираєтеся піти до парку чи виїхати в ліс, краще одягнутися просто і зручно (спортивний костюм, кросівки тощо).

У транспорті учні повинні поводити себе тихо і спокійно, слідкувати, щоб ніхто не відстав.

На прогулянці просто неба постійно треба піклуватися про тваринний та рослинний світ:

- не ламати гілок дерев;
- не рвати польових квітів;
- не бігати за метеликами, не ловити малих птахів та звірів;
- не руйнувати гнізда, мурашники, нірки тощо;
- не кидати камінці у птахів;
- гриби та ягоди збирати так, щоб не завдати шкоди всій рослині.

Хлопчики повинні допомагати дівчаткам перейти через рівчаки, ями тощо. Без потреби не звертайте зі стежини.

Після себе не можна залишати на траві папір від бутербродів, обгортки цукерок, пляшки від напоїв та інше сміття. Харчові залишки краще закопати в землю.

Якщо ви розпалили багаття, ретельно подбайте про те, щоб не зашкодити природі: залийте вогнище водою чи засипте його землею. Залишайте місце відпочинку лише переконавшись у тому, що вогонь вже згас.

Недоречно без попередньої домовленості грати з учителем у схованки.

Надмірне галасування завадить вам послухати спів пташок і шум дерев.

ЯКЩО ДРУГ ЗАХВОРІВ

Хворому можна приносити лише ті продукти та напої, які дозволяє лікар.

Недоречно говорити хворому: "Ой, як ти погано виглядаєш! Такий блідий!" тощо.

Погані новини краще не повідомляти.

Недоречні розмови про хворобу.

Не можна сідати на ліжко хворого.

Ваша присутність під час процедур (уколів, заміни компресів тощо) зайва. Вам необхідно вийти з кімнати або ж відвернутися.

Не затримуйтесь біля хворого, бо він дуже швидко втомлюється і хоче відпочити.

І взагалі, краще відвідувати хворого тоді, коли він почне видужувати.

Недоречно відвідувати хворого товариша цілим класом. Краще кожного дня нехай хто-небудь завітає на хвилинку і розкаже, що цікавого трапилося за цей день у школі.

ТАНЦІ

У того, хто збирається танцювати, має бути охайний вигляд.

Запрошуючи до танцю, хлопець повинен підійти до дівчини, злегка їй вклонитися і запитати дозволу запросити її.

Дівчина висловлює свою згоду посмішкою і кивком голови.

Ідучи до танцю, хлопець пропускає дівчину вперед або подає свою руку і йде поряд.

Не треба танцювати до нестями. І не забувайте носовою хустинкою час від часу витирати спітніле чоло.

При зіткненні з іншою парою вибачаються. Це завжди робить хлопець.

По закінченні танцю хлопець відводить дівчину на місце.

У ГОСТЯХ

У гості приходять лише тоді, коли вас запросили.

До близьких друзів заходять і без запрошення, але не дуже рано і не дуже пізно (у вихідні дні краще зайти після 12-ї і не пізніше 19-ї).

Якщо сім'я обідає, вашого товариша за стіл може запросити лише мама чи тато. Адже тільки вони знають, чи є чим його пригостити.

У гості треба запрошувати за декілька днів, а не в останню хвилину.

Гості повинні приходити вчасно. Запізнення не повинно перевищувати 10-15 хвилин.

Господар допомагає дівчатам зняти верхній одяг.

Якщо гість, навіть ваш найкращий товариш, запізнюється, його чекають не більше 15 хвилин і запрошують усіх до столу.

Коли гості вже сидять за столом, той, хто запізнився, підходить до господарів і вибачається. Господарі не з'ясовують причини спізнення.

Господар повинен стояти, поки всі гості не сядуть.

Коли вас почастили чаєм, треба потроху збиратися додому.

Прощаючись, гості й господарі дякують одне одному за приємну зустріч.

Господар проводить гостя до дверей.

Господар проводить дівчат додому або піклується про те, щоб це зробили інші хлопці.

ЯК НАКРИТИ СТІЛ

Стіл треба накривати чистою та добре випрасуваною скатеркою або ж маленькими серветками за кількістю присутніх.

Весь посуд ставлять в одну лінію. Відстань від краю стола до краю тарілки має бути близько 2 см.

Ніж кладуть праворуч від тарілки лезом до неї; виделку — ліворуч вістрям угору; супову і десертну ложки треба класти за тарілкою паралельно до краю столу ручкою у правий бік, опуклістю донизу.

Усі прибори необхідно розташувати паралельно один до одного і перпендикулярно до краю стола.

Обов'язково на столі мають бути серветки (полотняні чи паперові). Серветку кладуть кожному гостю на закусочну тарілку.

Прибори зі спеціями (сіль, гірчиця тощо) виставляються посередині столу.

Стіл можна прикрасити невисокими квітами. Восени і взимку можна використовувати засушене листя, невеликі гілочки з плодами, гілки ялини чи сосни.

Стіл не перевантажують, блюда не переповнюють. За потребою їжу приносять на стіл додатково.

Як накривати стіл, повинні знати не тільки дівчата, але й хлопці. Адже діти повинні допомагати батькам, коли мають прийти гості.

ЗА СТОЛОМ

За стіл спочатку сідають дівчата, потім хлопці, останніми – господарі дому.

Стільці переставляють, а не тягнуть по підлозі.

Не заведено, щоб гості мінялися місцями за столом.

Їжу перекладають із загального блюда лише ложкою або виделкою, які спеціально для цього призначені.

Коли беруть їжу із загального блюда, не слід перебирати її шматочки. Не намагайтеся вибрати краще, а беріть те, що лежить скраю або зверху.

Борщу і супу трохи залишають в тарілці, щоб не вилити на скатерку.

Якщо страва гаряча, не слід розмішувати її ложкою чи дути на неї. Краще трохи зачекати.

Не дують і на чай. Цукор у чашці розмішують безшумно, після чого ложечку кладуть на блюдце. Не можна залишати ложечку в чашці, коли п'єте чай.

Капусту чи макарони, щоб вони не звисали з ложки, потрібно попередньо розділити краєм ложки на частини.

Шматок, який випадково наколюють виделкою, знову на блюдо не кладуть.

Їжі не накладають на тарілку занадто багато.

Страву, яка стоїть далеко від вас, треба попросити передати.

Жувати треба із закритим ротом. З повним ротом не розмовляють.

Виделку тримають зубцями донизу. Коли їдять дрібні шматочки їжі або деякі гарніри до м'яса чи риби (картопляне

пюре, каші тощо), тоді виделкою користуються як ложкою: перевертають її зубцями догори.

Виделку тримають у лівій, а ніж – у правій руці. Коли страву їдять ножем і виделкою, ніж тримають у руках навіть тоді, коли користуються тільки виделкою. Коли до столу подають тільки виделку, її тримають у правій руці.

Усі прилади, що розташовані справа від тарілки, беруть правою рукою, а ті, що зліва, – лівою рукою.

Після їжі ніж і виделку (випуклістю донизу) кладуть на тарілку паралельно одне до одного ручками у правий бік.

Хліб і булку завжди беруть рукою, а не виделкою.

Щоб подрібнити котлету, рулет тощо, використовують тільки виделку. Картоплю чи інші варені овочі не ріжуть ножем, а розламують на шматочки виделкою.

Рис, макарони, пельмені, омлет їдять виделкою.

Великий шматок страви не ріжуть одразу на маленькі шматочки, бо вона швидко захолоне.

Цілі, а не нарізані фрукти, помідори, огірки, а також цукор, якщо для нього не подано щипці, прийнято брати руками.

Якщо дитина сидить за столом разом з дорослими, вона повинна запитати: "Можна мені вийти з-за столу".

Чого не знаєте та не вмієте – подивіться, як роблять інші.

ПОДАРУНКИ

Дарувати не менш приємно, ніж одержувати подарунки. Подарунок повинен приносити людині задоволення.

Не слід дарувати те, що вам самим не подобається або зайве у вас.

Подарунок повинен бути безкорисливим, простим і недорогим.

Коли дарують книжку, написи роблять не на ній, а на поштовій листівці. Книжку підписує лише її автор.

Квіти дарують, вийнявши їх з паперу ще у передпокої. Не виймають їх лише з красивої упаковки. Квіти зразу ж ставлять у вазу.

З подарунка треба обов'язково зняти ярлик із ціною.

Подарунок має бути красиво і акуратно упакований. Його не виймають із сумки перед тим, кому дарують, а тримають у руках.

Не прийнято вибачатися за те, що кращого подарунка не знайшли. Не можна запитувати, чи сподобався ваш подарунок.

Подарунок зразу ж розпаковують у присутності того, хто подарував, висловлюють задоволення й дякують.

Отримані як подарунки солодощі, фрукти не відкладають убік, а частують ними усіх присутніх.

Не радимо дарувати тварин, попередньо не домовившись з господарями.

Якщо хтось приніс подвійний подарунок, постарайтеся приховати це.

Не слід ображатися за невдало вибраний подарунок чи виявляти своє незадоволення.

Дарованого назад не беруть.

Те, що подаровано, не дарують іншим. Це було б образою для того, хто зробив вам подарунок.

Краще не просити у батьків гроші на подарунок, а зробити його своїми руками. Такого подарунка не купити навіть за великі гроші.

ЛИСТУВАННЯ

Лист повинен бути охайно оформленим, написаним на чистому папері.

Навіть для короткого листа треба використовувати цілий аркуш паперу.

Лист згортається текстом всередину.

Дату написання листа ставлять на його початку у лівому верхньому куті аркуша.

Лист краще почати такими словами: "Дорога мамо!" чи "Мій друже Петре!".

Не заведено починати листа із займенника "я".

Намагайтесь не допускати виправлень, краще переписати лист.

Залежно від характеру листа, його закінчують словами: "З повагою до Вас", "Бажаю всього найкращого", а в посланні до

рідних або друзів після слів "Обнімаю", "Цілую" пишуть "син", "донька" чи конкретне ім'я.

Прочитані листи будь-де не розкидають. Якщо немає бажання зберігати листи, то їх краще знищити.

Розкривати чужі листи, навіть до близьких людей, недопустимо.

На листи намагаються відповісти якомога швидше, але не пізніше, ніж через три-п'ять днів після їх отримання.

Анонімні листи (без підпису) – свідчення непорядності.

ЗАГАЛЬНІ ПРАВИЛА ПОВЕДІНКИ

Поза свідчить про повагу чи зневагу до людей, які оточують вас.

Школяр у товаристві старших повинен бути більш зібраним, ніж серед своїх однолітків.

Не слід стояти притулившись до стінки.

Кашляють, чхають і сякаються по можливості тихо і непомітно. При цьому обов'язково використовують носову хустинку. Бажано трохи відійти від товариства.

Не прийнято бажати здоров'я тому, хто чхає. Зробіть вигляд, що не помітили цього.

Дуже неприємне враження справляє той, хто відверто позіхає чи голосно зітхає. Якщо не можна стримати позіхання, то обов'язково треба прикрити рота рукою.

Не можна тримати в роті жуйку, коли ви знаходитесь на уроці або розмовляєте з кимось.

Одяг повинен бути випрасуваний, взуття начищене.

Спортивний костюм одягають лише для занять фізкультурою, після чого його знімають.

Гарне враження справляє чиста голова з акуратною зачіскою.

В кишені школяра обов'язково повинна бути носова хустинка.

Правила поведінки в класі

— Вранці ти приходиш до школи і йдеш до свого класу. Привітайся спочатку з учителем, потім – з товаришами.

— Якщо до класу заходить хтось із дорослих (батьки, директор, прибиральниця та ін.), учні вітають їх стоячи.

— Якщо ти сидиш за партою, а до тебе звертається дорослий, піднімись, щоб йому відповісти. Зроби це дивлячись на нього, в міру голосно, зрозуміло, ввічливо.

— Не забувай вживати слова подяки за зроблену тобі послугу. Якщо подякують тобі, скажи «будь-ласка».

— Якщо ти заходиш до класу, а вчитель говорить з учнями чи вже йде урок, попроси дозволу сісти на місце.

— У випадку, коли ти вчиниш недоречність (упустиш книжку, штовхнеш сусіда, зашкодиш вчителю тощо), вибачся: «Вибач (те) мені, будь ласка».

— Бережи свою парту, свій клас. Не пиши на парті, не брудни її. Слідкуй, щоб стіни, вікна, підлогу учні не псували, берегли, тримали в чистоті.

— Коли залишаєш клас у кінці дня, подивись, чи не залишив ти сміття в парті чи біля парти.

— Не забудь попрощатися з учителем і товаришами, сказати їм «До побачення».

Правила поведінки під час перерви

— Виходити на перерву можна лише тоді, коли дозволить учитель.

— Не поспішай першим вийти з класу, обганяючи та розштовхуючи інших, це прояв грубості та неповаги до товаришів.

— Якщо поряд дівчинка, пропусти її вперед.

У класі залишаються одні чергові, котрі провітрюють приміщення. Чергові приводять клас до порядку, після роботи миють руки.

— Гуляючи по коридору, тримайтеся правого боку, не бігайте занадто швидко, не кричіть, не затівайте бійку.

— З усіма дорослими та знайомими учнями вітайся. Вітатись треба при першій зустрічі, по декілька разів вітатись з однією і тією ж людиною не слід.

— Можна грати в різні ігри, але так, щоб не заважати іншим.

— Снідати під час перерви потрібно в їдальні або в класі, їсти на ходу некультурно. Якщо снідаєш у класі, розстели на парті серветку, не криши на підлогу, після сніданку витри рота і руки серветкою, витруси з серветки крихти, викинь папір та інше сміття в кошик.

— На перерві зайди до туалетної кімнати, щоб не відпрошуватись з уроків.

— В туалеті будь охайним, не забудь спустити воду, а потім помий руки, але так, щоб не налити воду на підлогу. Не забудь закрити кран.

Правила поведінки під час шкільних свят

— На свято слід приходити в парадній формі, охайно зачесаним. Слід спокійно зайняти своє місце; негарно бігти, випереджаючи всіх, штовхаючись, щоб сісти раніше інших.

— Чекаючи початку свята, можна розмовляти, але не можна кричати, штовхатись, бігати.

— Як тільки оголосять початок ранку, треба припинити всі розмови, уважно дивитись і слухати.

— Не смійся, якщо на сцені щось не лагодиться, вийшла якась незручність (наприклад, якщо виступаючий забув текст, розгубився, впав під час танцю).

— Будь гостинним з тими, хто прийшов на ранок як гість.

— Бери участь в масових іграх, танцях, веселись сам і намагайся, щоб твоїм товаришам теж було весело.

Чистота та охайність зовнішнього вигляду

— Постійно слідкуй за чистотою свого обличчя, рук, шиї. Вранці і ввечері слід умиватися, чистити зуби, мити вуха, шию. Привчайтеся обливатися до пояса водою кімнатної температури. Перед сном мийте ноги. Не рідше одного разу на тиждень мийтеся в ванні, в лазні.

— Завжди перед вживанням їжі, після роботи, після відвідування туалету слід мити руки. Нігті на руках повинні бути коротко підстрижені.

— Користуйся носовою хусточкою, слідкуй, щоб ніс у тебе завжди був у порядку, а хусточка чиста.

— Слідкуй за своєю зачіскою: волосся повинно бути охайно підстрижене або заплетене в коси.

— Утримуй в чистоті свій одяг. Перед тим, як піти до школи, перевір, чи в порядку твій одяг. Не забудь подивитись, як виглядає твоє взуття.

— Прийшовши зі школи, почисти свій одяг, повішай на плічки. Вдома носи домашній одяг.

— Подивись, чи всі гудзики на місці, якщо потрібно, то приший гудзик.

— Постійно слідкуй за чистотою своїх комірців і манжетів. Раз на тиждень прасуй свою форму.

— Якщо ти йдеш на свято, обов'язково треба особливо добре почистити і випрасувати свій одяг.

— Слідкуй за взуттям: коли приходиш зі школи чи з прогулянки, видали щіткою порошок з черевиків. Якщо черевики мокрі, просуши їх. Змащуй взуття кремом, чисти щіткою та сукнинкою.

Уміння допомогти дорослим

Хто навчився багато робити сам, ніколи не буде тягарем для інших, не стане безпорадним.

Коли в кімнаті лад і чистота, настрої гарний, робота краще лагодиться.

— Ти повинен вміти гарно застелити своє ліжко і робити це щоранку. Твої іграшки та книжки повинні лежати на своїх місцях після гри та занять. Якщо насмітив, збери сміття, замети підлогу, витри поріг.

— Твоя форма, пальто, взуття завжди повинні бути на певному місці.

— Вмій випрати комірць, носову хусточку, свої шкарпетки та панчохи.

— Вмій зацерувати невелику дірку, пришити гудзика і роби це, не чекаючи нагадувань.

— Намагайся не чекати, коли тебе попрохають про допомогу, нагадають про твої обов'язки.

— Якщо ти бачиш, що твої батьки стомились, будь до них особливо уважним: допоможи накрити на стіл, запитай, чи потрібно щось зробити.

Вміння вживати ввічливі слова

Ввічливість "виявляється перш за все в словах, а також у тоні, яким вони сказані.

— З дорослими треба вітатися першим. Якщо тобі зробили послугу, щось дали, треба сказати «Дякую». А у відповідь, коли говорять «Дякую», відповідай «Будь ласка». «Будь ласка» говорять і тоді, коли звертаються з проханням («Дайте, будь ласка, трохи солі», «Мамо, дайте, будь ласка, мені чисту хусточку»).

— Коли йдеш спати, побажай усім «надобраніч».

— Виходячи з-за столу, подякуй батькам. Не забудь похвалити турботливо приготовану їжу.

— Якщо треба звернутись до дорослих, які розмовляють, скажи «вибачте, будь ласка». І тільки після цього виклади своє прохання.

— Коли просиш щось, не забудь також слова: «Прошу Вас...» чи «Я хочу попрохати у Вас...».

— Якщо ненароком штовхнув когось, вчинив якусь недоречність, треба вибачитись («Вибачте, будь, ласка», «Вибачте мені, будь ласка»).

— Ідучи, треба прощатися («До побачення», «Всього найкращого»).

Дуже важливо, яким тоном ти говориш, коли звертаєшся до людини чи дивишся на неї, коли з нею говориш. Ввічливі слова, вимовлені грубо, недбало, перестають бути ввічливими, тим більше якщо їх говорять, відвернувшись від того, до кого вони звернені.

Правила поведінки за столом

— Сідати за стіл можна лише з чистими руками. Сидіти треба прямо, не розхитуючись, не прихиляючись до спинки стільця. Лікті на стіл не кладуть.

— Серветка слугує для того, щоб витирати руки й рот під час їжі.

— Не можна розмовляти з повним ротом: можна похлинутися, та й вимова буде нерозбірливою, незрозумілою.

— Не можна довго сидіти за столом, вибігати з-за столу і під час їжі.

— Їсти слід так, щоб не було неприємно сидіти поряд з тобою. Виходячи з-за столу, скажи «Спасибі».

Твій під'їзд, твоє подвір'я

— Підтримуй чистоту і порядок, котрі наводять дорослі в під'їзді і на подвір'ї.

— Заходячи до під'їзду, старанно витри ноги. Не брудни стіни, не пиши на них. Це не лише ознака некультурності, таку поведінку можна вважати хуліганством.

— Акуратно користуйся ліфтом, виконуй всі необхідні правила користування ліфтом.

— Слідкуй за тим, щоб і інші дотримувались порядку в під'їзді. Бережи свій під'їзд.

— На подвір'ї теж підтримуй порядок, не сміти, бережи дерева, кущі, саджай квіти, оберігай птахів, годуй їх.

— Допоможи дорослим у будівництві дитячого майданчика, ощадливо стався до всього того, що збудовано для дітей. Гратися треба так, щоб не м'яти квітник, не заважати перехожим.

Правила поведінки на прогулянці, екскурсії, на природі

— На прогулянку виходь у відведені режимом години.

— Дома скажи, де і скільки будеш гуляти. Не забувай прийти вчасно.

— На подвір'ї ти можеш бігати, стрибати, грати з м'ячем. Грай дружно, дотримуйся правил гри, не сварись за дрібницю, будь справедливим.

— Знай свою адресу. Познайомся з назвами найближчих вулиць, дізнайся, які установи, магазини тут знаходяться, вмій пояснити, як туди пройти.

— Не зупиняйся поговорити з товаришем на середині тротуару, це буде заважати перехожим, треба відійти вбік.

— Ощадливо стався до телефонів-автоматів і вимагай цього від інших.

— Якщо бачиш малу дитину без догляду, дізнайся, в чому справа, допоможи їй. Ніколи не ображай маленьких.

— Якщо хтось упав, щось упустив, допоможи йому. Не смійся, не звертай особливої уваги на людей з фізичними вадами.

— Будь уважним до всіх, кому потрібна допомога.

Правила дорожнього руху

— Ходи лише тротуаром, тримаючись правого боку. Там, де на вулиці немає тротуару, треба йти дорогою ліворуч назустріч руху транспорту.

— Підкоряйся сигналам світлофора. Переходь вулицю лише на зелене світло і на відповідний сигнал регулювальника.

— Переходь вулицю лише пішохідною стежкою, а де вона не вказана, переходь вулицю на перехресті. Перетинати вулицю слід прямо, а не навкіс.

— Перш ніж перетинати вулицю, переконайся в повній безпеці переходу, для чого спочатку подивись наліво, а дійшовши до середини, подивись направо.

— Виходячи з автобуса, тролейбуса, не поспішай переходити дорогу. А якщо переходиш, обійди ззаду, щоб бачити транспорт, що рухається.

— Вийшовши з трамвая, якщо тобі треба перейти смугу, обійди його попереду, щоб бачити трамвай, що йде назустріч.

— Якщо рух дуже сильний, переходь вулицю разом з дорослими пішоходами. Не грайся на проїжджій частині і не дозволяй це робити іншим.

— Бережись правого повороту: в той час, коли весь транспорт, що йде прямо, стоїть, машини можуть повертати праворуч. У цьому випадку у них засвічується підфарник. З того, правий чи лівий підфарник горить, можна дізнатись, куди поверне машина.

— Не намагайся проїхати на ковзанах чи велосипеді, тримаючись за машину.

— Не перебігай вулицю перед машиною, не вважай це проявом хоробрості. Не лише ти можеш постраждати. Водій з твоєї вини

нестиме суворе покарання. Велике горе ти принесеш своїм батькам.

— Якщо, переходячи вулицю, ти раптом побачив машину, що їде на тебе, не біжи, а зупинись, спокійно почекай, машина зможе тебе об'їхати.

Ставлення до дорослих та однолітків

Культурна людина завжди привітна, ввічлива з усіма, знайомими і незнайомими.

— Якщо до тебе звертаються з запитанням (як пройти, де аптека тощо), намагайся відповісти досить голосно, зрозуміло. Якщо не можеш нічим допомогти, ввічливо поясни це.

— Коли тобі самому треба звернутись з запитанням, користуйся «ввічливими» словами: «скажіть, будь ласка...».

— Розмовляючи з дорослими, не тримай руки в кишенях, тримайся прямо.

Зустрічаючи на вулиці знайомих, привітайся привітно, дай відповідь на запитання, якщо вони будуть.

— Вітаючись з товаришами при зустрічі, називай їх на ймення; якщо не знаєш імені, запитай, назви себе.

— Негарно називати товаришів на клички, дражнити дітей.

— Якщо бачиш, що товариш потребує допомоги, допоможи йому. Якщо допомогли тобі, подякуй. «Ввічливі» слова слід говорити не лише дорослим, але і своїм товаришам.

Правила поведінки у транспорті

— Самостійно користуватись транспортом можна тільки з дозволу батьків. Запам'ятай добре, яким транспортом і до якої зупинки тобі їхати.

— Молодші школярі можуть заходити з передньої площадки. При цьому не треба поспішати, штовхати інших.

— В салоні слід закомпостувати талон. Якщо до компостера не дотягтися, ввічливо попроси пасажирів зробити це. Отримавши талон, скажи «спасибі».

— Жінкам з малими дітьми та людям похилого віку слід поступатися місцем.

— Якщо людей багато, а тобі треба пройти до виходу, ввічливо запитай, чи виходять люди, що стоять попереду, на наступній зупинці, попроси пропустити тебе вперед. Якщо ненароком штовхнеш когось, вибачись.

— Якщо ти не знаєш, де тобі виходити, звернись до пасажирів чи водія.

— Виходячи з транспорту, не кидай використаний талон під ноги.

— Будь обережний під час входу і виходу.

Правила поведінки в кіно, театрах, музеях

— Вчасно виходь з дому, щоб не запізнитись в кіно чи до театру. Якщо зібрався до театру, одягнися особливо охайно, ошатно. В театрі, звичайно, роздягаються. Отримавши «номерок», скажи «Спасибі».

— Чекають початку спектаклю чи сеансу в фойє. Тут, звичайно, буває багато людей, тому слід спокійно стояти чи ходити.

— Галасувати, бігати, затівати ігри не слід, це буде порушувати загальний лад, заважати оточуючим.

— В залі треба зайняти свої місця. По ряду слід іти обличчям до сидячих, вибачитись, якщо ненароком зачепиш когось.

— Непристойно під час дій заважати глядачам: крутитися, схоплюватися, плескати відкидними стільцями, шурхотіти папером, тупотіти ногами.

— Не їж під час дії.

— Після закінчення дії подякуй артистам оплесками.

— Не поспішай виходити з залу до закінчення спектаклю, це непристойно.

— В роздягальні слід стати в чергу за одягом.

— В кіно, звичайно, не роздягаються, але при вході до приміщення хлопчикам слід знімати головний убір.

— В залі не можна смітити, зовсім непристойно гризти насіння.

— Поводь себе так, щоб не заважати іншим глядачам, щоб після тебе залишились чистота і порядок.

— В музеях, на виставках поведь себе спокійно, стримано. Уважно розглядай експонати, не перебігай безладно від одного до іншого, не чіпай їх руками.

— Не ділись голосно своїми враженнями, не заважай іншим відвідувачам.

Правила поведінки в гостях та правила прийому гостей

— Якщо товариш запросив тебе в гості, подякуй йому і скажи, прийдеш ти чи ні. Але якщо пообіцяв прийти, приходи обов'язково. Попередньо запитай дозволу у батьків, чи можна тобі прийняти запрошення.

— В гості приходь на призначений час, не змушуй себе чекати.

— Одягтися треба дуже старанно, охайно, можна надягти святкове вбрання.

— На день народження прийнято приходити з подарунком. Це може бути саморобка, книжка тощо. Важливо, щоб було виявлено увагу до товариша.

— В гостях будь привітним, веселим, не капризуй, не відмовляйся від ігор, частування з незадоволеним виглядом.

— Якщо вмієш співати, читати вірші, танцювати, не відмовляйся.

— Якщо ти сидиш, а до кімнати зайшли батьки товариша, з якими ти ще не вітався, піднімись і привітайся.

— Якщо до тебе прийшли гості, будь до всіх уважним. Треба, щоб усім було весело, всі гралися (заздалегідь придумай ігри та розваги, в які будуть грати). Не забудь познайомити своїх батьків з товаришами.

— За столом поведь себе гарно. Не розмовляй голосно, не говори з повним ротом. Слідкуй за тим, щоб не бруднити скатертину, не кришити на підлогу. Не можна довго вибирати запропоноване тобі, візьми те, що лежить ближче, їсти треба не поспішаючи, але так, щоб не відставати від інших. Негарно лишати їжу на тарілці, краще взяти менше.

— Вставши з-за столу, подякуй господарям. Ідучи додому, не забудь попрощатися зі своїми товаришами та дорослими.

Використана література

1. Бобир О.В. Роби на так, як нетреб'як. – Чернігів, 1998. – 78 с.
2. Богданова О.В., Гудова Р.Г., Петрова В.І. Заняття з учнями по культурі поведінки. – М., 1961.
3. Богданова О.С., Петрова В.І. Виховання культури поведінки учнів 1-3 класів. – М., 1972.
4. Васильєва-Гангнус Л.В. Азбука ввічливості. – М., 1989.
5. Гольдин В.Е. Речь и этикет. – М., 1983.
6. Комычек Я. Вежливость на каждый день. – М., 1974.
7. Корніяка О. Чи вміємо ми себе поводити. – К., 1995.
8. Мельничук С.Г., Довга Т.Я. Виховання культури поведінки у молодших школярів. – К., 1993.
9. Формоновская Н.И. Вы сказали: «Здравствуйте!»; Речевой этикет в нашем общении. – М., 1982.
10. Ходаков М. Як не треба поводитися. – К., 1978
11. Хорват Ф., Орлик Ю. Вежливость на каждый день. – М., 1981.
12. Чернокозов И.И. Профессиональная этика учителя. – К., 1988.
13. Энциклопедия этикета. – С.-П., 1996.

ВИМОГИ ДО ВЧИТЕЛЯ

Людина – вінець розвитку матерії, процесів органічної еволюції на планеті Земля. Ми захоплюємося фізичною досконалістю людини, її невичерпними потенційними можливостями фізичного, психічного і соціального розвитку. Лише людина володіє унікальними здібностями самопізнання, глибокого пізнання оточуючого світу, впливу на нього. Генетична програма людини забезпечує народження індивідів з багатющими потенціальними можливостями. Генофонд людини є важливою біологічною передумовою соціального розвитку і прогресу не лише як окремого індивіда, але й суспільства в цілому.

Кожна людина, людство в цілому – це багатий світ минулого, нинішнього і майбутнього. Людина акумулює в собі невичерпні можливості фізичного, психічного і соціального розвитку. Вона збагачується соціально-духовними цінностями попередніх поколінь, примножує їх своєю діяльністю і передає ці багатства наступним поколінням. Невпинна хода природи і світової історії: одні покоління змінюють другі. Але в кожному разі – це збагачення і намагання просуватися вперед.

Людина, найперше, – це суб'єкт суспільно-історичного процесу, розвитку матеріальної і духовної культури на Землі. Вона є біосоціальною істотою, тісно зв'язаною з іншими біологічними формами життя, але такою, яка зуміла виділитися із них завдяки здатності займатися продуктивною працею, створеними нею знаряддями праці, володіє мовою і свідомістю.

Поняття людини розширюється до поняття особистості. Під особистістю треба розуміти людину як суб'єкт суспільних відносин, носія свідомості та системи суспільнозначимих якостей, зумовлених історичними умовами життя суспільства.

Отже, становлення особистості з її багатим генофондом можливе лише за умов наявності соціального середовища, цілеспрямованого виховного впливу, активної діяльності самої

людини, наявності позитивного і багатого фонду для соціального успадкування.

Завдання суспільства на новому рівні свого розвитку і полягає в тому, аби створити оптимальні умови та ефективні програми для розвитку особистості – фізичного, психічного і соціального, пам'ятаючи, що це, у свою чергу, – важливий майданчик для сходження, злету суспільства на більш високий рівень соціально-економічного розвитку.

Формування особистості не проходить стихійно, за якимись внутрішніми законами саморозвитку. Помітну роль у цьому процесі відіграють конкретні люди, які займаються вихованням як професійною діяльністю. Процес виховання є найбільш діалектичним: обставини, члени суспільства впливають на формування конкретної людини, вона в свою чергу своєю діяльністю змінює оточуюче середовище, впливає певним чином на його суб'єкти, а ті, в свою чергу, уже на вищому рівні зворотно впливають на особистість.

РОЛЬ УЧИТЕЛЯ В СУСПІЛЬНОМУ РОЗВИТКУ

Виховання – найдавніша категорія суспільного розвитку. Людина, турбуючись про продовження свого роду, завжди турбувалась також і про передачу новому поколінню досвіду старших. Спочатку цю функцію у повному обсязі виконували батьки. Але пізніше окремі функції виховання дітей в родах, громадах члени суспільства передавали найбільш досвідченим, найбільш мудрим людям – педагогам. Уже в етимології цього слова закладений глибокий соціальний смисл. Слово «педагог» походить від грецького *paidahos* (*pais* – дитина; *ahos* – веду, виховую). Педагогами називали людей, які займалися дітоведінням, вихованням дітей. Тому не випадково, професія педагога (учителя, вихователя) є найдавнішою на Землі.

У стародавніх Вавілоні, Єгипті, Асирії учителями найчастіше були жерці, а в Греції ця почесна справа доручалась вільнонайманим, найбільш розумним громадянам, серед яких були філософи, поети. Ще Арістотель говорив: «Вихователі ще більше

достойні поваги, аніж батьки, бо останні дають нам лише життя, а перші – достойне життя».

У Київській Русі учителів називали майстрами, підкреслюючи цим самим глибину поваги до тих, хто творить духовне багатство суспільства. Історія нашого народу, кожного члена нашої спільноти тісно пов'язана з батьками та вчителями. Їх працею творилась і твориться найбільша цінність на землі – Людина.

В умовах становлення української державності, відродження і становлення національної духовності, формування національної гідності громадян роль учителя у суспільстві зростає. Учитель, як уповноважений суспільства, поряд з батьками, несе головну відповідальність за соціальну зрілість кожного вихованця. Від учителя-вихователя у суспільстві залежить розв'язання ще одного важливого завдання: забезпечення сприятливих умов для створення найбільшого багатства суспільства – інтелектуальних цінностей кожної людини зокрема і людської спільноти взагалі.

Таким чином, учитель-вихователь – творець духовної сутності людини.

ФУНКЦІЇ ВЧИТЕЛЯ

Функції вчителя зумовлюються потребами суспільно-економічного розвитку нашої спільноти, а також особливостями розвитку загальнолюдських і національних морально-духовних цінностей.

В цілому варто акцентувати увагу на таких функціях учителя-вихователя.

1. Виховна: передбачає необхідність здійснювати цілеспрямований вплив на особистість з метою створення оптимальних умов для її всебічного гармонійного розвитку; акумулювати в собі загальнолюдські і національні морально-духовні цінності і передавати їх нащадкам. Ця функція пов'язана, в першу чергу, з вихованням людини в широкому значенні. Вона займає провідне місце в складному процесі формування особистості.

2. Навчальна: виявляється в організації учнів на оволодіння знаннями, вміннями і навичками з основ наук, забезпечення умов

для інтелектуального розвитку учнів, озброєння їх методами самостійної пізнавальної діяльності. Учитель має виступати не інформатором знань, а організатором навчально-виховного процесу.

3.Організаторська: полягає в необхідності організації дитячих колективів, цілеспрямованого керівництва різними видами дитячої діяльності безпосередньо в навчально-виховних закладах і поза їх межами.

4.Оберігаюча: учитель має виступати хранителем загальнолюдських і національних морально-духовних цінностей, оберігати їх від руйнівних впливів деструктивних сил, розумно будувати гуманістичну систему виховання.

5.Інформуюча: передбачає розповсюдження педагогічних знань серед батьків, працівників соціальної і виробничої сфер. Питаннями виховання мають займатися, по суті, всі дорослі громадяни. Та всі вони відчують певні труднощі у такій неспецифічній діяльності через брак спеціальних знань з психології та педагогіки. Тому вчителі, маючи професійну підготовку з педагогіки та психології, і повинні займатися процесом педагогізації непрофесійних вихователів.

Усі функції учителя-вихователя тісно взаємопов'язані між собою і взаємообумовлені.

ЯКОСТІ УЧИТЕЛЯ-ВИХОВАТЕЛЯ

Праця вчителя важка і надзвичайно відповідальна. В.О. Сухомлинський писав: «Праці вчителя ні з чим не можна ні порівняти, ні зіставити. Ткач уже через годину бачить плоди своєї роботи. Сталевар через кілька годин радіє з вогненного потоку металу. Хлібороб, сіяч через кілька місяців милується колосками і жменею зерна, вирощеного в полі... А вчителеві треба працювати роки, щоб побачити предмет свого творіння, буває, минають десятиріччя, і ледве-ледве починає позначатися те, що ти замислив... Учитель зобов'язаний – перед суспільством, перед батьками – працювати тільки правильно, тільки добре...»¹³.

¹³ Сухомлинський В.О. Вибрані твори: В 5-ти т. – Т.2. – К.: Радянська школа, 1976. – С. 341.

Учителеві для якісного виконання провідних функцій, виправдання довір'я суспільства щодо виховання підростаючого покоління необхідно мати добру професійну підготовку, яка зумовлюється певними якостями особистості, психолого-педагогічною підготовкою. Говорячи про хорошого вчителя, В.О. Сухомлинський наголошував, що він має володіти науковими знаннями зі свого фаху, знати психологію і педагогіку, володіти основами педагогічної майстерності.

Кожна професія вимагає від людини, аби вона володіла певними якостями як базою для формування професіоналізму в галузі тієї чи іншої діяльності.

Учитель має володіти такими провідними якостями.

1.Любов до дітей, вміння бачити у своїх вихованцях юних громадян з невичерпними потенціальними можливостями.

2.Почуття національної гідності, гордість за свій народ, його історичні звершення, готовність всіляко служити цьому народові. Ця якість базується на історичній пам'яті, зміцнюється генетичною спорідненістю.

3.Чесність, совісність, справедливість, об'єктивність. Це ті якості, які вихованці найбільше цінують в учителеві. Честь – це поняття моральної свідомості і категорія етики. Вона розкриває ставлення людини до самої себе і, в першу чергу, готовність і вміння підтримувати і виправдовувати ту репутацію, якою вона володіє сама або, колектив, група, до якої належить. Совість – також етична категорія. Це не що інше, як здатність особистості до морального самоконтролю, об'єктивної самооцінки своїх вчинків відповідно до моральних норм, традицій; ця якість ґрунтується на самосвідомості людини і забезпечує внутрішній контроль власного «Я», дій та вчинків. Справедливість є поняттям моральної свідомості, що виражає співвідношення певних цінностей між собою, певний порядок людського співжиття відповідно до розуміння того, що людина має бути в центрі уваги усіх сфер діяльності.

4.Витримка, стриманість, терпеливість. Без цих рис учителеві аж ніяк не можна. Адже йому щоденно доводиться спілкуватися з дітьми, які ще не мають достатнього соціального

досвіду, не завжди діють відповідно до встановлених правил і норм, схильні до пустощів і т.п. Учитель завжди повинен вміти гальмувати себе, не поспішати приймати необдумані рішення, та ще й у збудженому стані. Виховання – досить тривалий процес. Інколи педагогові доводиться роками чекати результатів своєї діяльності. Тому без терпеливості, надії на результативність власних дій в майбутньому вихователеві аж ніяк не можна.

5.Організаторські здібності, вміння працювати з дитячим колективом. Учитель повинен вміти організувати як себе, так і вихованців для різних видів діяльності. У навчально-виховному процесі встановлюються не лише парні стосунки: учитель-учень, а в цілому стосунки між учителем і дитячим колективом. Почуття колективізму – споконвічна риса людини, це прагнення до її утвердження і задоволення. Вміння організувати колектив, працювати з ним – це, з одного боку, запорука успіху навчально-виховної роботи, а з другого, – підготовка учнів до активної діяльності в умовах співжиття в соціальних колективах дорослих.

6.Всебічний розвиток. Діти схильні до активного пізнання оточуючої дійсності, бажають на безліч питань отримати відповіді. І найперше вони чекають на задоволення своїх пізнавальних інтересів від батьків та вчителів. Оскільки більшість батьків не має належної освітньої підготовки, то вчителеві доводиться самому щоденно допомагати учням свідомо проникати у невідомий для них світ природи і суспільних стосунків. Тому окрім глибоких знань у межах своєї навчальної дисципліни учитель має володіти певним рівнем знань з різноманітних галузей знань, адже учні досить високо цінують енциклопедизм свого вихователя, а це досягається лише щоденною копіткою працею.

7.Принциповість і вимогливість. Ці якості лежать в основі педагогічного спілкування з вихованцями. Принципи (від лат. *princīpium* – начало, основа) – це вихідні положення певної діяльності, що ґрунтуються на внутрішніх переконаннях особистості. У сфері виховання вчитель повинен мати міцний ґрунт, певне вістря, навколо якого і розбудовується уся його діяльність. Принциповість педагога має впливати з глибокого розуміння ним виховних завдань, знання закономірностей

навчально-виховного процесу, особливостей анатомо-фізіологічного і психічного розвитку дітей певної вікової групи. Вимогливість діалектично пов'язана з процесом переконування. Вимогливість – це той інструмент, за допомогою якого учитель допомагає вихованцеві сформувати у собі певні вміння і навички у поведінці.

8. Оптимізм, любов до життя. Учитель завжди працює з колективом дітей, а для них характерне відчуття радості, веселості, мажорності. Тому й учитель передусім повинен задавати тон оптимізму, мажорності. Водночас він повинен вірити у силу вихованців, вірити в те, що в горнилі виховного процесу можна сформувати благородні риси навіть у безнадійного школяра.

9. Чуйність, гуманне ставлення до людей. Праця вчителя-вихователя спрямована на творення найбільших коштовностей на Землі – скарбів розуму і душі. В умовах масованого технократичного впливу на особистість відірваність значної частини дітей від природи, десятилітній прес жорстокого тоталітаризму вкрай негативно впливають на формування ніжності, чуйності, глибокої поваги до людини, бачення в ній найбільшої цінності життя. Тому вчитель своєю чуйністю, гуманістичною спрямованістю має, в першу чергу, компенсувати той негативізм, який не дає змоги прорости у дитячих серцях паросткам доброти. Школа в особі вчителя має стати, в першу чергу, тим духовним храмом, де кожна дитина відчувала б справді чуйне, гуманне ставлення до себе, змогла б знайти у цьому храмі спокій і захист від впливу жорстокості, зневаги до неї.

10. Творчий склад мислення. Ця якість також зумовлюється винятковими особливостями учительської професії. З одного боку, вчителеві необхідно постійно перебувати у творчому пошуку при підготовці уроку. Урок – це своєрідна невелика вистава. Тому вчителеві доводиться виступати в ролі й автора сценарію, і режисера, й актора. Без творчого підходу тут не обійтись. З другого боку, вихователь постійно спілкується з учнями на уроці, поза уроком, щоденно зустрічається з різними педагогічними ситуаціями, де виникає безліч задач. Розв'язувати їх доводиться невідкладно. Використати тут якісь формули, рівняння чи

алгоритми аж ніяк не можна. Успіх залежить лише від творчості вихователя.

11.Тактовність. Педагогічний такт (від лат. *tactus* – відчуття, дотик, дія) – це почуття міри, відчуття конкретного стану вихованця, що підказує вихователеві найделікатнішу лінію поведінки у спілкуванні з учнями в різних сферах діяльності, вміння обрати найбільш доцільний підхід до особистості у системі виховних взаємин з нею. Педагогічний такт допомагає вихователеві спілкуватися з учнями на основі розуміння їх психічного стану в конкретних обставинах, приймати доцільні рішення, які не гальмують дій вихованців, а спонукають їх до активної, раціональної праці.

ПЕДАГОГІЧНІ ВМІННЯ УЧИТЕЛЯ-ВИХОВАТЕЛЯ

На основі наявних якостей у процесі професійної підготовки у педагога мають бути сформовані необхідні педагогічні вміння. Психолого-педагогічні якості у поєднанні із вміннями створюють надійні підвалини для формування педагогічної майстерності.

Стосовно характеру та особливостей педагогічної діяльності варто виділити такі вміння учителя-вихователя.

1.Конструктивні вміння, які передбачають:

- планування навчально-виховної роботи згідно з вимогами навчальних планів і програм;
- вибір доцільних форм і видів діяльності;
- вибір дійових методів виховного впливу;
- планування перспективних ліній у керівництві дитячим колективом;
- здійснення індивідуального і диференційованого підходу до учнів.

2.Комунікативні вміння, які передбачають в цілому забезпечення доцільних стосунків з колективом та окремими вихованцями і зокрема:

- встановлювати педагогічно вмотивовані контакти з учнями, колективом, батьками, своїми колегами;

–регулювати міжособисті стосунки учнів у первинному колективі, а також взаємини первинного колективу із загальношкільним.

3. Організаторські вміння, які передбачають:

–організовувати і керувати дитячими колективами, забезпечувати їх розвиток;

–забезпечувати педагогічно доцільну діяльність дитячих колективів;

–надавати допомогу дитячим громадським організаціям;

–організовувати роботу з батьками, залучати громадськість на допомогу школі у вихованні дітей.

4. Дидактичні вміння, які передбачають:

–пояснювати учням зміст навчального матеріалу з урахуванням їх віку;

–керувати самостійною пізнавальною діяльністю учнів, сприяти розвитку у них інтелектуальних потенціальних можливостей;

–озброювати школярів методами самостійної пізнавальної діяльності.

5. Перцептивні вміння (від лат. percipio -сприймання, пізнання; чуттєве сприйняття, розуміння і оцінка людьми соціальних об'єктів – інших людей, самих себе, груп та ін.):

–здатність проникати у внутрішній світ школярів; адекватно сприймати і розуміти психічний стан вихованців;

–спостережливість, яка дозволяє розуміти реальний стан вихованця в конкретній ситуації.

6. Сугестивні вміння (від лат. suggestio – навіюю):

–безпосередній емоційно-вольовий вплив на вихованців з метою створення у них певного стану, спонукання до конкретних дій.

7. Пізнавальні вміння включають:

–вивчення учнів, дитячого колективу, складання характеристик;

–вивчення нової психолого-педагогічної та іншої літератури, використання досягнень науки у практиці;

–аналіз передового педагогічного досвіду та його творче використання у власній практиці.

8. Прикладні вміння передбачають:

–володіти вміннями і навичками творчого характеру – малювати, танцювати, грати на музичних інструментах, вишивати, ліпити, моделювати, в'язати та ін.;

–володіти технічними засобами навчання, комп'ютерною технікою.

9. Уміння в галузі педагогічної техніки. Педагогічна техніка – це сукупність раціональних засобів і прийомів та особливостей поведінки учителя-вихователя, що скеровані на ефективну реалізацію обраних ним методів навчально-виховної роботи з окремим вихованцем або колективом відповідно до потреб та особливостей конкретних об'єктивних та суб'єктивних обставин. У процесі оволодіння педагогічною технікою учитель має сформувати у собі такі вміння:

–одягатися з урахуванням індивідуальних особливостей, наявним стилем, вимогами культури та необхідністю доцільної діяльності у процесі професійної праці;

–володіти собою, оцінювати свої почуття у конкретній ситуації, психічний стан вихованців, обирати потрібну тактику дій у відповідності з педагогічними завданнями;

–володіти голосом, тоном, темпом, ритмом педагогічного мовлення;

–володіти жестами і мімікою;

–ходити, стояти, сидіти;

–володіти компонентами психотехніки (вміння застосовувати знання про психіку людини для розв'язання практичних завдань).

Процес оволодіння педагогічними вміннями досить складний. Він відбувається у ході отримання професійної освіти, а також у процесі практичної діяльності.

ПЕДАГОГІЧНА МАЙСТЕРНІСТЬ

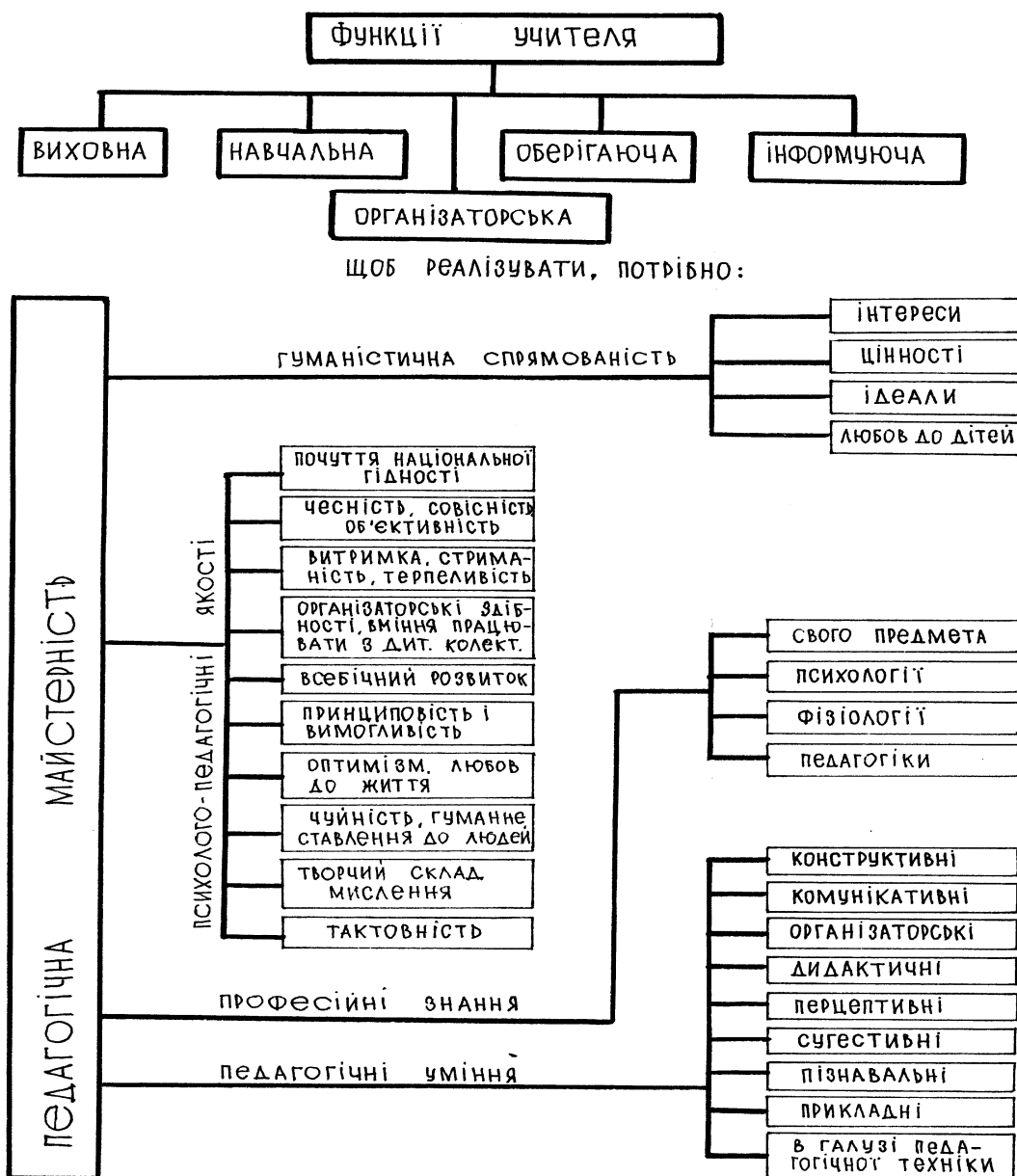
Психолого-педагогічні якості та педагогічні вміння – важлива передумова формування педагогічної майстерності учителя-вихователя. Педагогічна майстерність – це досконале, творче виконання вчителем професійних функцій на рівні мистецтва, результатом чого є створення оптимальних соціально-психологічних умов для становлення особистості кожного

вихованця, забезпечення високого рівня інтелектуального розвитку, виховання кращих моральних якостей, духовного збагачення школярів. Педагогічна діяльність вимагає від учителя здійснення його професійної діяльності на рівні майстерності, бо він творить найцінніше у світі – Людину. З цього приводу К.Д. Ушинський писав: «Усяка практична діяльність, що прагне задовольнити вищі моральні і взагалі духовні потреби людини, тобто ті потреби, які належать виключно людині і становлять виключно риси її природи, – це вже мистецтво. У цьому розумінні педагогіка буде, звичайно, вищим з мистецтв, бо вона прагне задовольнити найбільшу з потреб людини і людства – їхнє прагнення до вдосконалення у самій природі: не до вираження довершеності на полотні або в мармурі, а до вдосконалення самої природи людини – її душі і тіла, а вічно передуючий ідеал цього мистецтва є довершена людина» (Ушинський К.Д. Людина як предмет виховання // Вибр.пед.твори: У 2-х т. – Т.1. – К.: Рад.школа, 1983. – С. 193).

Педагогічна майстерність охоплює кілька важливих компонентів: гуманістична спрямованість особисті (інтереси, цінності, ідеали та ін.); професійні знання (свого предмета, психології, педагогіки, фізіології); психолого-педагогічні якості та педагогічні вміння.

Педагогічна майстерність – не дарована природою якість. Майстерності можна і треба вчитися. «Мистецтво вихователя не є якимось особливим мистецтвом, що вимагає таланту, – зауважував А.С. Макаренко, – але це спеціальність, якої треба навчатись, як треба навчити лікаря його майстерності, як треба навчити музиканта» (Макаренко А.С. Твори: У 7-ми т. – Т.1. – К.: Рад. школа, 1952. – С. 128).

Основний зміст теми подаємо у схемі:

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Азаров Ю.П. Радість учить и учиться. – М.: Политиздат, 1989.
2. Амонашвили Ш.А. Здравствуйте, дети! – М.: Просвещение, 1983.
3. Все начинается с учителя / Под ред. З.И. Равкина. – М.: Просвещение, 1983.
4. Кондратенков А.Е. Труд и талант учителя. – М.: Просвещение, 1989.

5. Мороз О.Г., Омеляненко В.Л. Перші кроки до майстерності. – К.: Знання, 1992.
6. Мудрик А.В. Учитель: Мастерство и вдохновение. – М.: Просвещение, 1986.
7. Основы педагогического мастерства / Под ред. И.А. Зязюна. – М.: Просвещение, 1989.
8. Світличний К.К. Лелеки над Сахнівкою. – К.: Рад. письменник, 1987.
9. Слово про вчителя. – К.: Рад. школа, 1976.
10. Соловейчик С.Л. Вечная радость: Очерки жизни и школы. – М.: Политиздат, 1989.

ЛІТЕРАТУРА

1. Подласый И.П. Педагогика начальной школы. – М., Владос, 2001.
2. Азаров Ю.П. Искусство воспитывать. – М., Просвещение, 1985.
3. Болдырев Н.И. Методика воспитательной работы в школе. – М., «Просвещение», 1974.
4. Болдырев Н.И. Классный руководитель. – М., «Просвещение», 1971.
5. Галузинський В.М., Євнух М.Б. Педагогіка. – Рівне, 1996.
6. Педагогіка. /за ред.Баранова С.П. та ін. – М., «Просвещение», 1981.
7. Педагогіка. /за ред.Ярмаченка М.Д. – К., Вища школа, 1986.
8. Макаренко А.С. Методика виховної роботи. – К., «Радянська школа», 1990.
9. Омеляненко В.Л., Мельничук С.Г., Омеляненко С.В. Педагогіка, Ч.І, ІІ. – Кіровоград, 2004.
10. Карпенчук С. Теорія і методика виховання. – К., Вища школа, 1997.

**Мельничук
Сергій Гаврилович**

**ПЕДАГОГІКА
(Теорія виховання)**

**Навчальний посібник для студентів
вищих педагогічних навчальних закладів**

Редактор: Кіндеї Л.Г.

Комп'ютерна верстка, обкладинка: Жукова Н.Б.

Підготовлено до друку: ТОВ «Рекламне агентство Р і К»

Вул. Гоголя 44, м.Кіровоград, Україна, 25006

тел./факс: (0522) 27-22-33

тел.: 095-303-93-96

Підп. до друку 15.04.2011. Формат 60×84¹/₁₆. Папір офсет.

Друк різнограф. Ум. др.арк. 15,20. Тираж 300. Зам.№ 568.